

KÖNYVTÁRI

FIGYELŐ

1982 | 5

ORSZÁGOS
KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS -
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

Az Országos Könyvtárügyi
Tanács és a Könyvtártudományi
és Módszertani Központ
folyóirata

28. ÉVFOLYAM
1982. 5. SZÁM

Szerkesztő bizottság:
Balázs Mihály, Balázs Sándor,
Fekete Gézáné, Földi Tamás,
Gál Andorné,
Gálné Ballagi Ágnes,
Héberger Károly, Horváth Tibor,
Juhász Jenő, Katsányi Sándor,
Kováts Zoltán, Kulcsár Péter,
Ruzsás Lajosné, Szurmay Ernő,
Vályi Gábor, Zircz Péter

Szerkesztők: Bárdosi Mária
Gerő Zsoltné
(felelős szerkesztő)

Szerkesztőség:
1827 Budapest VIII., Múzeum u. 3.
Telefon: 134-000/272 m.

Megjelenik kéthavonként
Példányszáma: 1000
Egyes szám ára: 24,- Ft
Évi előfizetési díj: 144,- Ft

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető
a postahivatalokban
és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(Budapest 1900)
Telefon: 180-855)
Csekk számlaszám: 215-96.162

Külföldre előfizethető
a Kultúra
Könyv és Hírlap
Külkereskedelmi Vállalatnál
(Budapest P.O.B. 149
1376)

Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Készült az NPI nyomdájában
10,15 A/5 ív terjedelemben
Felelős vezető: Vymeták Ferenc
9219/82

HU ISSN 0023-3773
Index: 26 408

TARTALOM

NAGY Lajos, Sz.	
Állandó csak a változás volt – avagy a szakterületi együttműködés néhány kérdése	449
KIGLICSNÉ KATONA Rita–TOLNAY György	
Hazai COM használat könyvtári célra	456
SZENTIRMAI László–MÁTÉ Eörsné	
Egy átlagos munkanap és vasárnap olvasási tevékenységeinek kapcsola- lata más, mindennapi elfoglaltságokkal	469
A használat dönt minden alkotás értékéről. Hozzászólások az MNB IKR vitához (PALLÓSNÉ TOLDI Márta, KNAUSZ Dezsőné, KRISTON Szidónia, MŁAKÁR Erzsébet–TAKÁCS Anna–KOŁOZS Ibolya, JUHÁSZ Ferencné–VÁRSZEGI Lajos, ONIKA Olga)	480

Kitekintés

ZOLTÁN Imre	
Képriport a Metropolitan Toronto Library-ről	496
RYAN, F.	
Könyvtárügy a Szovjetunióban egy amerikai szemével (Töm.: UZSOKI Andrea)	511
BLACK, S.	
Személyiség – a könyvtárosok mint közvetítők (Töm.: NAGY Attila)	516
BALÁZS Sándor	
Bibliometria	524
RÜCKL, G.: A Könyvtári Egyesület tevékenysége és szerepe az NDK Könyv- tárügyében (Töm.: KÁLMÁN Hajnalka)	532

S z e m l e

The ABC of copyright. <i>A szerzői jog ABC-je.</i> (Ism.: KENYÉRI Katalin.)	534
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. (Ism.: KÁLMÁN Mária.)	538
NAGY Elek–SZŐNYI Katalin: Interaktív könyvtári rendszerek. (Számítástechnikai műhely sorozat.) (Ism.: GERŐ Judit.)	540
Metropolitan libraries on their way into the eighties. Festschrift Jürgen EYSEN zum Geburtstag. <i>A nagyvárosi könyvtárak a nyolcvanas</i> <i>években.</i> Szerk. BEAUJEAN, M. (Ism.: GÁLNÉ BALLAGI Ágnes.)	543
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	546
Contents	548
Inhalt	551
Содержание	554

E számunk szerzői, munkatársai: BALÁZS Sándor (OMIKK), GÁLNÉ BALLAGI Ágnes (FSZEK) GERŐ Judit (SZÁMALK), JUHÁSZ Ferencné (Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét), KÁLMÁN Hajnalka (TECHNOIMPEX KKV), KÁLMÁN Mária (Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, Csepel), KENYÉRI Katalin (KMK), KIGLICSNÉ KATONA Rita (KMK), KNAUSZ Dezsőné (ELTE Bölcsészettudományi Kar, Központi Olvasóterem), KOLOZS Ibolya (József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya), KRISTON Szidónia (Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét), MÁTÉ Eörsné (JATE Kibernetikai Laboratórium, Szeged), MŁAKÁR Erzsébet (József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya), NAGY Attila (KMK), NAGY Lajos, Sz. (KMK), ONIKA Olga (Eötvös József Megyei Könyvtár, Veszprém), PALLÓSNÉ TOLDI Márta (Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely), SZENTIRMAI László (JATEKK), TAKÁCS Anna (József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya), TOLNAI György (Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal – Munkaügyi Információs Központ), UZSOKI Andrea (KMK), VÁRSZEGI Lajos (Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét), ZOLTÁN Imre (tájékoztató mérnök).

ÁLLANDÓ CSAK A VÁLTOZÁS VOLT – AVAGY A SZAKTERÜLETI EGYÜTTMŰKÖDÉS NÉHÁNY KÉRDÉSE

SZ. NAGY LAJOS

A szakterületi együttműködés szükségességét és jelentőségét felismerve a hazai könyvtárügyi irányítás közel két évtizeddel ezelőtt lépéseket tett már a szervezett szak-könyvtári együttműködés és munkamegosztás kialakítása érdekében, sőt bizonyos szabályozó tevékenységet is elkezdett (gyűjtőköri utasítás). Ez utóbbi tevékenysége során általában azt a helyes elvet tartotta szem előtt mindvégig, hogy a szakterületi együttműködés megvalósítása önkéntességi alapon történjék. Többé-kevésbé az egyes szakterületeken felmerülő igények erősségének, illetve a szakkönyvtárak ezzel is összefüggő együttműködési készségének megfelelően kezdtek szerveződni (vagy összeverődni) bizonyos együttműködési körök, és alakultak ki bizonyos kooperációs formák, módszerek, amelyeknek azonban mind ez ideig csak egy része szilárdult meg igazán.

Melyek voltak az együttműködési próbálkozások legjellemzőbb *eredményei*, milyen *útjait* járták eddig a kooperációnak a szakkönyvtárak?

Kiindulópontnak a gyűjtőköri együttműködés kérdésének előtérbe kerülését tartjuk a 60-as évek második felében: a gyűjtőköri konferencia, az 1968-as gyűjtőköri utasítás, majd az ún. Gyűjtőköri Kódex (Szakirodalmi Kalauz) tudatosíthatta először a szakkönyvtárakban azt az egy részükben már korábban is fölébredt sejtést, hogy a dokumentumtermés rendkívüli növekedése és folyamatos áremelkedése miatt egyre inkább egymásra lesznek utalva a szakterület irodalmának beszerzésében. Az alkalmazott tudományok területén ezen kívül a hirtelen megnövekedett információs igények készítették bizonyos összefogásra a szakkönyvtárakat, illetve intézkedésre a főhatóságokat egyes ágazati információs központok létrehozása céljából, amelyek azután némely esetben a szerveződő kooperációnak is központjaivá váltak.

Néhány tényező tulajdonképpen kezdettől fogva különbséget eredményezett az együttműködés módjában, jellegében, funkciójában és intenzitásában is a természet- és társadalomtudományok, illetve az alkalmazott, a termeléssel közvetlen(ebb) kapcsolatban álló tudományok között. Ilyen tényezők többek között, hogy az utóbbi területeken gyorsabban és határozottabban jelentkezett a friss, naprakész, új típusú információk iránti igény; hogy ezen területek nagyobb részének gyűjtőköri együttműködéséről *nem* intézkedett egyik említett dokumentum sem (műszaki tudományok, műszaki terület, mező- és erdőgazdaság, élelmiszeripar); hogy ugyanitt létrejöttek az említett ágazati információs központok, és körük *hálózat* szerveződött, míg az előbbi tudománycsoportokban nem léteznek ilyen „szakosodott hálózatok”. Mindezek következtében:

- a) a termeléssel kapcsolatban álló tudományterületek szakkönyvtárai között kezdődött meg *előbb* bizonyos együttműködés, információs rendszerré vagy hálózattá szerveződés;
- b) az együttműködés azonban nem elsősorban ún. együttműködési (kooperációs) kör formájában történt, hanem hálózati rendszerben – vagy másként fogalmazva: itt nemegyszer a szakkönyvtári *hálózat* töltötte és tölti be legalább bizonyos fokig az együttműködési kör szerepét;
- c) ennél fogva gyakran inkább a „felülről lefelé irányuló együttműködés” – valójában a központból történő ellátás – valósul meg, mintsem valamiféle szoros *összeműködés*, együttes munka;
- d) ugyanakkor a létesített vagy kijelölt ágazati szakközpontok egyik fő feladata az ágazati irányítás (főhatóság) információs ellátása volt és maradt, s így az egyéb szakirodalmi ellátásba néhány helyen a szakterület más szakkönyvtárainak is be kellett kapcsolódniuk, némileg szakközponti feladatokkal (pl. a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem kohászati információs szolgáltatása);
- e) a természet- és társadalomtudományok területén elvileg *nagyobb szükség* lenne az együttműködési körökre, miután egyik tudománycsoportban sincsenek viszonylag homogén, egy-egy szakterületet átfogó hálózatok – másrészt viszont e tudománycsoportokban vannak olyan, kisszámú hazai kutatógárdával dolgozó, s valójában egy-egy szakkönyvtárra támaszkodó szaktudományok, amelyeknek ellátására *nincs* szükség igazi együttműködési *körökre* (filozófia, múzeológia stb.);
- f) a természettudományok területén a legutóbbi időkig különösen kevés lépés történt együttműködési körök létrehozására, s ennek az országos természettudományi szakkönyvtár hiánya is lényeges oka lehet. Csak a Veszprémi Egyetemi Könyvtár jól ismert kémiai referáló szolgáltatása valamint a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának a matematika és fizika területére vonatkozó rendszertervei jelentettek hosszú időn át körszervező erőt, s csak most, a legutóbbi években indult meg az MTA Könyvtárának heti gépi szakirodalmi figyelő szolgálata a hazai interdiszciplináris természettudomány igényeinek kielégítésére;
- g) a társadalomtudományokban ennél korábban elkezdődött az egységes szándékú tervező-szervező munka (Társadalomtudományi Információs Titkárság, Társadalomtudományi Információs Munkabizottság), és ha a tervezett társadalomtudományi információs rendszer nem is jött létre, együttműködési körök körvonalai több szakterületen kezdtek kibontakozni, mint a természettudományok területén. (Az Országgyűlési Könyvtár kezdeményezte világpolitikai, valamint állam- és jogtudományi szolgáltatások, a FSZEK együttműködése a tájékoztató kiadványok előállításában más szociológiai szakkönyvtárakkal, bizonyos munkamegosztás kialakulása a közgazdaságtudomány területén működő szakkönyvtárak között.) Lényeges előrelépésnek látszik az MTA Könyvtára körül frissen szerveződő számítógépes társadalomtudományi együttműködés is mind a tudománycsoport egésze, mind az egyes szakközpontok megerősödése szempontjából.

A fentebb vázolt eredmények (*részeredmények, próbálkozások, kezdeményezések*) végső soron nemcsak a szándékokhoz, reményekhez, tervekhez képest látszanak szerénynek, hanem a reális hazai lehetőségekhez viszonyítva is. Indokolt tehát, hogy megkíséreljük áttekinteni azokat a leglényegesebb *akadályokat, gátló tényezőket*, amelyek megnehezítették az együttműködési körök hatékonyabb szerveződését, illetve amelyek miatt ez a szerveződés roppant esetlegesen, véletlenszerűen, összehangolatlanul, nagy hiányokkal és ugyanakkor felesleges átfedésekkel is történt.

A könyvtári – tájékoztatási rendszeren *kívüli* legjelentősebb gátló tényezők egyike az érdekelt használók nem jelentéktelen részének „érdektelensége” a dokumentum- és információellátás fejlesztésében. Ezen egyrészt azt értjük, hogy sok esetben sem a terelés tervezői, sem annak irányítói (különösen már középszinten) nincsenek rákényszerítve arra, hogy az adott szaktudománynak a munkájukat érintő szeletéről valóban jól informáltak legyenek – azaz nem ismerik föl igazán szükségleteiket, s nem ostromolják igényeikkel a szakkönyvtárakat, sőt esetenként a kezdeményező szakkönyvtárak kínált szolgáltatásait sem veszik igénybe. A kutatók (természet- és társadalomtudományok) egy része viszont a megszokás, vagy egyéb kapcsolatai és információszerzési módszerei miatt nem sürgeti az adott szakkönyvtár új típusú szolgáltatásainak kifejlesztését – különösen miután néha olyan egyszerű, hagyományos óhajai is teljesítetlenül maradnak, mint a kért dokumentumhoz való hozzájutás. „Korszerűen” szólva úgy summázhatjuk az elmondottakat, hogy a társadalmi elvárások e pillanatban még nem hatnak elég nagy kényszerítő erővel a könyvtárak többségére itt nálunk – sőt némely esetben egyenesen a könyvtárak „keltik magukat”, hamarabb fölismerve a társadalom szükségleteit, mint az maga.

Egy másik – még mindig inkább külső – nehezítő körülmény volt (vagy azzá *lett*) az, hogy az egyes tudománycsoportokban és -ágakban *nem egy időben* és egyformán volt tapasztalható az irodalom (dokumentumtermés) mennyiségi fölfutása és az erről készíthető szolgáltatások, információk jellegének megváltozása – azaz nem egyszerre lépett föl az egész könyvtári rendszerben az együttműködés, gépesítés stb. kényszere. Ebből azután az következett – és ez már „belső ügy” –, hogy az előbb ébredő ipari-műszaki terület sajátos igényei és kialakuló módszerei *általánosan* érvényes alapelvekként és módszerekként kaptak hangot a könyvtári szakirodalomban. Ez egyrészt érdektelenné tette, elidegenítette a szükséges változtatásoktól is a több vonatkozásban *más* formákat és módszereket kívánó, a megszokásból különben is nehezen engedő egyéb szakkönyvtárakat, vagy éppen fölösleges kudarcélményeket okozott azon keveseknek, akik megkísérelték emez „általános” módszerek alkalmazását a saját területükre.

A *könyvtári rendszeren belüli* akadályok egyike a szakkönyvtárak (s különösképpen az országos feladatokra alkalmas szakkönyvtárak) többségének bizonyos mértékű bezárkózása, autarchiára való törekvése. Ezek a könyvtárak az együttműködéstől függetlenségüket, „kiharcolt rangjukat” féltik, s persze ragaszkodnak kialakult gyűjtőkörükhöz, feldolgozási rendszerükhöz stb. Feltehetőleg azért is oldódott nehezen mind ez ideig eme zárkózottságuk, mert a gyakran ötletszerűen jött új és új tervezetek, javaslatok, kezdeményezések valóban nem nyújtottak elegendő garanciát arra, hogy megéri változtatni a gyakorlaton, s az átállásból valóban előny származik.

Érdekesen függ össze az autarchikus törekvésekkel az a másik törekvés-csoport, amelyet „rendületlen koncepció-termelés”-nek is nevezhetünk. Az egyes szakterületek felelős szakkönyvtárainak kijelölésével kapcsolatos bizonytalanság, határozatlanság, illetve a kijelölt központok szükséges ellenőrzésének, figyelemmel kísérésének elmulasztása olyan gyakorlatot alakított ki, hogy bizonyos területeken *egyszerre* vagy *egymás után* több intézmény is megkísérelte saját szempontjai szerinti rendszerek, alrendszerek szervezését, még inkább tervezését. E koncepciók özönében az érdekelt szakkönyvtárak helye, szerepe, feladatköre nemegyszer évente-kétévente változott, s így nem csoda, ha végül az egész „tervezés” komolytalanná vált, s bizonyos mértékig szkeptikussá tette az érdekelt szakkönyvtárak egy részét a hazai együttműködés megszervezhetőségét illetően is. A koncepciók egy része tulajdonképpen csak újrafogalmazta vagy megerősítette (a TKB-val, TPB-vel) az 1968-as gyűjtőköri utasítás alapján megtervezett kooperációs kör-beosztást, másik része viszont ezt figyelmen kívül hagyva, a realitásokat figyelmen kívül hagyó listákat, beosztásokat produkált (OSZIIR-koncepció).

Hasonló bizonytalanság és határozatlanság uralkodott (és még uralkodik is) a szakkönyvtárak, szakterületi együttműködési körök technikai felszerelése, valamint a számítógépes fejlesztés kérdésében. A tárcák anyagi ellátottsága közti különbség megléte és az értelmes, felelős összehangolás hiánya miatt fordulhat elő az, hogy az együttműködést nem segítő presztizs-vásárlásokkal találkozunk az egyik oldalon, s az együttműködéshez szükséges alapvető technikai felszerelések (telex, gyorsmásoló stb.) hiányával a másikon.

Gátolta-nehezítette az együttműködési körök szerveződését az elegendő következetesség hiánya a kiadott hivatalos rendelkezésekben. A művelődésügyi miniszter 131/1968. (M.K.11.)MM sz. utasítása a gyűjtőkörök kijelölésével párhuzamosan a kooperációs körökre vonatkozóan is fontos intézkedéseket hozott. A tudományterületek többségében pontosan, név szerint kijelölte az „országos jellegű tudományos szakkönyvtárak” (vagy néhány esetben a „tudományági szakkönyvtárak”) közül a megalakítandó kooperációs kör szervezőjét és irányítóját (vagy irányítóit), sőt megnevezte – szakterületenként – az együttműködő könyvtárakat is. (Csak a műszaki tudományok, a műszaki fejlesztés és a mezőgazdaság és élelmiszeripar területére vonatkozóan nem intézkedett. Ez utóbbi területre vonatkozóan azonban négy év múlva a fenti utasítás kiegészítéséül megjelent a 110/1972(M.K.5.)MM sz. utasítás, amely mellékletében a mező- és erdőgazdasági szakirodalmi ellátás könyvtári kooperációs köreit is felsorolta.) Az utasítás alapján született, 1969-ben kiadott Szakirodalmi Kalauz (Gyűjtőköri Kódex) részletes gyűjtőkörrelhatárolással tartalmazta a kooperációs körök felépítését, szintjeit, még ugyancsak a három említett tudománycsoport kivételével. Ennek előszavában Dr. Láng Imre, az MM Könyvtárosztályának osztályvezető-helyettese többek közt azt írta: „A Művelődésügyi Minisztérium által időről-időre kiadandó rendelkezések tételesen fel fogják sorolni a körök munkájába újabban bekapcsolódott és ott aktívan tevékenykedő azon könyvtárakat, amelyek képesek országos szakirodalmi feladatok vállalására.” A későbbiekben azonban hosszú időn át semmilyen újabb intézkedés, rendelkezés nem jelent meg sem a hiányzó két nagy tudományterület gyűjtőköri kooperációjára, sem a többi kooperációs kör munkájának megindítására vonatkozóan. A fenti ígéret ellenére semmilyen regisztráció nem történt meg a szerveződni kezdő együttműködési köröknek, az ezek munkájába

bekapcsolódó újabb szakkönyvtáraknak, amelyek pedig némely szakterületen megpróbálták megtenni az első lépéseket nemcsak a gyűjtőkori együttműködésre, hanem szakirodalmi tájékoztatás nyújtására, esetleg közös feldolgozásra is. Az együttműködőket vagy kooperálni akarókat azután *elvi* szempontból megerősítette ugyan az 1976-ban megjelent tvr, gyakorlati szempontból viszont némi visszalépést jelentett az 1968-as utasításhoz képest a tvr-t követően megjelent 17/1976.(VI.7.) sz. minisztertanácsi rendelet, amely azt közölte, hogy a szakterületi együttműködési kör könyvtárainak tevékenységét a kulturális miniszter által kijelölt könyvtár hangolja össze. Ha ugyanis ez azt jelentette, hogy az 1968-as kijelölések – immár nemcsak a gyűjtőkörre vonatkozóan – érvényesek, akkor még mindig „szabálytalanul” működött az ott nem szereplő kémiai (VVEKK) és kohászati (Miskolc) kooperációs kör. Ha viszont a rendelet szövege *ezután* következő kijelölési feladatra utalt, úgy lényegében hatálytalanította az 1968-as felosztást. Nos, az 5/1978.(XII. 12.)KM sz. rendelet ez utóbbi sejtést igazolja, mivel hatályon kívül helyezte a 131/1968. utasítást, és mivel a szakterületi együttműködési körök tevékenységének összehangolására hivatott könyvtár kijelölését ismételten a *jövőbe* helyezte (12.§.), hiszen megfogalmazása szerint csak I. vagy II. osztályba sorolt tudományos könyvtár tölthet be ilyen szerepet, a tudományos könyvtárrá minősítés viszont a rendelet megjelenését *követő* folyamat. Ezzel összefüggő visszalépés az is, hogy a rendelet 2. sz. melléklete pusztá betűrendben, minden csoportosítás nélkül sorolja föl az „országos feladatkörű szakkönyvtárak”-nak minősített könyvtárakat. További szembeeszkő ellentmondás, hogy a rendelet ténylegesen három szakterületen látszik elismerni együttműködési körök létét (vagy ennyiről tud), s ezek közül egy éppen olyan szakterületen funkcionál, amely szakterület szabályozása az 1968-as rendeletről kimaradt (műszaki, – 1. 4. sz. melléklet). Igéretet tesz a rendelet arra is, hogy a különböző együttműködési körök munkájának összehangolását végző *koordinációs* központok folyamatos kijelölésére is sor kerül. Közel négy év elteltével viszont azt kell megállapítanunk, hogy sem újabb szakközpontok sem újabb koordinációs központok kijelölése nem történt meg.

Anélkül, hogy a legkisebb mértékig is rendeletcentrikusak lennénk, s netán a rendelkezésektől, a jogi megformulázástól várnánk az együttműködés kibontakozását, azt mindenképpen ki kell mondanunk, hogy nemcsak a szigorú-merev szabályozás lehet gátja egy többé-kevésbé az önkéntességen alapuló kooperáció létrejöttének, hanem a nem eléggé átgondolt koncepcióváltások, az egymást korrigáló rendelkezések, a végrehajtásban mutatkozó következetlenségek is (amelyeknek nem valamiféle „rugalmas alkalmazkodás” az alapja!).

A *teendők, lehetőségek* leglényegesebb formáit és útjait – tekintetét kissé távolabbra is vetve – pontosan és részletesen megfogalmazta „A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja” c., 1980-ban készült tervezet (32–39. p., valamint – közvetetten – 42–53. p.). Az abban foglaltakat elismételni szükségtelennek tartom, így csupán a fenti helyzetképből szorosán következő, főként a könyvtári irányítás oldaláról szükséges és lehetséges intézkedési és cselekvési módokat próbálom felvázolni.

Az *önkéntes* szakterületi együttműködés létrejöttét – az eddigi tapasztalatok szerint – két alapvető tényező (*kényszerítő* erő) segíti leghatékonyabban: az adott szakterület felhasználóiban követelően jelentkező információs igény és/vagy a gépi (számítógépes)

szolgáltatások. Ez azt jelenti, hogy a szakkönyvtárak ugyan bizonyos mértékig „ki vannak szolgáltatva” az adott szakterület művelőinek, illetve a művelőkkel szemben támasztott társadalmi követelmények, elvárások mértékének – más szempontból viszont éppen e könyvtárak készíthetik ezeket a teljesebb, mélyebb, korszerűbb tájékozódásra, jól megszervezett szolgáltatási rendszerükkel. Szükség van tehát a szakkönyvtárak együttműködési készségének könyvtárügyön belüli serkentésére is, aminek egyik fontos eszköze lehetne a már működő hazai együttműködési körök módszereinek *konkrét, részletekbe menő, gyakorlati szempontú* folyamatos ismertetése a könyvtári szaksajtóban. Olyan módszereké, amelyek átvehetőek, megvalósíthatók. Félő ugyanis, hogy a sok szakkönyvtár jobban ismeri a számukra utólérhetetlen nagy nyugati rendszereket, mint a két utcával odébb lévő, más szakterületen dolgozó hazai szakkönyvtár tényleges eredményeit – s ez elegendő ahhoz, hogy „reménytelenségében” *semmit* se akarjon csinálni. Másik serkentő erőként viszont céltudatosan fel kell használni a számítógépesítést mindazokon a szakterületeken, ahol ezt akár a dokumentumtermés vagy az információigény nagysága, akár az információnyújtás gyorsasága megkívánja.

Az is világos az eddigi tapasztalatok alapján, hogy a körre szerveződésben kulcs szerepe van az adott szakterület központi, nagy könyvtárának, miután ez képes leginkább *nyújtani* valamit, amiért érdemes köréje tömörülni, esetleg neki bedolgozni is. Indokolt tehát e könyvtárak minden oldalú *megerősítése*: az anyagi erőforrások bizonyos mértékű koncentrálása a szakközponti funkciót betöltő könyvtárakra.

Az említett megerősítéshez tudnunk kell a megerősítendő könyvtárak körét – azaz nagyon fontos teendő az 5/1978-as rendeletnek megfelelően a szakterületi együttműködési körök központi könyvtárainak (szakközpontjainak) kijelölése. A kijelöléstől önmagában természetesen nem várhatjuk az együttműködési körök megalakulását. Hogy mégis elkerülhetetlennek tartom az intézkedést, annak három lényeges oka van:

1) a hat évvel ezelőtt megjelent könyvtári tvr és a négy éve megjelent miniszteri rendelet egyaránt előírta a kijelölést, ha tehát ezeket nem kívánjuk hatályon kívül helyezni vagy módosítani, akkor meg kell tenni az adott lépést a felemás állapot megszűntetése érdekében is;

2) a kijelölésnek az érdekelt könyvtárak és fenntartók egy részére feltehetően nem csupán elvi, hanem bizonyos gyakorlati hatása is lehet: segíthet a feladatok ellátása szempontjából fontos megerősítésükben;

3) végezetül a kijelölés némi akadályt feltétlenül gördíthet a korábban említett koncepciógyártási láz útjába is: megakadályozhatja új és új funkciók és beosztások kiötölését ugyanazon könyvtárak számára.

Semmiképpen sem gondolom azonban azt, hogy most azonnal, egy menetben kijelölhető volna az összes szakterület központi könyvtára. Ott lehetséges és szükséges megkezdeni a kijelöléseket, ahol már valóban folytat valamilyen szakközponti jellegű tevékenységet egy könyvtár, illetve kialakultak bizonyos szakterületi együttműködési formák; valamint ott, ahol egyértelműnek látszik a szakközponti funkció betöltése. Vagyis az egész kijelölési folyamat során nagyon lényeges szempont, hogy a vonatkozó korábbi dokumentumok (Szakirodalmi Kalauz, TPB-határozatok stb.) mellett figyelembe vegyük az eddig kialakult gyakorlatot is. Az imént mondottakon kívül ezen azt értem,

hogy alkalmazkodnunk kell a műszaki, gazdasági és orvostudományi területeken létező-működő, korábban már említett szakterületi szempontból is homogén hálózati rendszerhez. Ezekben az ágazatokban a hálózaton *kívülre* csupán a néhány érdekelt felsőoktatási és akadémiai intézeti könyvtár szorul, a felsőoktatási könyvtárak azonban némely esetben – ha más metszetben is – ugyancsak be vannak csatlakoztatva a hálózati (azaz ez esetben koordinációs) központhoz (l. AGROINFORM, OIK). Úgy hisszük, nemcsak ez utóbbi képlet esetén, hanem a „közönséges” ágazati hálózatok esetében sem érdemes e néhány különálló könyvtár kedvéért újabb szervezeti konstrukciókkal előállni. Az érdekelt központok egy része az eddigi mindennapi gyakorlatában nagyon jól megtalálta a szakmai (szakterületi) együttműködés lehetőségeit e „külsőkkel” is, annál is inkább, mert mint szakterületi szempontból is egységes könyvtár-csoportban sehol sem lehet igazában különválasztani egymástól a koordináló, a hálózati és a szakterületi munkát. Ugyanakkor több központban is azon a véleményen vannak (AGROINFORM, ÉTK, OIK), hogy az adott szakterület szakirodalmi ellátását regionális szinten kell megerősíteni, azaz az ország egyes területeinek gyorsabb és hatékonyabb ellátását a terület érdekelt (szak)könyvtárainak szervezett együttműködése, közvetítő tevékenysége segítségével célszerű megoldani. Az orvostudomány területén tartanak legelőbbre e tekintetben, ahol már megkezdték működésüket ezek a „szakterületi-regionális” együttműködési körök.

Bár maguknak a könyvtáraknak a feladatairól és az együttműködés tartalmi kérdéseiről e cikk keretében nem feladatom szólni, annyit feltétlenül szükségesnek tartok megemlíteni, hogy a szakterületi együttműködési körök összetoborzása, a feladatok megosztása már nem hivatali, hanem könyvtári (szakközponti) feladat. Ehhez feltétlenül szükség van a pontos tájékozódásra az adott szakterület számbajöhető szakkönyvtáraiban, mert csak ennek alapján lehet meghatározni azoknak a könyvtáraknak a nem túl nagy körét, amelyekkel – állományuk, szolgáltatásaik fajtája, minősége, szintje stb. alapján – együttes munkára van lehetőség a szakterület többi – felhasználó-közvetítő – könyvtárának (ill. azok használóinak) ellátására is.

Az együttműködésben érdekelt szakkönyvtárak gyakran hangoztatják azt a véleményt, hogy anyagi feltételek nélkül az egész kooperáció ügye csak „szó, szó, szó”. Ha ez – nem ilyen sarkított megfogalmazásban – igaz is, az is igaz, hogy a pénz *önmagában* még nem teremtheti meg az együttműködést. Eme *egyéb* feltételek közül különösen arra szerettem volna ráirányítani a figyelmet e rövid áttekintéssel, amelynek hiánya eléggé szembetűnő volt az elmúlt évtized munkálataiban. Bármennyire is közhelynek tűnik, az ellenkező tapasztalatok miatt el kell mondanunk, hogy – mint minden munkához – a szakterületi együttműködéshez is szükség van a változásokon belül bizonyos állandóságra is. Az ügy előbbre vitele mind a szabályozás mind a tervezés-szervezés tekintetében csak a folyamatos odafigyeléssel, a megfontoltan kialakított álláspont és munkarend következetes (nem merev) képviselésével, a jó rendelkezések és elképzelések nyugodt végigvitelével képzelhető el. Vagy – hogy ne legyünk túlságosan maximalisták – legalább az erre való határozott törekvéssel.

A COM HAZAI HASZNÁLATA KÖNYVTÁRI CÉLRA

KIGLICSNÉ KATONA RITA – TOLNAI GYÖRGY

A COM, a technikai újdonságokkal gyakran jelentkező számítástechnika meglepő teljesítőképeségű mikrofilm-előállító berendezése néhány évtized alatt bizonyította létjogosultságát. Magyarországon is megjelent, használatba vétele, elterjedése a következő években zajlik majd a szemünk előtt. A felhasználók köre ma még csak körvonalazható, de a géppel előállítható mikroformátumú katalógusok sikeres külföldi példái alapján a könyvtári-tájékoztatási területen is jelentős érdeklődés tapasztalható. A hazai szakirodalomban is számos cikk, tanulmány látott már napvilágot a COM működési elvéről, jelentőségéről és a különböző alkalmazási területekről.* Az alábbiakban ezért csak röviden foglaljuk össze a legfontosabb tudnivalókat, megadva az egyes kérdésekkel részletesen foglalkozó irodalmat. Ezután áttekintjük az országban jelenleg rendelkezésre álló technikai lehetőségeket, majd egy hazai alkalmazási példán érzékeltetjük a COM készítés módját. A kísérleti munkában nyújtott segítőkészségéért itt is köszönetet szeretnénk mondani *Goczen Ferencnének* és *Szemereki Évának* a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat (SZÜV) dolgozóinak.

Mi is a COM valójában?

A COM számítógépes output mikrofilmre, mikrofilmlapra. Új megjelentetési, kiíratási lehetőség az ismert – és közismerten lassú – sornyomtatáson kívül. A COM berendezés közvetlenül a számítógéppel összekapcsolva online módon vagy közvetve, offline módon működtethető. A végeredményül kapott mikrofilm, filmlap előállítása három lépcsőben történik:^{1/2}

1. A számítógépben tárolt adatok mikrofilmre konvertálása. A szövegszerkesztés általában nagyszámítógéppel történik, a COM-ba épített kisszámítógép pedig a mikrofilmre „fényképezés”-t végzi el. (Karakterek megjelenítése, az egyes képek egymás mellé szerkesztése, vonalazás, indexkészítés, feliratkészítés stb.)
2. Az exponált film előhívása, kidolgozása, az alapfilm előállítása.
3. Az alapfilmről tetszőleges mennyiségű másolat elkészítése.

* Legutóbb az *INFORMÁCIÓ a könyvtári és tájékoztatási munka eszközeiről és berendezéseiről* c. kiadvány 1981. 1. Különszáma foglalja össze a felhasználás lehetőségeit.

A szövegfeldolgozást, szerkesztést végző nagyszámítógép digitálisan tárolt információit közvetlenül vonali összeköttetésen vagy mágnesszalag közbeiktatásával juttathatja el a COM berendezéshez. Ebben a kisszámítógépben cél-program működik, mely olvasható karakterekké, vonalakká, pontokká alakíthatja a kapott jeleket. A program általában többfajta mágnesszalag-típus, többfajta bemenő kódkészlet használatára is felkészült. További funkciója, hogy a konkrét feldolgozásra vonatkozó kisebb egyedi szerkesztési, feliratkészítési stb. igényeket is kielégítse. Az előállított betű, ill. jelképet, különböző eljárásokat alkalmazva, képernyőre vetítik.

A karakterek megjelenítéséről, a mikrofilmrevitel módjától függően többféle technikai megoldás ismeretes: ^{4/2}

- katódsugárcsöves megjelenítés (CRT: Cathod Ray Tube),
- fénykibocsátó diódás (LED: Light Emitting Diode),
- elektronsugaras,
- lézersugaras.

A különféle eljárással működő berendezések között a teljesítményben, a felhasznált mikrofilm fajtában, a kidolgozás módjában van különbség. (A technikai megoldásokat részletesen ismerteti *Hajdú Imre* cikke.)⁸ A jelenleg legáltalánosabban elterjedt és a hazánkban használatos berendezések az első csoportba tartoznak, a továbbiakban csak ezekről lesz szó.

A COM berendezések más módon is csoportosíthatók. Felhasználásuk módja szerint megkülönböztethetők:

- alfanumerikus: általános célú berendezések a sornyomtató helyettesítésére,
- alfanumerikus és grafikus: műszaki, tudományos felhasználású berendezések,
- nyomdai célú, nyomólemezzel előállítására alkalmas, gazdag karakterkészlettel dolgozó berendezések.^{1/2/8}

Az országban jelenleg csak az első csoportba sorolható berendezések vannak, ezért ezekről szólunk.

A berendezések általában 16, 35, 70 vagy 105 mm-es tekercsfilm, ill. 105 x 148 mm-es mikrofilmlapok előállítására alkalmas tekercsfilmet használnak. A filmek fajtájuk szerint lehetnek ezüsthalogenid, termál vagy diazó filmek. Archiválási és olvashatósági szempontokat figyelembe véve, könyvtári feldolgozási célra az ezüsthalogén filmmel működő CRT berendezések előnyösebbek. Ennél a filmnél érhető el megközelítőleg 190 vonal/mm-es felbontóképesség, ami az 1:48 arányú kicsinyítéshez szükséges.⁸ A könyvtári mikrofilmezési gyakorlatban az 1:24 és 1:48 kicsinyítési arány terjedt el, mivel a mikrofilmolvasó készülékkel való visszanyagított kép ennél az aránynál még jól olvasható. Célszerűbb COM kicsinyítés az 1:42 vagy 1:48, szemben az 1:24 aránnyal. Azonos adatmennyiség, azonos példányban való előállítását figyelembe véve, így mintegy 20% költségcsökkenés érhető el.⁴

A számítógépes előállítású mikroformánál az uralkodó forma a mikrofilmlap. Bár a hazai berendezések mikrofilmcsíkot is képesek produkálni, a továbbiakban mindig mikrofilmlappal foglalkozunk. Az általánossá váló 1:48-as kicsinyítés mellett éppen az országban meglévő olvasóberendezések miatt a hazai berendezéseknél általában megőrizték az 1:24-es kicsinyítés lehetőségét is.

A mikrofilmlap 105 x 148 mm méretű. Három fő részre különíthető el:

- *Címfej*: a lap felső szélén szabad szemmel is jól olvasható feliratok elhelyezésére szolgál. Ide kerülnek a tartalomra vonatkozó fontosabb azonosító információk (az adatállomány megnevezése, a készítés dátuma, lap-index stb.).
- A *képmezősorok* a címmező alatt helyezkednek el, a számítógépes leporello-lapokat tartalmazzák.
- *Indextábla* található a lap jobb alsó sorában az „utolsó” képmezőben, ez a film-lapon való keresést segíti. Megadja, hogy a lapon elhelyezett képek az állomány mely részét tartalmazzák. Ennek szélső értékei lehetnek a lapnak a címfejbe is kiemelhető index-értékei.

A használat előnyei, hátrányai

A COM a számítógép számára kényelmes és gyors adatkibocsátás lehetőségét nyújtja. Előnyeit, hátrányait az irodalom részletesen tárgyalja.^{1/2/6/8} A legkézenfekvőbb előny, hogy a COM a számítógép emberi olvasásra alkalmas output képességét a sokszorosára növeli. Az adatfeldolgozási idő – különösen a nyomtatási idő – drasztikusan csökken. A sornyomtatás 1500 sor/perc sebessége 64 sor/oldalt figyelembe véve mintegy 1500 oldal/óra teljesítményével szemben a COM 20 000 oldal/óra teljesítményt nyújt. Az átlagos és hazai berendezésekkel számolt arány és az irodalomban is említett 15–20-szoros kapacitásnövekedést jelent.

A listák előállításának költsége a COM berendezés viszonylag magas ára dacára több másolati példány esetén hamar kedvezőbb lehet a papírra nyomott listákhoz képest. *Gildenberg* költséganalízise szerint 20 000 oldalnyi lista 10 példányban való előállítása sornyomtatóval 290 dollár, COM-mal 75–125 dollár.

A hazai viszonyokat jobban érzékeljük, ha a jelenlegi árainkon vetjük össze a kétféle megoldást. Egy mikrofilmlapra 269 leporelló oldal helyezhető el, a 270. az index. Ennek megfelelő átlagos leporelló-papírárakat és a filmlap előállítási költségét különböző példányszámok esetén szemlélteti az alábbi táblázat. A SZÜV a mikrofilmlap-mastert 174 Ft-ért, a diazo-másolatokat 6,70 Ft-ért adja.

Egy mikrofilmlapnyi (269 lapos) lista költségei
a példányszám függvényében (kerekítve)

Példányszám	Leporello-lap átlagos ára Ft	Mikrofilmlap előállítási költsége Ft
1	140	181
2	400	188
3	670	195
4	880	202

A táblázat az üres leporelló-lap beszerzési árát veti össze a mikrofilmlap komplett előállítási költségével, nem számítva a számítógép gépidőköltését. Az összehasonlítás így is látványos a COM-használat javára. A második példánytól már fele, később a példányszám növelésével már harmada, negyede a költség. Kisebb állományoknál, ahol a mikrofilmlapot nem használjuk jól ki, és egy lapra átlagosan csak 100 oldalnyi információval számolunk, akkor a leporelló-formával szemben nem a két, hanem „csak” a harmadik példánynál lesz olcsóbb a használata. A tendencia azonban itt is ugyanaz.

A mikroformátum alkalmazásának másik alapvető előnye a papírral való takarékoság. A listák tárolási helyigénye mikroformátumban sokkal kisebb, akár 95%-os megtakarítást is elérhet a papírra nyomotthoz képest.¹¹ A méretkülönbségből következik a szállítási, továbbítási költségek közti aránytalan előny is. Lényeges postai megtakarítás érhető el, mivel 6 db mikrofilmlap egy borítékban elhelyezhető, ami mintegy 1600 A3-as leporelló-íven tárolt információt tartalmaz.

Előnyeik mellett hátrányuk a COM berendezéseknek, hogy magas a beruházási költségük. Gazdaságos üzemhez, a teljesítmény kihasználáshoz igen nagy adathalmaz feldolgozása esetén van csak lehetőség. Éppen ezért nem szükséges minden COM mikrofilm felhasználónak a berendezést megvásárolni, elegendő csak a mikrofilm, ill. mikrofilmlap visszanyújtására szolgáló olvasókészülék. A hátrányok közt említik még a mikrofilmlap sérülékenyebb voltát. Kisebb karcok, sérülések adatmegsemmisüléshez vezethetnek, ezért a védelemről – elsősorban a masterlap védelméről – gondoskodni kell. Diazó-másolat készítéssel a felhasználónál lévő példány sérülés esetén könnyen pótolható.

Az olvasókészülék

Az olvasókészülék kiválasztásakor a már említetteken túl több szempontot kell figyelembe venni. Így a készülékkel elérhető nagyítási arányt, a képernyő helyzetét; a képernyő megvilágítását – az olvasó által szabályozható legyen a fényerő; a hűtőventilátor zajtalan legyen stb. Részletesen ismerteti a kiválasztási szempontokat *Kovács Attila* cikke.¹⁰

Magyarországon a COM olvasására is alkalmas mikrofilmolvasó készülékek importálásával az Elektroimpex, forgalmazásával az OFOTÉRT foglalkozik. Szocialista relációból tervezik a MEOFLEX 21B típusú készülék beszerzését, amely cserélhető objektívei révén 21:1 és 42:1 arányú nagyítást tesz lehetővé A6 formátumú mikrofilmlapról. A készülék ára 20 000 Ft körül lesz. Tárgyalások folynak kombinált készülék (tekerccsfilm-mikrofilmlap) szállítására is.

A SZÜV, a COM szolgáltatást olvasókészülékek bérbeadásával kívánja bővíteni. A készülékeket ők szerzik be, karbantartják, természetesen anyagi ellenszolgáltatás fejében. Szűkebb körben jelenleg is bére adnak Datamat 100, ill. Meoflex olvasókat 840 Ft/havi díjért. Ezzel is segíteni kívánják a szélesebb körű COM használatot.

Hazánkban működő berendezések

Magyarországon jelenleg polgári alkalmazásban három COM berendezés van, ezek azonban erősen eltérő jellegű és használhatóságú készülékek: találunk köztük egy ESZR típusú, és két amerikai berendezést, közülük kettő online perifériaként szerepel a számítógép mellett, harmadik azonban miniszámítógéppel vezérelt, önállóan működő nagyteljesítményű egység. (Meg kell jegyezni, hogy az online COM kisebb jelentőségű, mint az offline üzemű, amely a nagyszámítógépről a feladatok legtöbbszörét magára vállalva mágnesszalagon kapja meg a kiírásra már megszerkesztett, vagy akár nyers szöveget. A beépített miniszámítógép a feldolgozást támogatva végzi el azokat a funkciókat, melyek az online használatúaknál a nagyszámítógépet terhelik. A feldolgozás sebessége ezeknél a gépeknél a teljes folyamatra összehangolt, lényegében a kisgép műveletvégzése, a filmlap fényképezése és az előhívás is a mágnesszalag olvasási sebességének megfelelő. Ennek eredménye a percnként elkészülő előhívott 1–1 filmlap, ami 270 leporelló-lapnak, mintegy 20 000 sornak felel meg.)

Az egyik gép a KG-INFORMATIK-ban működik. Az intézet R55-ös számítógépéhez állított üzembe ESZR 7602 típusú NDK COM berendezést. A nagygéphez online kapcsolt output-periféria 36, ill. címfej feliratok alkalmazásával 30 leporelló-lapot fényképez a szabványos mikrofilmlapra. A mastert a berendezés hívja elő, de másolatokat nem készít, azokat a klasszikus mikrofilmlaboratóriumban kell elkészíteni. A gyenge kicsinyítési arány és ez a technológia erősen korlátozza a COM szélesebb körű használatát. Karakterkészletét tekintve a berendezés megegyezik az R55-nél alkalmazott (IBM-EBCDIC alapú) kódkészlettel, mely az angol és az orosz kis- és nagybetűket, valamint a számokat és szokásos jeleket tartalmazza.* Betűképe azonban nem fogható a maszk-módszerrel történő kiírás kontrasztos és formás kiírásához.

A berendezés használata nyilvános, szolgáltatásaikkal szélesebb kör rendelkezésére is állnak.¹²

Az ALUTRÖSZT tervezett IBM-gépéhez kívánta csatlakoztatni kisebb, online perifériaként üzemelő COM berendezését. Az elhalasztott gépbszerzés miatt a már meglévő COM széles körű használata csak későbbre várható.

A legjobb szolgáltatást a KSH SZÜV (Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat) kínálja üzemszerűen működő COM berendezésén, melyet az amerikai Datagraphixtól vásárolt meg. Ez a 4560-as típus offline rendszerű, miniszámítógéppel vezérelt, 16 mm-es tekerescsfilmmre, ill. 105x148 mm-es méretű mikrofilmlapra fényképező, ezüsthálogenid filmmel dolgozó CRT berendezés felvevőből, előhívóból, másoló és olvasó egységekből áll. A berendezéssel a SZÜV saját igényeinek kielégítése mellett más felhasználók igényeit is kielégíti, azaz a vitt mágnesszalagról mikrofilmlapot készít a kért mennyiségű diazó másolattal. A felhasználók köre gyorsan bővül.

* Az elektronikus úton megoldott karaktergenerálás elvileg lehetővé teszi a karakterkészlet módosítását is.

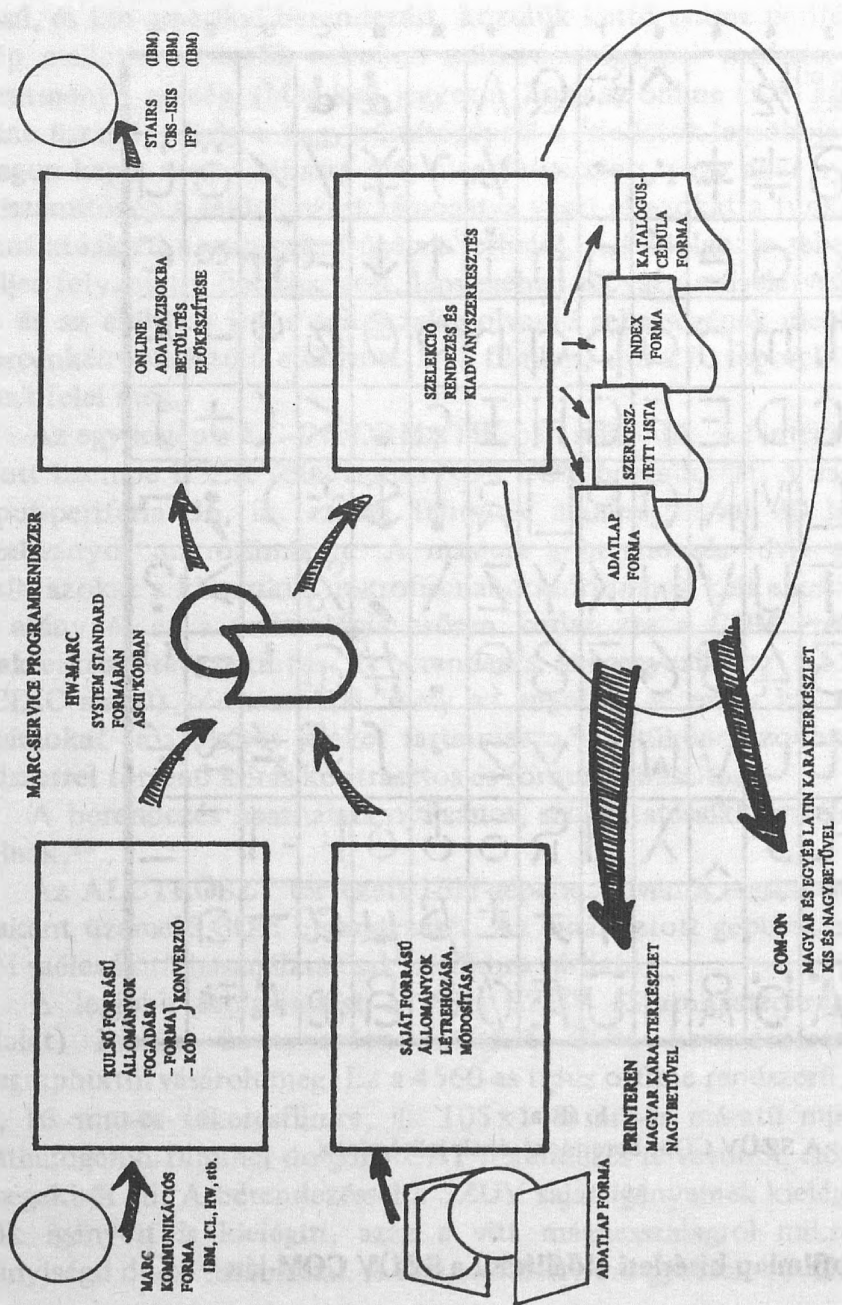
A berendezéssel alfanumerikus információk rögzíthetők. Jelkészletét az 1. ábra szemlélteti. Látható, hogy a kis- és nagybetűs magyar szövegek megjelenítése sajátos megszorítással lehetséges: az ékezetes hosszú magánhangzók (ó, ő, ú, í) sajnálatos módon hiányoznak.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F	
0	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	☐	§	\	à	≠	†	∴	→	←	ψ	γ	≠	√	/	ö	ü	
2	Ω	a	b	c	d	e	f	g	h	ı	↑	↓	☐	π	∞	€	
3	∠	j	k	l	m	n	o	p	q	r	o	θ	∅	o	-	~	
4		A	B	C	D	E	F	G	H	I	ç	.	<	(	÷		
5	&	J	K	L	M	N	O	P	☐	R	!	\$	*	)	;	∟	
6	-	/	S	T	U	V	W	X	Y	Z	\	,	%	_	>	?	
7	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	:	#	@	'	=	"	
8	÷	Σ	s	t	u	v	w	x	y	z	·	∫	√	≠	≈	≠	
9	Δ	☐	☐	{	}	∧	λ	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	
A	,	'	~	\	^	ˆ	"	τ	∫	±	β	μ	α	-	ä		
B	≤	≥	É	À	Ö	À	Ñ	Ü	Æ	∅	×	ä	æ	À	Æ		

1. ábra
A SZÜV COM berendezésének jelkészlete.

Mikrofilmlap kísérleti előállítás a SZÜV COM-ján

Az alábbiakban ismertetett COM listaelőállítás az első hazai kísérlet olyan egységes gépi technológia kiépítésére, mely számítógépen szerkesztett szöveges állományok mikroformátumú közreadását teszi lehetővé. A fejlesztési munka célja az volt, hogy kényelmesen használható megoldást alakítson ki a nagyszámítógéptől a mikrofilmlapig.

2. ábra
A MARC-SERVICE programrendszer funkciói.

A könyvtári-tájékoztatási gyakorlatban a gépi feldolgozású szövegek tárolására, cseréjére és közreadására általánosan elterjedt az ún. MARC (Machine Readable Cataloguing) (ill. az ennek megfelelő KGST-ben is szabványosított NME1, NME2) rekord. Az elnevezés összefoglaló fogalom ma már: egy, a kommunikációs csere céljára szabványosított gépi formátumot jelöl, melyet azonban további szabványok és kidolgozott ajánlások egészítenek ki (karakterszabványok, kód és a tartalmi kitöltés szabványai stb.). Erre az alapra épül fel a MARC-SERVICE nevű hazai fejlesztésű szoftver, mely a kommunikációs MARC rekordok fogadását, cseréjét és továbbfelhasználását teszi lehetővé. A továbbfelhasználás lényegében két irányban lehetséges: online adatbázisokba való betöltés, ill. kiadványszerkesztés. A programrendszer nyújtotta lehetőségeket szemlélteti a 2. ábra. A szoftver részletes ismertetésére más alkalommal kerülhet sor. Témához tartozik azonban az, hogy a kiadványszerkesztési részrendszer rendelkezik a szabványos, 48-szoros kicsinyítésű mikrofilmlap-készítési lehetőséggel valamennyi listázási formátumánál.*

A továbbiakban a COM használattal kapcsolatos technikai, szervezési kérdésekkel foglalkozunk és néhány fontosabb megoldást ismertetünk. Állításaink ezentúl a SZÜV-nél üzemelő DATAGRAPHIX típusú COM berendezésre vonatkoznak.

Kódrendszer, karakterkészlet

A COM berendezés önálló, miniszámítógéppel épített készülék, mely alkalmas arra, hogy széles körű felhasználói kört elégítsen ki. Kidolgozott szoftverje a használatos géptípusokon készülő mágnesszalagok fogadását teszi lehetővé:

- csatornaszám: 7 vagy 9
- írássűrűség: 556, 800, 1600 bpi
- kódrendszer: EBCDIC, BCD, ASCII
- címke és file szerkezet: IBM, ICL, HW stb.

Igy alkalmas arra, hogy segítségével a SZÜV a hazai számítógéppark számára COM-szolgáltatást nyújtson. Óriási kapacitása még sokáig biztosíthatja az egész ország igényeinek kielégítését. Ezen technikai tényezők közül különös figyelmet érdemel a kódrendszer. Olyan megoldást kell kialakítani, mely a teljes magyar betűkészlet használatát lehetővé teszi, ugyanakkor a nemzetközi információcserében áramló egyéb nyelvek jeleivel is rendelkezik.

Korábban már végeztünk sikeres kísérletet IBM formájú (EBCDIC kódú) mágnesszalag nyomtatására, úgy, hogy ezt a mágnesszalagot is a HW gépen állítottuk elő. Ezután azonban áttértünk a HW saját szalagformátumára, a kódrendszerben pedig a 9 csatornás

* A mikrofilmlap előállítás a SZÜV COM berendezésével történik, maga a MARC-SERVICE programrendszer pedig az ország egyik legmodernebb számítógépének számító Honeywell-Bull (továbbiakban: HW) számítógépre készül. Ilyen gép van az Államigazgatási Számítógépes Szolgálatnál, és a Magyar Nemzeti Banknál, legújabb változatát pedig az Országos Terhivatal számítóközpontjában az idén állítják üzembe.

szalagoknál az IBM kivételével szinte általánosan használatos ASCII (American Standard Code for Information Interchange) kódra.* (Ez a kódrendszer 256 jelkombinációt kezel, melyből általánosan csak a fele használatos. Ez tartalmazza az angol nagy- és kisbetűket, számokat, az általánosan használatos jeleket, valamint a gépi vezérlőkaraktereket (lásd 3. ábra). Ez 96 nyomtatható karaktert jelent, a szokásos input-output berendezések általában ennyiféle jelet kezelnek. Itt rögtön érzékelhetők azok a nehézségek, melyek akkor állnak elő, ha ezek rovására kell a kódrendszerbe beilleszteni az ékezetes betűket, amint az nyomtatóknál, adatrögzítő berendezéseknél, termináloknál szokásos, ahol a kezelt 96 jel száma tovább nem növelhető. Jobb a helyzet ott, ahol ez a korlát nem áll fenn, és a teljes kódkészlet használható. Ilyen maga a számítógép belső memóriája, a mágnesszalagon, mágneslemezen, floppyn tárolt adatállomány, ill. a COM. A kódtábla másik felét lehet felhasználni nemzeti kódtáblák létrehozására.)

Jelenleg még nincsen magyar szabvány, amely rögzítené a speciális magyar betűk szabványos helyét a kódrendszerben. A 3. ábrán HUNGASCII kódtábla néven bemutatjuk az általunk használt nemzeti jelkészlet-táblát hexadecimális ábrázolásban.**

A MARC-SERVICE programrendszer ebben a kódban tárolja a különböző forrásból származó szövegeket, s így lehetőséget ad a teljes magyar betűkészlet kis- és nagybetűs kezelésére. Megjegyzendő, hogy ennek megjelenítése a COM jelenlegi betűkészletével sem lehetséges, hiszen a hosszú ékezetes magyar betűk hiányoznak a jelenlegi karakter-készletből (lásd 2. ábra). A Datagraphix készülék a megjelenítendő karaktereket egy pénzérme nagyságú fémlmezbe vágottan őrzi, s ez az ún. maszk cserélhető. Lehetőség van tehát a kérdés végleges és korrekt megoldására. Addig azonban a hosszú ékezetes betűk helyett rövid ékezetes változatával kell megelégnünk.

A SZÜV-től származó értesüléseink szerint a vállalat a hazai COM igények kielégítését kívánja szolgálni. Amennyiben körvonalazható igény jelentkezik a teljes ékezetes magyar betűkészletre, a szükséges átalakítást a gépen elvégeztetik. Joggal különösnek tűnik, hogy Magyarországon a számítástechnikában még ma is külön igényként kell megadni, hogy a magyar betűket a berendezések kezelni tudják. A helyzet fonáságaira már korábban is utaltunk. A kérdést kikerülhetetlenül felvetik jellegzetesen szöveges feldolgozások, mint például a kiadványszerkesztés, a könyvtári és tájékoztatási munka igényes gépesítése stb. E terület jelenlegi távlati igényeinek, valamint szempontjainak határozott megfogalmazása sokat lendíthetne a hazai COM alkalmazás területén.

A HUNGASCII kódtábla kezeléséhez elkészült a szükséges COM-szoftver is, s ezzel a magyar szövegek mikrofilmlapra rögzítése bárki számára lehetségessé vált.

* ISO 646–1973, KGST megfelelője: MSZ KGST 356–76.

** A tábla összhangban van a szabványosításra előterjesztett kódtáblával, mely azonban még további jeleket is tartalmaz, amelyek csak az áttekintést zavarják.

		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F
0	0			Ø	Q	P	'	r								É	é
1	1			!	1	A	Q	a	q							Ä	ä
2	2			”	2	B	R	b	r								
3	3			#	3	C	S	c	s				A'			á	
4	4			\$	4	D	T	d	t				Ó		ó	í	
5	5			%	5	E	U	e	u				Ú		ú		
6	6			&	6	F	V	f	v								
7	7			'	7	G	W	g	w							Ö	ö
8	8			(	8	H	X	h	x								
9	9			)	9	I	Y	i	y								
10	A			*	:	3	Z	z	z								
11	B			+	;	K	[	k	{							Œ	
12	C			,	<	L	\	l						ó			
13	D			-	=	M	]	m	}							Ü	ü
14	E			.	>	N	^	n	~							Ü	ü
15	F			/	?	O	_	o	VEL							I'	

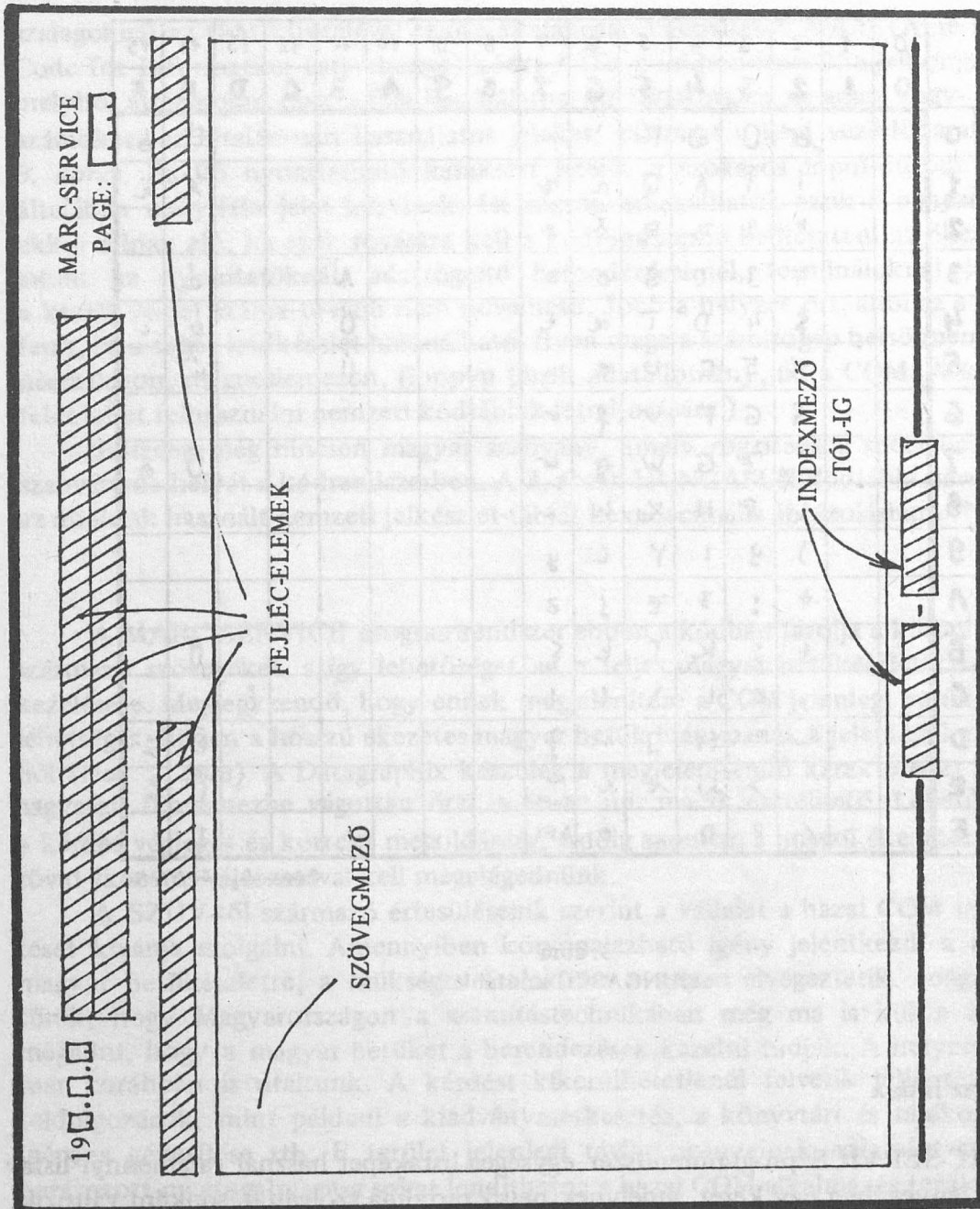
Szundig 60/11/12

3. ábra
HUNGASCII kódtábla

A listakép és az index

A MARC-SERVICE programrendszer egységes listaképet használ valamennyi listaformánál. Ez lényegében egy keret, amelynek belső tartalma szolgáltatásonként változik, de végső formája azonos programelemekkel készül el, a listakép fejléc-elemei (címszövegek stb.) változtathatók.

A COM-használat érdekében a listakép 64. sorában lap-indexet alakítottunk ki. Ez az index tartalmazza a lapon elhelyezett aktuális elemek tól–ig értékét, s ez az indexelem jellemzi majd az illető lapot a mikrofilmlap indexkockájában is. Az indexelem meghatározása a konkrét listát készítő MARC-SERVICE program feladata. Természetesen lista típusonként, s a listák tartalmától függően eltérő tartalommal jelenik meg az utolsó sorban. Az áttekinthetőség érdekében ezt a sort vízszintes vonal jelöli, s emeli ki középen az indexet. Ez a vonalazás a mikrofilmlapon is segíti a tájékozódást.

4. ábra

Lista-keret a MARC-SERVICE szoftverben.

Alkalmazási lehetőségek a könyvtári-tájékoztatási munkában

A mikrofilm, a mikrofilmlap megszokott dokumentumtípus ma már a könyvtárakban. Bár az olvasók idegenkedésével ma is számolni kell, a mikroformátumú dokumentumok térhódítása – úgy tűnik – megállíthatatlan. A külföldről érkező mikrofilmlap jórésze COM-mal készül, a számítógép felhasználása a tájékoztatási-dokumentációs munkában azonban már hazánkban is megszokott jelenség. Különösen kecsegtetőnek

tűnik a számítógép használata az óriási állománnyal dolgozó adatbázisok, illetve azok másodlagos – kiadványformát öltő – hasznosításánál, nagyteljesítményű gépek papírdömpingjével szemben a mikrofilmlap használata kínálja a hatékony és megfelelő megoldást.

A könyvtári és tájékoztatási munkában két területen is számolhatunk a COM alkalmazásával.

A COM katalógus

Több külföldi példa bizonyítja, hogy a könyvtári területen sikerrel versenyezhet a mikroformátumú katalógus (vagy ahogy gyakran nevezik: a COM-katalógus) más megoldásokkal.^{3/4/5/7}

A torontói egyetem könyvtárában a megkérdezett olvasók negatív véleménye ellenére anyagi okokból választották a COM katalógust a népszerű online-katalógus helyett – és saját értékelésük szerint a választást teljes siker igazolta.⁵ Malinconico „A katalógus jövője” c. munkájában ugyancsak a COM katalógust tartja hosszú ideig a legmegfelelőbb – és legolcsóbb – megoldásnak az általa bemutatott integrált katalógusrendszerben.³ A regensburgi Egyetemi Könyvtár COM katalógusra való áttérésének tapasztalatairól az *OMIKK munkatársai* számolnak be a *TMT-ben* megjelent cikkükben.⁷

Az áttérés meglepően sikeres volt: az olvasók – jórészt egyetemisták – kedvezően fogadták a COM katalógusok bevezetését, könnyen elsajátították kezelését. Az áttérés létszámmegtakarítással nem járt, így azonban meg tudták oldani a gyűjtemény folyamatos feltárását, ami egyébként nem ment volna. A COM katalógusra való áttérésnél számolni kell a megfelelő mennyiségű és minőségű olvasóberendezés beszerzésével, mert a cédula-katalógusnál lényegesen jobban használható, a teljes és naprakész mikroformátumú katalógus nem várt igényt támaszt a használatban.

Hazai COM-katalógus készítés még csak a tervekben szerepel, erre vonatkozó kezdeményezések azonban már történtek. A KG-INFORMATIK az üzembeállítás alatt álló COM berendezését szabadalmi nyilvántartások készítésére is tervezi, de a COM-használat szerepel az OSZK, OMIKK és mások terveiben is. A szélesebb körű felhasználás gátja ma még a megfelelő olvasókészülékek hiánya is.

Kiadványszerkesztés

A könyvtári, tájékoztatási területen a mikroformátum használata nem szűkíthető le a COM katalógusokra. Ennél sokkal többre képes, például számítógéppel készülő kiadványszerkesztésre.

A kiadvány igényes megjelenési formát kíván. Megszoktuk, hogy a nyomdai előállítási szövegek kis- és nagybetűvel, esetleg tipografizálva, eltérő betűtípusokkal szedve készülnek. Ma a hazai számítástechnikai gyakorlatban a kisbetűk használata nem általános. Legtöbb input periféria nem kisbetűs, az output berendezések között pedig még sokkal rosszabb a helyzet. Az ékezetes kis- és nagybetűkre (azaz a magyar betűkészletre) pedig alig egy-két berendezés alkalmas. Bár a kisebb teljesítményű mátrix printerek

hoznak majd javulást e téren, a kérdés ma oly mértékben megoldatlan, hogy a Magyar Tudományos Akadémián az elmúlt évben a számítógépes betűhasználatról foglalkozó szeminárium a gépi technika rohamos terjedését mint a nyelvromlás veszélyét jellemezte.

A COM technika kényelmes és magától értetődő megoldást kínál e téren is. A berendezések gazdag karakterkészlettel rendelkeznek, ennek változtatására is megvan általában a lehetőség. A betűképek szebbek, az íráskép kontrasztosabb, mint amit a sornyomtatók lehetővé tesznek. A gyorsan, olcsón és igényes megjelenítéssel készülő mikroformátumról a képet papírra visszanyagítva, s azt a korszerű gyorsmásoló berendezésekkel sokszorosítva gazdaságos, igényesen szerkesztett kiadványkészítési módszerhez jutunk. Ez a módszer kitágítja a COM használat lehetőségét, mivel a mikroformátumú kiadványkészítés mellett a klasszikus formájú, papíron megjelenő kiadvány előállítására is alkalmas. Jó középutat jelent a sokat kritizált sornyomtató és a rendkívül költséges fényszedés – a számítógéppel készülő szövegkiírás két szélső pontja között.

Bár a mikrofilmlap használata ma még nálunk erősen korlátozott, de az olvasóberendezések hozzáférhetőségével, a hazai gépi előállítású mikroformátumú kiadványok szaporodásával a helyzet a jövőben változhat.

IRODALOM

1. GILDENBERG, R. F.: Computer Output Microfilm Systems. Los Angeles, California, Melville Pube Co., 1974. 199 p.
2. GODBER, C.: Computer Output Microfilm. = ME Newsletter. 1980. 39.no. 6–10.p.
3. MALINCONICO, S. M. – FASANA, P. J.: The Future of the Catalog: The Library's Choices. New York, Knowledge Industry Publications, Inc. 1979. 59–65.p.
4. SAFFADY, W.: Computer – Output Microfilm. Its Library Applications. American Library Association, Chicago, 1979. 16–150.p.
5. WEISS, C.: The COM microcatalogue for the libraries of the University of Toronto. = Documentaliste. 18.vol. 1981. 4–5.no. 164–167.p.
6. BARANYAI György: COM – a holnap technikája. = Számítástechnika 1980. április, 7.p.
7. BERKE Barnabásné – PERLINGER János: A regensburgi Egyetemi Könyvtár és COM katalógusai. = TMT. 29.évf. 1982. 3.sz. 81–92.p.
8. HAJDU Imre: A COM rendszerek felépítése és alkalmazásuk lehetőségei. = Audio-vizuális közlemények. 1978. 4.sz. 361–375.p.
9. Információ a könyvtári és tájékoztatási munka eszközeiről és berendezéseiről. Budapest, KMK, 1981. 1. Különszám.
10. KOVÁCS Attila: Könyvtári mikrofilmolvasó készülékek kiválasztásának szempontjai. = TMT. 29.évf. 1982. 3.sz. 93–97.p.
11. ÓNÓDY Miklós: Reprográfia a tájékoztatási intézményekben és könyvtárakban I. Bp. OMKDK. 1978. 224–227.p.
12. RAJNÁK Antal: A mikrofilmtechnika alkalmazásának lehetőségei a tudományos-műszaki információs rendszerekben. = TMT. 29.évf. 1982. 3.sz. 105–113.p.

EGY ÁTLAGOS MUNKANAP ÉS VASÁRNAP OLVASÁSI TEVÉKENYSÉGEINEK KAPCSOLATA MÁS, MINDENNAPI ELFOGLALTSÁGOKKAL

SZENTIRMAI LÁSZLÓ – MÁTÉ EÖRSNÉ

1979 őszén a Szegeden dolgozó ipari munkások körében végzett életmód-, életköriülmények kutatása¹ keretében többek között időmérleg-felvételt is alkalmaztunk a mintasokaság mindennapi tevékenységeinek megismerésére. A megkérdezettek kérdezőbiztosok segítségével két „tegnap-interjú” készítették, azaz megválaszolták, hogy a felvételt megelőző munkanapon (szombat kivételével) és a legutolsó vasárnapon mit csináltak 30 perces időközökben reggel 4 órától 23 óráig. Az időmérleg-felvételeket 41 tevékenységfajta szerint kódoltuk és az elfoglaltságokat 4 tevékenység főcsoportba soroltuk be.

A *kereső, termelőmunka* időtartamának megállapításánál a munkahelyen végzett, fizetett munkát vettük figyelembe. A nemzetközi és a hazai gyakorlatnak megfelelően ide számítottuk az otthon és a munkahely közötti távolság megtételére fordított időmennyiséget is.

Az *egyéb munkavégzés* főcsoportban két mellékcsoportot alakítottunk ki. Külön mellékcsoportba soroltuk a gyermekek ellátására és a házimunkára, valamint az ügyintézésre felhasznált időmennyiséget. Jövedelemkiegészítő munkák néven vontuk össze a ház körüli és kerti munkára, a háztájiban való tevékenységre, az ellenszolgáltatásért végzett mellék- és javítómunkára, a megkérdezett sajtát maga és/vagy más számára végzett építőmunkára, valamint a piacon történő árusításra fordított időmennyiséget.

A *személyi ellátáshoz* soroltuk az étkezések és a személyi higiénia: mosdás, öltözködés, felkelés, lefekvés, valamint a napközbeni pihenés időmennyiségét. *Alvásnak* tekintettük az este 23 órától reggel 4 óráig tartó időtartamot és ide számítottuk a reggeli továbbalvást és az esti korábbi lefekvést.

A *szabadidő-elfoglaltságok* főcsoportban 18 tevékenységet három mellékcsoportba soroltunk. Az önművelés-kikapcsolódás alcsoportba került az önálló tevékenységként végzett rádióhallgatás, újság- és folyóirat-, valamint könyvolvasás, tanulás és mozilátogatás. A szabadidő-elfoglaltságok között többnyire vezető tevékenységként funkcionáló tévénézést jelen vizsgálatunkban önálló mellékcsoportba soroltuk, hogy a szabad időn belül domináló helyét jobban érzékeltethessük. A harmadik, egyéb szabadidő-tevékenységek mellékcsoportba kerültek a társadalmi-politikai-közéleti tevékenység, a családi és társas jellegű elfoglaltságok (beszélgetés a családban, séta, kirándulás, vendégeskedés), hobby, játék, aktív sport, szórakozóhelyen (vendéglőben, presszóban, kocsmában) való időzés, művelődési és egyéb intézmények, rendezvények látogatása (színház, múzeum, művelődési ház, meccs stb.) és egyéb, a fentiekbe be nem sorolható szabadidő-tevékenységek (kézimunka, rejtvényfejtés stb.) Ez utóbbi, igen sokféle aktivitást felölelő mellék-

csoportban az elfoglaltságok időtartamának összevonását az indokolta, hogy az egyes tevékenységeket kevesen, magas időtartamban gyakorolják.

Az időmérleg-felvételek segítségével képet kaptunk a 789 fős mintasokaság egy-egy munkanapjának és vasárnapjának 24 órájáról, azaz 1440 percéről.

A kapott válaszokat két típusú kategória szerint elemeztük. Figyelmünk először az ún. apriori kategóriákra terjedt ki (nemek, beosztás, lakóhely stb.). Ezen túlmenően figyelembe vettük a hazai szakirodalomban az ilyen jellegű elemzéssel szemben felmerült aggályt² és Vas Zoltán matematikus (JATE Kibernetikai Laboratórium) közreműködésével cluster-analízissel a tevékenység főcsoportok időigénye szerint is alkottunk jellemző kategóriákat. Az apriori kategóriák alapján történő elemzés mellett az szól, hogy az ilyen módon az egyes mutatók szerint ismerjük meg az időfelhasználást. Ez talán egyértelműbb segítséget nyújt a gyakorlati szakembereknek. Hátránya viszont az, hogy így például ugyanabba a csoportba kerül az a hajadon, akinek kereső-, termelőmunka után nem szükséges háztartási munkát végeznie, megcsinálják helyette a szülei, és az a kétgyermekes, két műszakos munkásnő is, akire üzemi munkája után tetemes mennyiségű munka vár. Nyilvánvaló, hogy az ilyen eltérően leterhelt személyek egy csoportba kerülése különböző átlagidőt eredményez, s az egyes tevékenységcsoportokon belül a szórás értéke magas. Ezért készítettük el a cluster eljárás segítségével az ún. nyáláb-elemzést, amikor az egyes csoportokba az azonos, vagy közel azonos időfelhasználással tevékenykedő személyek kerültek. Ennek a módszernek segítségével megismerhettük, hogyan rétegződik a szegedi munkásság tevékenységei szerkezete alapján is.

Jelen tanulmányunkban a cluster-analízisnek azt a szintjét közöljük, amely a – bizonyos szempontok szerint megszárt – mintasokaság 92 százalékát négy, jól körülhatárolható csoportba sorolta. Dolgozatunkban nem vesszük figyelembe a többi 1–4 százalékot felölelő marginális osztályt. A munkanap cluster-analízis segítségével csoportosított tevékenységeinek időfelhasználásához csatlakozik ugyanazon kategória (ugyanolyan elemszámú) – ugyan nem clusterezett –, de jellemző vasárnapi időráfordítása is. A rendelkezésünkre álló terjedelem nem teszi lehetővé, hogy a vasárnapi tevékenységek cluster-analízis segítségével csoportosított osztályaival és az ehhez tartozó jellemző munkanapi időfelhasználással is foglalkozzunk.

Tanulmányunk fő mondanivalójának érdekében szükségesnek tartjuk, hogy a cluster-analízis segítségével kialakított típusokat néhány mondatban leírjuk. (1. és 2. táblázat. Az első oszlop az egész mintasokaságra jellemző időfelhasználást mutatja.)

1. *Túlórázók és távol lakók.* * (A-kategória = 33%). Ebben a típusban a legmagasabb, 11 óra 7 perc a kereső-, termelőmunkára és a hozzá kapcsolódó közlekedésre fordított idő. Az ehhez csatlakozó egyéb munkavégzés ideje néhány perccel haladja meg az egy órát. A több mint 12 órás összes munkaidő 3 órát megközelítő szabadidő-mennyiséget tesz lehetővé, amelynek felhasználását nagy mértékben a képernyő szervezi. Ezt a kategóriát a *tévénézés vezető tevékenysége* alapján is jellemezhetjük. A művelődésre és az

* Az elnevezés teljesen önkényes. A jellemző időfelhasználást akartuk tükröztetni a típus megnevezésében.

**Az átlag és a cluster-analízis segítségével kialakított
tevékenység-struktúrák
MUNKANAPOKON**

Tevékenységcsoport	Csoportok									
	minta		A		B		C		D	
	N=789 =100%		N=239 =33%		N=310 =43%		N=52 =7%		N=69 =9%	
	óra	perc	óra	perc	óra	perc	óra	perc	óra	perc
Kereső-, termelőmunka és közlekedés	9	32	11	07	9	43	9	46	10	07
Egyéb munkavégzés	2	43	1	08	4	08	0	36	0	50
Munkára és kötelezettségekre összesen	12	15	12	15	13	51	10	22	10	57
Művelődés, kikapcsolódás	0	29	0	17	0	07	0	15	2	51
Tévénézés	1	30	2	01	1	29	0	43	0	49
Egyéb szabad idő tevékenység	0	41	0	29	0	06	3	56	0	45
Szabadidő összesen	2	40	2	47	1	42	4	54	4	25
Személyi ellátás, alvás	9	05	8	58	8	27	8	44	8	38
Összesen	24	00	24	00	24	00	24	00	24	00

1. táblázat

**Az átlag és a munkanap cluster-analízis segítségével kialakított
időfelhasználási csoportjaihoz tartozó tevékenység-struktúrák
VASÁRNAP**

Kereső-, termelőmunka és közlekedés	0	16	0	18	0	06	0	05	0	13
Egyéb munkavégzés	4	35	4	20	5	33	1	53	3	15
Munkára és egyéb kötelezettségekre összesen	4	49	4	38	5	39	1	58	3	28
Művelődés, kikapcsolódás	0	40	0	35	0	26	1	23	1	25
Tévénézés	2	39	2	59	2	34	2	12	1	59
Egyéb szabad idő tev.	3	52	3	37	3	15	6	03	5	53
Szabad idő összesen	7	11	7	11	6	15	9	38	9	17
Személyi ellátás, alvás	12	00	12	11	12	06	12	24	11	15
Összesen	24	00	24	00	24	00	24	00	24	00

2. táblázat

egyéb elfoglaltságokra fordított idő minimális, nem éri el a fél-fél órát sem. A személyi ellátásra és alvásra fordított idő nem tér el különösebben az átlagtól.

Vasárnap ugyanezt a csoportot jelentős mértékű (4 óra 20 perces) egyéb munkatevékenységgel, csaknem 3 órás tévénézéssel és egyéb szabadidő-elfoglaltságokra fordított idő többszörös megnövekedésével írhatjuk le (2. táblázat).

Ez az életmód minden 3. munkásra (33%) jellemző. Az átlagnál lényegesen nagyobb mértékben tartoznak ebbe a típusba a férfiak, egy műszakban dolgozók, bejárók, jövedelemkiegészítő munkát nem végzők, rendszertelen mozilátogatók és színházi előadást még egyáltalában nem ismerők.

2. *Önhajszoló életmódot folytatók* (B-kategória = 43%). A kereső-, termelőmunkára fordított idő a közlekedéssel együtt néhány perccel haladja meg az átlagot. Azonban az ezen túl jelentkező egyéb munkavégzés ideje meghaladja a 4 órát, s így összesen a legmagasabb munkaidőt, 13 óra 51 percet kapunk. Az ilyen mértékű rendszeres munkavégzés egyértelműen az egészségre is káros, önhajszoló életmóddal azonosítható. A rendkívül magas munkaidő 10 munkás közül több mint 4 fő esetében (43%) jellemző. Teljesen világos, hogy egyébként a legalacsonyabb személyi ellátásra és alvásra fordított idő után, szabad idejük sem haladja meg a másfél órát, amelynek keretében a döntő többségnek szinte kizárólag a tévénézésre marad energiája.

Vasárnap is ebben a típusban a legmagasabb a háztartási és a jövedelemkiegészítő munka időigénye. Ennek következtében a szegedi nagyüzemi munkásságot jellemző legnagyobb arányú típusba tartozó személyeknek a szabad ideje mindössze 6 óra 15 perc.

Ez az életmód elsősorban a nők és a két műszakban dolgozók körében tipikus. De az átlagnál magasabb arányban sorolhatók ebbe a csoportba a 40 évnél idősebbek, a betanított munkások, a munkás-paraszt vegyes házasságban élők, a kerttel/háztájival rendelkezők, a jövedelemkiegészítő munkát végzők és a rendszertelen mozilátogatók közül.

3. *Egyéb szabadidő-elfoglaltságokat végzők* (C-kategória = 7%). Ebben az osztályba sorolt munkásokat a legmagasabb szabadidő-felhasználás és ezen belül az egyéb elfoglaltságok végzése jellemzi. Ehhez viszonyítva a művelődésre és a tévénézésre fordított idő csekély mértékű. Az olvasási tevékenységek további részletes vizsgálata során felderítettük, hogy ezen osztály számos tagjára a nagy időtartamú vendégeskedés és a szórakozóhelyen való hosszabb idejű tartózkodás a jellemző. Vasárnap is ez a kategória rendelkezik a legnagyobb szabad idővel, de ezen belül a művelődés és a tévénézés jelentősen megnövekedett szerephez jut. Sem munkanapon, sem vasárnap nem végeznek a kereső-, termelőmunka után nagyobb mértékben egyéb munkát.

Az átlagnál magasabb arányban érvényes ez a típus a férfiak, a 31–40 évesek, a nem házasok, a segédmunkások, a kerttel/háztájival nem rendelkezők, a jövedelemkiegészítő munkát nem végzők, a belvárosban vagy lakótelepen lakók, a rendszeres olvasók, a mozi- és színházlátogatók körében.

Ez a kategória főleg a jövedelemkiegészítő munkát nem, vagy rendszeresen nem végzőket foglalja magában, ezért nagy szabad idővel rendelkeznek, amelyet mindkét napon a típust jellemző egyéb elfoglaltságokra fordítanak. Ezek között szerepel a baráti társaságban való izogatás és a szórakozóhely látogatása is. A típus nagyobb műveltség-

igénnyel rendelkező tagjai a munkanapon kevesebb, vasárnap több időt fordítanak a művelődési alcsoporthoz tartozó tevékenységeire.

4. *Művelődők* (D-kategória = 9%). Az üzemi munka és a közlekedés idejéhez minimális, mindössze 50 perces egyéb munkavégzés járul. A munkára és kötelezettségek teljesítésére fordított viszonylag alacsony idővolumen kedvező mennyiségű, 4 órát meghaladó szabadidő-mennyiséget tesz lehetővé, amelynek kétharmadát művelődésre fordítják. A tévézés és az egyéb elfoglaltságok háttérbe szorulnak. Vasárnap ugyancsak erre a típusra jellemző a legmagasabb művelődésre fordított idő, azonban ezen a napon ez a tevékenységcsoporthoz az egyéb szabadidő-aktivitásokhoz képest háttérbe szorul. Több időt használnak ugyan fel tévézésre, mint művelődésre, de a képernyő időigénye ebben a csoportban a legalacsonyabb.

Ez a típus főleg férfiakra, közvetlen termelésirányítókra, szakmunkásokra, nem házasokra és jelenleg is (vagy korábban tanulóknak) jellemző. Az átlagnál nagyobb arányban sorolhatók ide a fiatalabb korosztály tagjai, jövedelemkiegészítő munkát nem végzők, városi környezetben lakók, rendszeres olvasók, 150 kötetnél több könyvvel rendelkezők és rendszeres mozi-, illetve színházlátogatók.

Feltétlenül szükségesnek tartottuk, hogy ilyen részletesen ismertessük az előzményeket, mert csak így érthetőek kutatásunk következő lépései bővebb magyarázat nélkül és így lehet eredményeinket, valamint közölt táblázatainkat további elemzésre felhasználni.

Az olvasási szokások vizsgálata során mindig zavarónak tartottuk, hogy az olvasási gyakoriságra vonatkozó kérdés esetében – még a legjobban megfogalmazott kontroll kérdések alkalmazásával is – tulajdonképpen a válaszadó szubjektív közlésére kellett támaszkodnunk. De ha kellő kritikával el is fogadjuk, hogy valaki hetente többször, hetente, havonta vagy ritkábban olvas, illetve elolvas egy könyvet, nem tudtuk, hogy ez a tevékenység az adott napon milyen időmennyiséget igényelt, az egyén mennyit dolgozott az olvasás előtt vagy után, egyáltalában mit csinált még? *Azaz a „hagyományos módszerrel” nem kaptunk képet az olvasási tevékenység elfoglaltsági környezetéről.* Pedig egy átlag napon az olvasási tevékenységre fordított időmennyiség és az aktivitás elfoglaltsági környezete – illetve már képet is adhat a megkérdezett személy olvasmányairól. Nem tartjuk valószínűnek, hogy az olvasók nagy többsége 10–12 órás, vagy azt meghaladó munkaidő után és 2. vagy 3. szabadidő-tevékenységként – esetleg ágyban – marandandó élményt nyújtó, értékes szépirodalmat tudna olvasni a megjegyzés igényével. Sokkal inkább tételezhetjük ezt fel, ha az olvasási aktivitás a kereső-, termelőmunka után, egyéb munkavégzés nélkül az első szabadidő-tevékenységként jelentkezik.

Az olvasás helyének a napi tevékenységstruktúrában való felderítésére alkalmaztuk először a JATE hallgatóinak,³ majd a kézzel végezhető módszert tökéletesítve, a szegedi nagyüzemi munkások időmérleg-felvételeinek⁴ dinamikus elemzését. Ezen eljárás segítségével többek között választ kaphatunk arra, hogy az egyetemi hallgatók mikor, a nap melyik szakában – esetleg óralátogatás helyett vagy este fáradtan – olvassák kötelező olvasmányukat. Megtudtuk azt is, hogy a szegedi munkások a kereső-, termelőmunka és egyéb munkavégzés után hányadik szabadidő-elfoglaltságként, esetleg az üzem második, harmadik műszakjának kezdete előtt vesznek könyvet a kezükbe. Választ kaphatunk

arra vonatkozólag is, hogy az olvasás a szabad idő vezető vagy kiegészítő tevékenységének minősül-e? Ugy gondoljuk, hogy ezzel az eljárással bővebb információt kapunk az olvasó egyetemi hallgatóról és az olvasó munkásról is.

Módszerünk tökéletesítését folytattuk, mert eddigi eredményeink nem adtak választ arra a kérdésre, hogy például a munkások esetében az olvasási tevékenység a nap 24 órájára jellemző tevékenység főcsoportok időarányának milyen átalakulását eredményezi, illetve milyen változás esetén kerülhet sor az olvasásra. A feltételezésen túlmenően nem tudtuk, hogy bármelyik olvasási tevékenység milyen szabadidő-elfoglaltságokkal társulhat, illetve melyeket zárja ki a struktúrából. Ezért mindkét olvasási aktivitást, a könyv- és újság/folyóiratolvasást *szűrőként* alkalmaztuk az időmérleg-felvételek számítógépes feldolgozásánál. Egy-egy csoportba kerültek azok, akik könyvet, illetve újságot olvastak, és külön-külön azok, akik ezeket a tevékenységeket nem végezték. A szűrést nem az apriori kategóriákon végeztük el, mert úgy gondoltuk, eredményeink többet mondanak, ha a cluster-analízis segítségével egy-egy osztályba sorolt, *közel azonos időfelhasználású egyének olvasási tevékenységét és azok környezetét vizsgáljuk.*

Időmérleg-felvételeinkből tudjuk, hogy egy átlag munkanapon a szegedi munkások 12 százaléka olvasott könyvet és 13 százaléka újságot, folyóiratot.⁵ A két tevékenységre együttesen átlag 17 percet fordítottak, ami szabad idejük 11 százalékát vette igénybe. Vasárnap 18% olvasott könyvet és 13% újságot, folyóiratot. E két elfoglaltság 26 perces átlag ideje szabad idejük 6 százalékát kötötte le.

Feltételezésünk az volt, hogy a könyvet vagy újságot/folyóiratot olvasók tevékenységstruktúrájának időarányai megváltoztak ahhoz képest, amikor még az egyes osztályokon belül az olvasókat és a nem olvasókat együttesen vizsgáltuk (1. és 2. táblázat.). A szűrés eredményeképpen elkészítettük a könyvet olvasók és nem olvasók, valamint az újságot olvasók és nem olvasók időmérlegét. (A 3. és 4. táblázaton plusz és mínusz jelekkel jelöljük, hogy az olvasási tevékenységet végzők, illetve nem végzők időfelhasználása *csökkent vagy növekedett* a cluster-analízis segítségével kialakított tevékenységstruktúrához képest. Csak a napi 5 percnél nagyobb eltérést jelöljük.)

Munkanapon könyvolvasásra akkor kerülhetett sor, ha a fő tevékenységcsoportok szerint azonos vagy közel azonos időfelhasználású osztályban az összes munkatevékenységre fordított idő kevesebb volt, mint a típusra jellemző összes munkatevékenység és kötelezettség teljesítés időigénye. Azt persze nem tudjuk eldönteni, hogy az egyén azért fordított-e időalapjából kevesebbet munkatevékenységre, mert olvasni akart, vagy azért olvasott, mert szabaddá vált idő állt rendelkezésére. Valamennyi osztályban a kereső-, termelőmunkára, valamint a közlekedésre fordított idő csökkent (nem túlóráztak, hamarabb, kedvezőbb közlekedési eszközzel értek haza), továbbá az A és a C csoport tagjai kisebb mértékben vagy egyáltalában nem vettek részt a második műszakban, vagy nem foglalkoztak jövedelemkiegészítő munkával. *A munkaidő csökkenésének megfelelően valamennyi csoportban megnövekedett a szabad idő mennyisége, ami lehetővé tette a könyvolvasást.*

Vasárnap három csoportban tapasztaljuk a munkaidő csökkenését, azonban a C osztályban egyébként is a legalacsonyabb munkaidőt mutatta. A szabad idő az A és B csoportban megnövekedett, a C osztályban változatlan, a D kategóriában csökkent. Meg kell

Könyvet olvasók és nem olvasók időmérlege
(órában és percben)

MUNKANAP

	A N=239 könyvet olvas nem olvas N=27=11% N=212		B N=310 könyvet olvas nem olvas N=15= 5% N=296		C N= 52 könyvet olvas nem olvas N= 5=10% N= 47		D N= 69 könyvet olvas nem olvas N=36=52% N= 33	
	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas
Kereső-, termelőmunka és közlekedés egyéb munka	- 10 27 - 45	+ 11 13 1 12	- 9 30 4 06	9 44 4 08	- 9 12 - 0 24	9 48 0 37	- 10 01 0 50	+ 10 14 0 50
összes munka szabad idő személyi ellátás, alvás	- 11 12 + 4 05 - 8 42	+ 12 25 - 2 35 8 59	- 13 36 + 2 26 - 7 58	13 52 1 42 8 26	- 9 36 + 5 12 + 9 12	10 25 - 4 49 8 45	- 10 51 + 4 38 - 8 30	+ 11 04 - 4 08 + 8 48
összesen	23 59	23 59	24 00	24 00	24 00	23 59	23 59	24 00

VASÁRNAP

	könyvet olvas nem olvas N=42=18% N=197		könyvet olvas nem olvas N=40=13% N=270		könyvet olvas nem olvas N=16=31% N= 36		könyvet olvas nem olvas N=23=33% N= 46	
	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas
kereső-, termelőmunka és közlekedés egyéb munka	0 13 - 3 15	0 20 + 4 38	— 5 34	0 07 + 5 41	— + 2 00	0 08 + 2 08	— - 2 31	+ 0 19 - 3 06
összes munka szabad idő személyi ellátás, alvás	- 3 28 + 8 08 + 12 24	+ 4 58 7 14 - 11 47	- 5 34 + 6 34 11 52	+ 5 48 + 6 29 11 42	+ 2 00 9 34 12 26	+ 2 16 - 9 20 12 24	- 2 31 - 9 10 + 12 19	3 25 - 9 19 11 16
összesen	24 00	24 00	24 00	23 59	24 00	24 00	24 00	24 00

3. táblázat

Újságot olvasók és nem olvasók időmérlege
(órában és percben)

MUNKANAP

Tevékenységszempontok	A N=239 újságot olvas nem olvas N=47=20% N=192		B N=310 újságot olvas nem olvas N=20= 6% N=290		C N= 52 újságot olvas nem olvas N= 6=12% N= 46		D N= 69 újságot olvas nem olvas N=14=20% N=55	
	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas
Kereső-, termelőmunka és közlekedés egyéb munka	- 10 41 - 0 48	+ 11 14 + 1 08	+ 10 00 - 2 55	9 42 + 4 13	+ 9 55 0 35	9 44 0 36	+ 10 23 0 45	10 03 0 52
összes munka szabad idő személyi ellátás, alvás	- 11 29 + 3 34 - 8 54	+ 12 28 - 2 33 8 57	- 12 55 + 2 31 + 8 33	13 55 1 39 8 24	+ 10 30 + 5 04 8 25	10 22 - 4 49 + 8 49	+ 11 08 - 4 13 8 48	10 55 4 27 8 37
összesen	23 57	23 58	23 59	23 58	23 59	24 00	23 59	23 59

VASÁRNAP

kereső-, termelőmunka és közlekedés egyéb munka	újságot olvas nem olvas N=38=16% N=201		újságot olvas nem olvas N=31=10% N=279		újságot olvas nem olvas N= 6=12% N= 46		újságot olvas nem olvas N=11=16% N= 59	
	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas	olvas	nem olvas
összes munka szabad idő személyi ellátás, alvás	0 14 - 3 13 - 3 27 + 8 07 + 12 24	0 20 + 4 36 + 4 56 + 7 16 - 11 47	--- - 4 59 - 4 59 + 6 40 + 12 21	0 07 + 5 44 + 5 51 + 6 30 - 11 38	--- + 4 10 + 4 10 - 8 38 - 11 10	0 07 1 49 1 56 - 9 31 + 12 32	--- - 2 19 - 2 19 - 9 11 + 12 27	0 15 - 3 01 - 3 16 9 17 + 11 26
összesen	23 58	23 59	24 00	23 59	23 58	23 59	23 57	23 59

4. táblázat

azonban jegyeznünk, e két utóbbi csoportban a 2–2,5 órás munkaidő mellett a 9 órát meghaladó vasárnapi szabad idő is lehetővé tette, hogy az ide soroltak mintegy egyharmada változatlan vagy csökkent időmennyiség mellett is olvasson könyvet.

Munkanapon újságot olvasók időmérlege azt tükrözi, hogy ez a tevékenység a könyv olvasáshoz képest kisebb mértékben rendezi át a tevékenységstruktúrát, vagy kisebb átalakulás is lehetővé teszi az újságolvasást. Ez a jelenség minden bizonnyal összefügg azzal a ténnyel, hogy a könyvet olvasók munkanapon 91, vasárnap 103 percet fordítanak átlagosan erre a tevékenységre, míg az újságolvasás „mindössze” 48, illetve vasárnap 59 percet igényel. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az *az időfelhasználási környezet, amely lehetőséget nyújt az olvasásra, jelentős mértékben eltér azok tevékenységstruktúrájától, akik munkanapon, illetve vasárnap nem olvastak újságot.* Az újságolvasók tevékenységszerkezetében a szabad idő legtöbb esetben magasabb, mint a nem olvasóké, vagy legalábbis meghaladja vasárnap a 8 órát.

Eddigi eredményeink azt mutatják, *ha – jelen esetben – a szegedi munkás könyvet vagy újságot akar olvasni, akkor nem elég az ezekre a tevékenységekre irányuló szándék, hanem egy sor aktivitásban, főleg kötelező munkaidején túl jelentkező elfoglaltságaiban másként kell döntenie és cselekednie, mint egyébként hasonló körülmények között „viselkedő” társai, vagy ahogyan ő maga megszokta azt.* Tulajdonképpen azt kell mondanunk, hogy tisztelettel kell tekintenünk a munkás olvasóra, aki a mindennapi élet – többségében kötelező erővel jelentkező – elfoglaltságai között mintegy „előrekészülve” keres lehetőséget és időt az olvasásra.

Az olvasók aránya, olvasási ideje a különböző életmód-típusok szerint

MUNKANAP

Típus	könyvet olvas %	idő perc	szabad idő %-ban	újságot olvas %	idő perc	szabad idő %-ban
A. Túlórázók ...	11	63	32	20	44	23
B. Önhajszoló ...	5	54	37	6	42	30
C. Egyéb szabad idő	12	48	15	12	45	15
D. Művelődők ...	20	125	45	45	67	26

VASÁRNAP

A. Túlórázók ...	18	93	19	16	56	11
B. Önhajszoló ...	13	94	24	10	55	14
C. Egyéb szabad idő	31	114	20	12	40	8
D. Művelődők ...	33	119	22	16	75	14

5. táblázat

Korábban közöltük, hogy a könyvolvasó szegedi munkás munkanapon 91 percet fordít erre a tevékenységre. Ez az időmennyiség azonban az életmódra jellemző típusok szerint nagyon differenciálódik. Legkisebb a könyvolvasók aránya a mintasokaság több mint háromnegyedét felölelő A és B csoportban (11, ill. 5%), s erre az elfoglaltságra legfeljebb 1 órát (63, ill. 54 percet) tudnak fordítani. Tulajdonképpen a könyvolvasással és az átlag kétórás tévénézéssel ki is merítették a rendelkezésre álló szabad idő 80 százalékát, közülük legfeljebb minden második, esetleg még egy rövidebb időtartamú szabad idő elfoglaltságot végezhet. Akik ezekből az osztályokból nem olvasnak könyvet, azok döntő többségének csak a tévénézésre jut ideje. Megközelítőleg minden harmadik gazdálkodik úgy az idejével, hogy még egy elfoglaltságot is tudjon folytatni.

E két, különböző munkatevékenységekkel rendkívül leterhelt csoport olvasói szabad idejüknek mintegy egyharmadát fordítják könyvolvasásra. Nagyon valószínűnek tartjuk a szabad idő elfoglaltsági tartalmának ismeretében, hogy közülük kerülnek ki azok, akik első szabadidő-tevékenységként olvasnak és utána nézik a televíziót.

A napi 12 órát meghaladó munkaidő tehát csak csökkentéssel teszi lehetővé néhány százalék számára a legfeljebb egyórás munkanapi könyvolvasást, de úgy gondoljuk, hogy akik így jutnak szabad időhöz, azok egy része esetében az olvasás szervezi a szabad idő eltöltését.

A munkanapon több mint 12 órát dolgozó két csoport tagjai közül vasárnap nagyobb arány (18, ill. 13%), mintegy másfél órát (93, ill. 94 percet) olvas. Szabad idejük mintegy ötödét, negyedét fordítják erre a tevékenységre. Így a könyvolvasás és a tévénézés mellett, amely kevesebb időt vesz igénybe, mint a nem olvasók esetében, átlagosan 1–1,5 további szabadidő-tevékenységre, elsősorban vendégeskedésre (mennek vagy hozzájuk jönnek), szórakozóhely látogatására, sétára jut idejük. Azok, akik nem olvasnak könyvet, azok tevékenységi mutatója alacsonyabb.

Az egyéb szabadidő-tevékenység végzésével jellemzett, a mintasokaság 7 százalékát kitevő C csoportban munkanapon a könyvolvasásra mintegy mellékes tevékenységként kerül sor. Az olvasók aránya ugyan 12%, de ez ténylegesen 6 főt jelent. Olvasásra fordított idejük a legalacsonyabb, 48 perc. Ez az időmennyiség a szabad idő 15 százalékát jelenti. Az egész osztályra a szabadidő-tevékenységek végzésének széles skálája jellemző, a könyvolvasók is hosszú időt töltenek el vendégségben vagy szórakozóhelyen. Vasárnap a típus minden harmadik tagja olvas közel 2 órát és ez szabad idejük egyötödét veszi igénybe. Könyvolvasáson és tévénézésen kívül valamennyien legalább 2 más szabad idő tevékenységgel foglalják el magukat, elsősorban szórakozóhelyek, mozi látogatása, séta és vendégeskedés között választanak.

A minta 9 százalékára jellemző „művelődő” típusban legkedvezőbb mind a könyvolvasók aránya (20%), mind a ráfordított idő (125 perc). Az olvasás a szabad idő eltöltését meghatározza, mert annak közel felét lefoglalja. A tévénézés nem jellemző az egész osztályra, 10 olvasó közül is csak 4 ül a készülék elé. Az olvasók általában még egy szabad idő tevékenységgel foglalják el magukat, de ez nem tipikus cselekvés, mert 11 aktivitás közül választanak. A könyvet nem olvasók a tévénézés mellett (36%), főleg újságot olvasnak (39%), tanulnak (36%) és moziba mennek (33%). Vasárnap a D típus olvasói és nem olvasói között a szabad idő eltöltésében az a különbség mutatkozik meg, hogy az

olvasók nem fordítanak időt hobbira, alig olvasnak újságot, nem játszanak, nem mennek moziba és nem tanulnak. De ugyanolyan arányban és időtartamban vendégeskednek és látogatják a szórakozóhelyeket.

A C és D osztály tagjainak magatartása arra utal, hogy a kevesebb munka, amelyet nem terhel a jövedelemkiegészítő munka végzése, vagy legalábbis nem rendszeres végzése, a második műszak kötelezettségei, lehetővé teszi a nagyobb volumenű szabad idő differenciáltabb kihasználását és többek között a könyvolvasást is. Ennek a két csoportnak az esetében nehezen tudnánk megmondani, hogy a szabadidő-tevékenységek körében az olvasás milyen gyakran fordul elő első tevékenységként, és mennyiben vezető tevékenység. Az mindenesetre biztos, hogy a „művelődők” esetében gyakrabban, mint a C osztály tagjai között.

Az újságolvasással kapcsolatban ismételni szeretnénk, hogy ezt az elfoglaltságot a tevékenységstruktúra kisebb változása esetén végzik, de *a könyvolvasáshoz hasonlóan, munkanapon az A és B csoportban az újságolvasás a tévézéssel együtt többnyire kizárja más szabadidő-elfoglaltság végzésének a lehetőségét.* Ez a tevékenység vasárnap is igénybe veszi a tévézéssel együtt a szabad idő 60–70 százalékát.

Vizsgálatunk arra is rámutatott, hogy *egy adott napon a könyv- és újságolvasás nem vonzza, hanem taszítja egymást.* Nagyon ritkán fordul elő, hogy valaki mindkét tevékenységet egy napon végezze. Az sem gyakori eset, hogy munkanapon vagy vasárnap könyvet olvasó személy ellentétes napon újságot vegyen a kezébe. Ugyancsak arra a következtetésre jutottunk, hogy a munkanapon sorra kerülő könyvolvasás és a vasárnapi könyvolvasás inkább váltják, mintsem erősítik egymást. Azaz nagyon kevesen olvasnak vasárnap is azok közül, akik hétköznap is olvastak és ez természetesen fordítva is igaz.

Dolgozatunkkal némi adalékot kívántunk szolgáltatni ahhoz, hogy ha az OLVASÁSRÓL és az OLVASÓRÓL beszélünk, akkor azok ne elvont cselekvésként és személyként jelenjenek meg előttünk, hanem gondoljunk arra, hogy az olvasásra a mindennapi élet bonyolult cselekvési szerkezetében kerül sor.

JEGYZETEK

1. SZENTIRMAI László – PAPP Ignác – PETŐ Zoltán: Nagyüzemi munkások Szegeden. Szeged, 1982. 421 p.
2. CSEH-SZOMBATHY László – SURÁNYI Bálint: Az életmód statisztikai vizsgálatának néhány kérdése. = Statisztikai Szemle. 52.évf. 1974. 4.sz. 331–339.p.
3. SZENTIRMAI László: Az olvasó egyetemi hallgató. Közread. az OSZK KMK. Budapest, NPI, 1981. 28–29.p.
4. SZENTIRMAI László – PAPP Ignác – PETŐ Zoltán: i.m. 188–190.p.
5. Meg kell jegyeznünk, hogy az újságot átlapozók aránya néhány százalékkal több lehet, ti. 30 perces időegységként vizsgáltuk a tevékenységeket, s ha valaki ebben az intervallumban több aktivitást is végzett, azt közölte, amit ő fontosnak tartott. – Itt 13 százalékos újságolvasó arányt közlünk, ez a mintasokaság megszűrése következtében 1 százalékkal több, mint ami az eredeti mintában volt. Vö.: Szentirmai – Papp – Pető: i.m. 186.p.

A HASZNÁLAT DÖNT MINDEN ALKOTÁS ÉRTÉKÉRŐL – hozzászólások az MNB IKR vitához –

Az MNB IKR-ról megjelent írások* felkeltették olvasóink érdeklődését. Szerkesztőségünkbe több hozzászólás érkezett, amelyet most csokorba kötötünk és átnyújtjuk. A hozzászólók mindegyike a Repertórium használata közben szerzett tapasztalatait írta le. Természetesen a szerzők és a szerkesztőség véleménye nem mindig egyezik.

Mezey László Miklós nemzeti cikkbibliográfiánkról szóló írása elgondolkodtatott: mi is a véleményem az új Repertóriumról? Tárgyilagos értékelést aligha tudnék megfogalmazni egynéhány mondatban. Ehelyett inkább „leltárt” készítettem a Repertórium használatának – munkám során tapasztalt – módjairól és buktatóiról (holtpontjairól). Ettől a nagyobb közművelődési könyvtárak gyakorlata – ismereteim szerint – lényegesen nem tér el.

A hajdanvolt Repertórium idejéből meglehetősen sok előítéletet őriznek a használók. A bonyolult szakrendszer, a tárgymutató hiánya, az erős válogatás, a rossz tipográfia következtében a cikkanyag visszakeresésekor a Repertórium utolsó lehetőségként került a tájékoztató könyvtárosok kezébe. Eredményesen hasznosítottuk viszont a helyismereti sajtófigyelés kontrolljaként, kiegészítőjeként.

A változtatás

Azt, hogy 1981 elejével a cikkbibliográfia feladta általános gyűjtőkörét – mint az ésszerűsítés jegyében fogant, megmásíthatatlan döntést – minden megrázkódtatás nélkül tudomásul vettük. A megyei könyvtárban rendelkezésünkre álló kurrens szakbibliográfiák (vagy az azok közlésére vállalkozó periodikumok) birtokában könnyen tehattük ezt. A valamennyi tudományterületről való viszonylag friss informálás igénye nem kényszerítette a könyvtárat új előfizetésre sem, hisz ekkor már a Műszaki Lapszemle valamennyi sorozata – többségük a 60-as évek közepétől – része volt a könyvtári gyűjteménynek. (A Magyar Orvosi Bibliográfiát 1967-től, a Magyar Mezőgazdasági Bibliográfiát 1961-től gyűjtjük.)

* Mezey László Miklós: Megújulás? A régi és az új MNB IKR. = KF 1982/2. 133–142.p. Sándor Ernő – Sonnevend Péter: Megújulás kérdőjellel? Válasz Mezey László Miklósnak. KF 1982/3. 253–257.p.

Azok a könyvtárak, ill. használók viszont, amelyek az egyes szakterületek kiválása miatt megdrágult központi szolgáltatást nem tudják megfizetni, hátrányos helyzetbe kerültek. Még a legfontosabb cikktermés teljes körű, minden tudományterületet érintő áttekintésére sincs az IKR birtokában lehetőségük. Az alkalmazott tudományok cikktermését csak a periodikumok tartalomjegyzékéből kereshetik vissza. Feltéve, hogy azok kielégítő választékban rendelkezésükre állnak! (Vas megyében például – a megyei könyvtáron kívül mindössze egy középfokú szerepkörű könyvtárban és 5 üzemi könyvtárban található meg a Műszaki Lapszemle néhány sorozata. Többnyire csak a gyártási profilnak megfelelő!)

A másik, talán sokkal inkább járható út a központi szolgáltatások megyei vagy regionális rendszerének olyan szintű kiépítése, hogy a kisebb egységeket sújtó hiányokat az erősebb, gazdagabb gyűjteményű könyvtárak gyorsan képesek legyenek pótolni. (Irodalomkutatás átvállalásával, kiegészítésével, tartalomjegyzék másolatokkal stb.) Ehhez viszont telefon és telexvonalak, gyorsmásolók szükségesek! A könyvtárak lemaradása ezen a területen annyira közismert, hogy ismételt említése már-már közhely. Hogy mégis megteszem, annak az oka, hogy a jelenlegi helyzet kritikus pontja éppen a – legközvetlenebbül termelési értékévé válható – szakirodalom gyors szolgáltatásának képtelensége. Tény, hogy a szakirodalomnak a megjelenés nyelvétől független primer áttekintését egy mégoly tökéletes általános cikkbibliográfia sem pótolhatja. Tudvalévő viszont, hogy a kurrens periodikumok választékának bővítése ugyancsak gondot jelent a könyvtárakban. Mindemellett az IKR tudatosan vallott, legfontosabb feladatának tekinti az informálást. Hogy a változtatás után ennek csak töredékesen tud eleget tenni, azzal minden bizonnyal számot is vetettek az illetékesek. A párhuzamos munkavégzéstől való mentesülés, a megmaradt területek színvonalasabb gondozásának lehetősége – érthetően – a már ismert döntés irányába befolyásolta a szerkesztőket.

Az OSZK érveinek jogossága nem vitatható: a szerkesztőség munkája ésszerűsödik, a papírfelhasználás csökken, a megmaradt területeken az IKR teljesítőképességének javulása várható. Az információs rendszer, ill. technika hiányainak pótlása pedig úgysem az OSZK-t, hanem a fenntartókat terheli! Az egyszerűbb, a könnyebb megoldást választották? Vagy – a körülményeket figyelembe véve – valóban optimálisan döntöttek? E kérdésben a használók széles körének véleménye lehet csak perdöntő. Annyi mindenesetre bizonyos: a gépesítés hiányát nem egyedül az IKR változásai miatt érzik a könyvtárak!

Mit nyújt az új IKR?

Egyértelműen előnyösen változott az új Repertórium tipográfiája. A jól áttekinthető szedéstükör, a kiemelések, a részben tartalmiak tekintendő szakcsoportmódosítások – a réginél gyorsabb visszakeresést lehetővé téve – nagyban megkönnyítik a Repertórium használatát.

A változtatás bejelentésekor a legnagyobb várakozással a tárgyszavazás elé tekinttünk. A társadalomtudomány tárgyszóanyaga valóban gazdag, a visszakeresés több fogalomból kiindulva is biztosított. Ez a lényeges módosítás azonban nem terjedt ki

a Repertóriumban regisztrált teljes anyagra. A közművelődési könyvtárak számára e gyakorlat meglehetősen hátrányos! Örömmel vennénk a tárgyszavazás kiterjesztését az 5-ös főosztály anyagára is. (A használati útmutató a részbeni tárgyszavazást egyébként meg sem említi.)

A Repertórium használatáról

Az új gyűjtőkörű Repertórium változatlanul előnyösen használható több tudományterület cikkanyagának tájékozódási célú áttekintésére. Jó, ha ezzel a lehetőséggel élnek az olvasószolgálati könyvtárosok, bár szaktájékoztatói munkaszervezetben másodlagos forrásból történő tájékozódás csak a szakterületen kívüli irodalomnál jöhet szóba. A cikktermés ilyen indíttatású áttekintésére a Repertórium helyett (mellett) igen jól használható a Látóhatár cikkbibliográfiája. Anyaga erősebben szelektált ugyan, de gyorsabb! (Az IKR 1982. áprilisi száma 1982. január 31-én lezárta az anyaggyűjtést, a Látóhatár áprilisi száma a februárban megjelent cikkekből válogat.) Gyorsasága miatt akkor is szívesebben fordulunk ez utóbbi forráshoz, ha olvasói kérésre meghatározott témából néhány friss cikket kell visszakeresnünk. Ugyanakkor a természettudomány területén ilyen alkalmakkor egyedül a Repertórium használható, – ezért is hiányoljuk nagyon ennek az anyagnak a tárgyszavazását.

Az irodalomgyűjtéshez, irodalomkutatáshoz nélkülözhetetlenek a kurrens bibliográfiák. Ehhez a munkához természetesen elsődlegesen szakbibliográfiákat veszünk kézbe. Mivel azonban azok többsége periodicitásban nem versenyezhet a Repertóriummal, a legújabb anyag visszakereséséhez ez utóbbi forrás kínál lehetőséget. A tartalmi teljesség, a válogatás mértéke ebben a munkafolyamatban igen lényeges. A regisztrálás esetenként tapasztalt hiányai miatt gyakorta a keresett téma profiljának folyóiratait nézzük át. Ekkor viszont a szóródó publikációkról kell lemondanunk. A napilapokból, a tartalomjegyzék nélküli periodikumokból történő anyaggyűjtés helyett pedig kétségkívül előnyösebb a Repertóriumban való keresés.

A jelenlegi regisztrálás körének szélessége, a merítés mélysége bizonyára több érv okán is vitatható – vagy védhető. A tartalmi teljesség igényéről azonban csak az a használó tud könnyen lemondani, aki még nem próbálkozott egy olyan konkrét tanulmány (közlemény) visszakeresésével, amelyről az olvasó csak annyit tud: valamikor nemrég, valamelyik folyóiratban, X témában jelent meg...

Tájékoztatósi, irodalomkutatási gyakorlatunkban a Repertórium igénybevétele, felhasználása – a változások után is – hagyományos maradt. A kivált területek miatt azonban a helyismereti sajtófigyelés kontrolljaként már csak hézagosan használható. Az alkalmazott tudományok cikktermését feldolgozó szakbibliográfiák pedig ezt a szerepet egyáltalán nem, vagy csak nagyon körülményesen képesek betölteni. A helytörténet önálló csoportként való megszüntetése – ellentétben Mezey László Miklós véleményével – számunkra nem jelentett gondot, a releváns anyag Magyarország történetén belül is egyszerűen áttekinthető.

Mezey László Miklós javaslatairól

Egyetértek a szerzővel abban, hogy a tájékoztató munkában valóban érezzük hiányát az irodalmi folyóiratok analitikus feltárásának. (Mezey László Miklós valószínűleg a periodikumokban megjelent irodalmi műfajokat érti a „szépirodalmi cikktermés” fogalmán.) A regisztrálás azonban véleményem szerint az IKR-en kívüli változatban képzelhető el inkább.

Nem osztom viszont Mezey László Miklós azon elképzelését, hogy az irodalmi kritikák feltárására a Repertóriumnak kell vállalkoznia. Az érvényes gyűjtőkör, szerepvállalás ismeretében célszerűbb ezt a feladatot irodalmi-irodalomtudományi szakbibliográfiára bízni.

Leginkább azonban a központi feldolgozás megszervezésére tett javaslata lepett meg. Nem látom be, hogyan elégedhetne meg egy megszervezendő központi figyelőszolgálat kéttucatnyi hazai periodikum közleményeinek regisztrálásával!? Ez nemhogy színvonaljavulást, de a Repertórium eddigi pozícióinak feladását jelentené.

A mérleg

Az IKR gyűjtőköri változásával számot vetettünk. Az emiatt keletkezett gondokra előbb-utóbb megoldást kell találnunk, – azok felkutatása, megkeresése nemcsak a szerkesztőket terheli.

Rajtuk múlik viszont, hogy milyen mértékben növelik meg a Repertórium használati értékét. Ehhez nagymértékben hozzájárulna a természettudományi bibliográfiai tételek tárgyszavazása.

A mostani állapotban a változtatás elsődlegesen azért kedvező, mert a Repertórium használata kevésbé időigényes. A cikkbibliográfia iránti bizalom erősödésének – a gyors visszakereshetőség mellett – másik fontos feltétele a regisztrálás funkciójának további javítása. A szakbibliográfiák felé közelítve, a „társsorozat” szerep vállalásával (ld. Sonnevend Péter írását a KF 1980. 6.sz.-ban.) a Repertórium megindult a számára megmaradt szakterületek teljesebb feltárásának útján. Szeretnénk ezt a szerkesztési elvet tovább erősíteni.

További fontos és jogos elvárásnak tartom az éves mutató előállításának meggyorsítását. Ha az IKR tudományterületein meg kíván felelni a szaktudományi tájékoztatás igényeinek, az eddigi 2,5–3 éves átfutási időt jelentősen mérsékelnie kell.

PALLÓSINÉ TOLDI MÁRTA

„Használói” szempontú hozzászólásom azon kezdem, hogy információképpen, elvi álláspontom alátámasztására röviden bemutatom a könyvtárat, ahol dolgozom, beszéllek munkánk olyan vonatkozásairól, melyek az MNB IKR-rel kapcsolatosak.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Központi Olvasóterme nagyforgalmú 140 személyes olvasóterem és kölcsönző könyvtár, olvasói forgalmunk napi 500–600 fő.

1972. óta négy példányban rendeljük az MNB IKR-t, aminek címleírásai kivágott és katalóguscédulára felragasztott formában részint a szerzői, részint a szakkatalógusba kerülnek besorolásra, jelentősen segítve így a bölcsészhallgatók friss tájékozódását, az anyaggyűjtést a szemináriumi- és szakdolgozatokhoz. Mivel az olvasószolgálatban gyakran felmerült az igény, hogy a folyóiratokban megjelent szépirodalmi publikációkról is tájékozódni szeretnének, és ezeket az információkat az MNB IKR nem tartalmazza, ezért könyvtárunk kollektívája elhatározta, hogy önellátó lesz ebben a vonatkozásban, sőt az eredetileg cédulaformában, a katalógus számára készülő leírásokat könyv alakban is közzétesszük. 1981-től megindítottuk a féléves periodicitásban megjelenő kiadványunkat, amelyet más könyvtáraknak is eljuttatunk.*

Nem érték egyet az MNB IKR és a könyvtári cédulakatalógusok funkcionális különbségének hangsúlyozásával, – élő példa vagyunk egyrészt arra, hogy ez a központi szolgáltatás eredményesen beépíthető a könyvtári tájékoztatás gyakorlatába, másrészt arra, hogy egy könyvtári célra készült, eredetileg cédulaanyagból álló információgyűjtemény bármikor repertóriummal szerveződhet, és országos hasznúvá válhat, ha valóban reális szükségletet elégít ki.

A könyvtárak az információszerzés műhelyei, az MNB IKR elsősorban azért készül, hogy ezeknek a műhelyeknek az egyik leghasználhatóbb eszköze legyen. Nyilvánvaló, hogy az OSZK Repertórium Szerkesztőségének újítási törekvései is ezt célozzák, erre utal Sonnevend Péter: A repertóriumról döntés után, változás előtt c. cikke (= OSZK Hiradó, 1979. 9–10.sz.), melyben felvázolja a 80-as években kialakítandó új cikkbibliográfiai rendszer körvonalait, célkitűzéseit. Ezek között szerepel a szépirodalmi publikációk feldolgozási terve, és a cédulaformában ill. cédulásítható formában készülő előállítás lehetősége is, de mindegyik, mint kapacitás hiányában egyelőre nem realizálható távolabbi célkitűzés. A kívülálló szemével nézve nehéz megérteni miért ne lehetne realizálni rövid időn belül ezeket az ésszerű törekvéseket, melyek a könyvtári szolgáltatás színvonalát országos méretekben emelhetnék. (Pl. nem lehet szempont a 30%-os papírtakarékosság, ha ugyanakkor a használhatóság mértéke legalább 50%-kal növekedhetne más formátumban és szerkesztési elvek szerinti előállítás esetén. Magyarországon annyi minden jelenik meg nyomtatásban évente, melyre a szükséglet valóban megkérdőjelezhető, és gyakorlatilag eladhatatlan is, nehéz elképzelni, hogy az MNB szerves részét képező IKR-t ne lehetne a legcélszerűbb formában előállíttatni és terjeszteni.)

Ez nemcsak az OSZK belső ügye, hanem érinti az egész magyar könyvtárügyet, mindazokat a könyvtárakat, melyek eddig többé-kevésbé eredményesen használták az IKR-t katalógusépítésre, és az utóbbi időben egyre több nehézségbe ütköznek ezzel kapcsolatban. Mert sajnos, ami eddig realizálódott a repertóriumszerkesztésben a megüju-

* *Fekete Mária – Veresné Gulyás Ágota: Magyar folyóiratok szépirodalmi publikációinak válogatott repertórium* (1981. január 1–június 30). Budapest, ELTE, 1981.

lás koncepciójából, az a könyvtárak gyakorlati szempontjából nem bizonyult praktikusnak, célszerűnek. Vonatkozik ez a formátumra és struktúrára egyaránt.

A túlzottan kisbetűs szedés, a szorosan egymás után következő bibliográfiai leírások sokszor gyakorlatilag lehetetlenné teszik a felvágást és felragasztást, mindenesetre nagy mértékben nehezítik azt, – a továbbra is kétoldalas nyomás miatt négy példány kell ahhoz, hogy a címléírásokat két példányban tudjuk kivágni (szerzői és szakkatalógus!) – úgyhogy részünkre nem takarékos megoldás ez a forma. Sőt!

Ha továbbra is szeretnénk ezzel a szolgáltatással a hallgatóknak segíteni, ha eddigi rendszerünkbe építve akarjuk felhasználni a közölt bibliográfiai leírásokat, kétszeres időráfordítással számolhatunk. Ehhez azonban nemcsak a formátum, hanem a szerkezet változásai is hozzájárulnak.

Az összevont szakok, a szakszámok alatt gyűjtött fogalmi-tartalmi körök állandó mennyiségi és minőségi változása ellenére nekünk egy egységes rendszerhez kell ragaszkodnunk, másképp zűrzavar támad a tájékoztatásban. A nagyon tág fogalmi csoportokba sorolás nem nyújt segítséget a cikkek tulajdonképpeni témájának feltárásához, ezért részünkről újraszakozásra kerülnek. (Pl. egy bölcsészhallgatónak semmi tájékoztatást nem ad egy olyan osztatlan csoport, mint az 1981-es repertórium 1-es szakcsoportja, melynek fogalmi megnevezése a következő: filozófia, esztétika, logika, etika). Nálunk (és gondolom másutt is) az olvasó a szakkatalógusban részletkérdésekhez keres anyagot, és ehhez nem tud és nem is akar 1000 cédulát végigolvasni, melyek közül 960-nak semmi köze nincs a keresett témához.

Azt hisszük, hogy ezeket a felhasználói szempontokat figyelembe kellene venni a szerkesztéskor, és legalább az utaló szakszámok és a bibliográfiai leírások alá írt tárgyszavak megszüntetett rendszerének újraalkalmazásával mélyíteni a tájékoztatást, hogy az egyes könyvtárak saját tárgyszó vagy ETO-rendszerű katalógusukba könnyűszerrel illeszthessék be a cikkek leírását. A kibővült mutatói rendszer pozitívum a kutató számára, de ez a visszakeresési mód a mi munkánknak éppen a reciproka, gyakorlatilag nem tudjuk használni.

Azt hiszem nem kell példákat mondanom arra, hogy a legtöbb szakcsoport tartalmi köre megváltozott (bővült általában) 1981-ben, ez számunkra jelentős nehézséget jelent. Nagyon fontos lenne a könyvtári felhasználásban az IKR struktúrájának viszonylagos állandósága, hogy a könyvtárak tájékoztatása közvetlenül ráépülhessen erre a központi szolgáltatásra, másképp idő hiányában a legtöbb könyvtár lemond az információszolgáltatásnak erről a formájáról, amely pedig nagyon hasznos lehet, jelentős módon hozzájárulhat az olvasói forgalom növekedéséhez, az olvasószolgálat színvonalának emeléséhez.

Országos vonatkozásban megoldható lenne a nagyobb közművelődési könyvtárakban ez a szolgáltatás, ha az OSZK egyoldalas nyomással, vastagabb, perforált lapokon, cédulákra szedhető formában adná közre az IKR-t, és alkalmazná az utaló szakszámok és tárgyszavak régen bevált rendszerét.

Fontos lehet a cédulaforma nemcsak a könyvtári katalógusok, hanem kutatóintézetek, egyéni kutatók folyamatos információ-ellátásához is, így gyűjtő- vagy érdeklődési kör szerint szelektálható, bármilyen szempont szerint rendezhető, bővíthető, tehát rugalmas forma. Egyelőre nincs jobb, tömegméretekben használható információs módszer. A könyvalakú bibliográfiák időben és tematikában zárt rendszerűek, a katalógus nyitott

és élő szervezet, – ezért jó ideig nem lesz még korszerűtlenség a katalógusfejlesztésről intézményesen gondoskodni.

Mi a jövőben szeretnénk ilyen segítséget kapni a Széchényi Könyvtártól, bízunk benne, hogy hamarosan sikerül eredeti koncepciójuk valóráváltása.

A 80-as évek tervezett cikkbibliográfiai rendszerének 6. számú tagját, a szépirodalmi repertóriumot könyvtárunk közben kéretlenül felvállalta és csinálja. (Nemrég szereztünk csak tudomást arról, hogy az OSZK is tervez ilyet.) A repertóriumot szeretnénk a jövőben is félévenként publikálni, a következőkben teljességre törekvő formában, ha az OSZK elfogad bennünket partnerintézménynek, igyekszünk megfelelni a kívánalmaknak.

Észrevételünk a következő még: a több partnerintézménnyel dolgozó, összességében teljességre törekvő repertorizálás egészséges, a valóságban gyökerező gondolat, nem hiszem, hogy félteni kellene tőle a Nemzeti Bibliográfia ügyét. Minden könyvtár és minden könyvtáros az egységes magyar könyvtári rendszer részese, és nem baj, sőt jó, ha együttes erőfeszítésükből születik közös eredmény.

A több intézményben születő, de egyetlen egységes kiadvány részeként készülő kötetek esetében azonban fontos lenne a formátum és a szerkezeti elvek megközelítő azonossága, az egy helyen forgalmazás és beszerzés lehetősége is kívánatos, hogy az együvé tartozás nyilvánvaló legyen, és hogy a könyvtárak és különféle intézmények gyűjtőkörük szerint a teljes készletből választhassanak.

Az egyes könyvtárak munka- és anyagi erőinek további koordinálása az az út, melyen következetesen járva szerintünk elérhető egy mennyiségi teljességre és tartalmi mélységre törekvő feltárás, mely egyetlen fontos használói igényről sem mond le.

KNAUSZ DEZSŐNÉ

A megújulás valóban folyamat, amely több – hibákat is tartalmazó – lezárt szakaszból áll. Nem nélkülözheti a további kísérletezést, a variációk bővítését. Azt, hogy a problémafázisban helyes vagy nem helyes megoldást választottuk-e, csak a gyakorlati tapasztalatok, a használók és használtatók véleményeinek szintézise bizonyíthatja, tárhatja fel az erényeket és a további megújulást indokoló hibákat, elvárásokat.

Helyesnek tartom Mezey László Miklós bírálatát (ténybeli és adatbeli tévesztéseivel együtt) és a válaszadó szerzőpáros – néhol igen éles személyeskedéstől sem mentes – reagálását. Helyesnek azért, mert széles körű vitát provokálhat, melyben az új MNB IKR megmérettetik. Ezekre a véleményekre – a megújulás kontinuitását figyelembe véve – alapozni lehet. Nagyon kívánatos, hogy a reagálást ne csak a pontatlanságok elemzése jellemezze, hanem az elvárások egységességének függvényeként segítsenek a továbbfejlesztésben, hiszen a nemzeti cikkreperitóriumból van szó.

Véleményem igen közel áll Mezey bírálatához. Az MNB IKR nem felel meg elvárásainknak, elvesztette nemzeti jellegét, a gyűjtőköréül behatárolt területeken hézagpótló, de nem teljesség igényű.

„...az alapvető tájékozódás eszköze eddig is a szakbibliográfiák sora volt. (Ez alól természetesen kivételek a kisebb települések könyvtárai, ahol nagy gondot okozhat

a nagyszámú szakbibliográfia.”) – írja Sonnevend Péter. Nos, a kisebb települések milyen kritériumok alapján minősülnek „kisebbé”?

Bács-Kiskun megyében a szakbibliográfiák hozzáférhetősége – a megyei és a városi könyvtárakat vizsgálva – a következő: Az MNB IKR 1979-ben és 1981-ben is valamennyi könyvtárba járt. A Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia szintén, a Magyar Orvosi Bibliográfia Baján, Kalocsán, Kecskeméten, Kiskunfélegyházán a kórházak könyvtáraiban, a Műszaki Lapszemle szakosított teljes sorozata csak a megyei könyvtárban volt hozzáférhető. 1981-ben a Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia Kiskunfélegyháza kivételével valamennyi városi könyvtárba, a Magyar Orvosi Bibliográfia már csak Baja, Kalocsa és Kecskemét kórházi könyvtáraiba, a Műszaki Lapszemle továbbra is csak a megyei könyvtárba járt. (A kórházi könyvtárak korlátozottan nyilvános könyvtárak.)

Általános tájékoztatási gyakorlatom során tapasztaltam, hogy napról napra növekszik a tudományos szintű információs igény. A témák többsége nem szűkül le egy bibliográfia gyűjtőkörére, hanem több forrásból kell összegyűjteni irodalmát. Nem nyúlhatok viszont segédletként a fent említett könyvtárakban a szakbibliográfiákhoz, mert azok nincsenek meg a könyvtárban, de a városban sem. Valóban problematikus tehát a „nagyszámú szakbibliográfia”. Ha ezek a „kisebb települések” – és a többi megyében is hasonló a helyzet –, akkor viszont az információk közvetítésében lényeges szerepet játszó könyvtárak többségéről van szó, és a könyvtárak többségének nincs áttekintése a nemzeti cikktermésről. Célkitűzéseinkben, elvárásainkban közös a nevező: a legcélszerűbb, leggyorsabb, teljesség igényű cikkbibliográfiai tevékenység megvalósulása, melyet a D-alternatíva közelít meg leginkább. Figyelembe véve viszont a „kisebb települések könyvtárainak” gondját, a szakbibliográfiai központok és az OSZK kooperációs tevékenysége kibővíülhetne egy *központi mutató közreadásával*, melynek technikai feltételei nem okoznak ma már gondot. Ez természetesen csak egységes tárgyszavazásra, az átfutási idő szinkronjára épülhet. Így a kurrens folyóiratok megyei lelőhelyjegyzéke segítségével, a központi mutató alapján lényegesen lerövidülhetne a kutatási idő, és megoldódnék városi szinten is a hazai szakirodalom áttekinthetősége.

Helyismereti aspektusból vizsgálva még hézagpótlónak sem merném nevezni az IKR-t. Majd egy évtizede már, hogy éppen ebből a szempontból bírálták legélesebben az ország helyismereti szakemberei a Repertóriumot. Ezek után még most is csak a kísérletezés kezdeti stádiumáról kell tudomást venni?

Természetes, hogy az IKR gyűjtőköre sohasem lehet adekvát egy megyei vagy kisebb könyvtár helyismereti gyűjtőkörével. Felmenthetné viszont a figyelendő forrásbázis jelentős része alól, ha a gyűjtőköre által behatárolt területek címeit következetesen figyelné, részletesen tárgyszavazná a helyismereti vonatkozásokat, a központi mutató közreadását elvállalná. A megyei könyvtárak többsége alapos sajtófigyelő munkát végez. Ezt a tevékenységet is be lehetne vonni a központi koordinációba, megszűnne a párhuzamos tevékenység a lapok felosztása, a figyelés szempontjainak egységesítése, a cédula-csere megvalósulásával.

Mennyiségi összehasonlítást végeztem az MNB IKR 1980. és 1981. márciusi számai, az általunk figyelt négy napilap és az oly sokat bíralt sajtófigyelő helyismereti tételei

között, pusztán azzal a szándékkal, hogy némiképp szemléltessem a helyzetet. Az MNB IKR Bács-Kiskun megyei vonatkozású tételeinek száma:

1980. 3 (betűrendes mutatóból szintén 3)

1981. 3 (tárgymutató átnézése után 4).

Napilapot egyáltalán nem vesz fel a két füzet. Az általunk figyelt 4 országos napilapban (Népszabadság, Magyar Nemzet, Népszava, Magyar Hírlap): 1980. 6 tétel, 1981. 16 tétel.

A sajtófigyelőből, – mely az IKR gyűjtőkörébe nem illeszkedő sajtótermékek kivágatainak megküldésével kiegészíti információinkat, és ez erényeül írandó – 21 illetve 23 lényeges információt tartalmazó helyismereti vonatkozású tételt kaptunk.

Mindenképpen dicsérendő a tárgymutató minőségi megújulása, de megbízhatóságára még ügyelni kell. (Pl.: az 1981. márciusi füzet átnézésekor a 3489-es tételnél a címléírásból nem derült ki a kecskeméti vonatkozás. A tétel: Schrammel Imre: Iparművészek nemzetközi konferenciája Bécsben. = Művészet, 1980. 11. 34–36.p. A tárgymutatóban pedig: Kerámia Munkaszeminárium (Kecskemét, 1980) 3489. A folyóiratot megnézve kiderül, hogy valóban beépül a cikkbe a tárgymutatóban feltüntetett cím. A 3594-es tételnél viszont csak a bibliográfiai leírásból tudjuk meg, hogy kecskeméti bemutatóról van szó, a tárgymutató csak a rendező nevét vette fel. A 3206-os tételnél helyesen utal a tárgymutató Kunszentmiklóásra, majd a T-betűnél ismét felveszi a tételt tárogató tárgy-szó alatt, de itt már Kunszentmártonra utal.

Talán érdemes szót váltani a jövőben is a tapasztalatokról, a gondokról, a felhasználó könyvtárak igényeiről – ebben is egyetértek Mezey László Miklóssal.

KRISTON SZIDÓNIA

A Repertóriummal kapcsolatos véleményünk egy megyei könyvtárban végzett gyakorlati munka során alakult ki. Tudjuk, hogy nem gazdagítja a repertóriumkészítés elméletét, mégis reméljük, hogy jelenthet némi hasznot azok számára, akik az MNB IKR szerkesztésén, megújításán dolgoznak.

Egyrészt igénylői, használói vagyunk az információs szolgáltatásoknak, így a bibliográfiáknak és a repertóriumoknak is, másrészt ezek munkaeszközeink akkor, amikor továbbítjuk, szétsugározzuk az információkat. Ennek leggyakoribb formája az irodalomjegyzékek készítése az olvasók által kért témában. Így ezekkel a segédeszközökkel szembeni elvárásainkat meghatározzák azok az igények is, amelyeket velünk szemben támasztanak. Ezek a következők:

- ne legyenek lefedetlen területek, amelyekről információs eszköz hiányában nem, vagy nagyon nehezen tudunk tájékoztatni,
- friss anyagról tájékoztassanak – viszonylag kis periodicitásúak legyenek;
- jó legyen az anyag elrendezése, rendelkezzen megfelelő mutatókkal, álljanak rendelkezésünkre kumulatív kötetek;
- legyen pontosan meghatározva, hogy az irodalom mely köréből tájékoztatnak – tudjuk, hogy az összeállítók hol vonták meg a gyűjtőkori határt, mély-
ségben és a feldolgozott irodalom körében egyaránt.

Hogyan tett eleget ezeknek a kívánalmaknak a régi és az új MNB IKR és a szakbibliográfiák?

Ha a kért témában kurrens szakbibliográfia is van, magától értetődően ezt használtuk és használjuk. Tesszük ezt azért, mert ezek többségében együtt találjuk meg a könyvek és a cikkek leírását, gazdagabban tárgyszavazottak, így jobban informálnak, és végül teljesebbek is. Ámde ezek is sok gondot okoznak a tájékoztató könyvtárosnak. Arra kell törekednünk, és a felhasználók igénye is az, hogy a legfrissebb anyagot is rendelkezésükre bocsássuk. Ezt a szakbibliográfiák nagyobb időközönként való – esetenként késedelmes – megjelenése nem mindig teszi lehetővé. Ilyenkor kiegészítésként a kevesebbet késő MNB IKR-t használjuk. A megjelenések rendkívül különböző időpontja miatt elkerülhetetlenek az átfedések, így felesleges munkát végzünk. Gondot okoz, amikor az olvasó teljességre törekvő jegyzéket kér, ezt sem tudjuk megnyugtatóan teljesíteni a használt segédeszközök különböző, nem rögzített válogatási szempontjai miatt. Mivel a szakbibliográfiákat készítő intézmények között hiányzott, és részben még ma is hiányzik a megállapodás a feldolgozott periodikumok köréről – ha volt is, ezt a használók nem ismerték –, az irodalomjegyzéket készítő számára ez állandó bizonytalanságot jelent.

Abban az esetben, amikor a kért területnek nincs önálló szakbibliográfiája, az MNB IKR-t használjuk. Ez jelentősen megnöveli a ráfordított munka idejét és mennyiségét. Egyrészt azzal, hogy számonként kell átnézni, másrészt azzal, hogy a publikációk legtöbbször semmitmondó címe és a keveset mondó számszám miatt rendkívül sokszor kell utánanézni annak (ha a könyvtár állománya ezt lehetővé teszi!), hogy az ezek alapján kiválasztott írások valóban megfelelnek-e a keresett témának.

A fentiekből következően – jóllehet csak prakticista szempontjaink miatt – olvasva és látva az MNB IKR változását, azt ésszerűnek és számunkra előnyösnek éreztük. Az egyes számokban megjelenő tárgymutató sokat segített, a kimaradt területek pedig nem okoztak gondot a munkánkban. Végiggondolva a reform következetes végrehajtását, merész álmokat szőttünk arról, hogy az a mi munkánkban is milyen színvonalemelkedést hozhat, és mentesít bennünket is a fent említett párhuzamos munkáktól.

Alaposabban elmélyedve a Repertórium átalakulását indokló, bejelentő írásokban már úgy tűnik, hogy ez nagyon óvatos reform, tisztázatlan és érthetetlen maradt számunkra néhány kérdés.

A változtatás szakmai indokai nagyobb változást tennének szükségessé, mint ami megvalósult.

Arra gondolunk itt, amit *Sonnevend Péter* „egyirányú kooperációs modell”-nek nevez. Ennek okát abban jelöli meg, „...a realitásokból kell kiindulni és csak a kellő feltételek megléte esetén célszerű a kívánatos irányban többre vállalkozni.”* Ez érthető és elfogadható. De mik azok a realitások, amelyek az ésszerűség ellen hatnak? A kellő feltételek megteremtésében tehetetlenek lennének az érdekelt intézmények?

* Sonnevend Péter: A repertóriumról: döntés után, változás előtt. = OSZK Hiradó. 1979. 9–10.sz. 184.p.

Az OSZK a változtatással meg akarta szüntetni a párhuzamos munkákat. Az egyirányú kooperációs modell miatt azonban – úgy érezzük – ez csak a nyomdai területen valósult meg, holott a szellemi munkák párhuzamosságának megszüntetése legalább olyan fontos lenne. Hogyan szabadul fel így annyi kapacitás az OSZK-ban, hogy teljesítse azokat a feladatokat is, amelyeket ennek hiányára hivatkozva nem tud teljesíteni? Érthetetlen számunkra, hogy akkor, amikor „szakmailag felelős partnerek”-nek* tartja a társintézményeket, miért végzi azoknak a periodikáknak a figyelését is, amelyek azok szakmai profiljába vágnak, és miért nem tőlük kéri az azokban előforduló, és az MNB IKR profiljába tartozó szóródó anyagot? Illetve a szóródó anyag szolgáltatása miért nem kétoldalú? Miért kell azt a távolabbi jövő alternatívájának tekinteni? **

El kellene jutni oda, hogy a *Sonnevend Péterék* által megfogalmazott *D modell* úgy valósuljon meg, hogy ne csak a három, már együttműködő szakközpont vállalja a munkamegosztásból adódó kötelezettségeket, hanem a többi, hasonló szerepű intézmény is, amelyekben jelenleg is folyik szakkönyvtári tevékenység, a repertorizálást is beleértve. Ugyanis pazarlásnak tűnik – feldolgozási és felhasználói szempontból egyaránt – hogy legalább 50 féle szakkönyvtári bibliográfia készül, amelyek az irodalom olyan szeleteit dolgozzák fel párhuzamosan, részben önálló, részben időszaki kiadványokban, amelyek közül szinte bármely 3–4-nek van közös része. A *D modell* jellemzésekor több írásban is a Repertórium hátrányaként említett átfogó nemzeti jelleg elvesztése nem jelent a használónak akkora hátrányt, mint amekkora előnyökkel jár az igényeknek jobban megfelelő, funkcionális kapcsolatokra épülő rendszer, mert ez képes eleget tenni az írásunk elején már megfogalmazott elvárásoknak.

Számolniuk kell a repertóriumok készítőinek azzal is, hogy a kölcsönös bizalmatlanságot látva, a használó is bizalmát veszti.

Jóllehet, hogy a hazai gyakorlat (nemcsak a könyvtári), nem indokolja azt az optimizmusunkat, hogy ésszerűségi és gazdaságossági okok automatikusan kikényszerítik a jó szervezést, a szerződések megtartását, ezáltal lehetővé téve a reform következetes végrehajtását, mégis ebben reménykedünk, mert ez lenne az igazi realitás.

MLAKÁR ERZSÉBET – TAKÁCS ANNA – KOLOZS IBOLYA

Tájékoztató munkánkban riktán nyúlunk az MNB IKR-hez. Okait a következőkben összegezzük:

- az MNB IKR nem teljességre törekvő cikkbibliográfia, szelekciójának szempontjai sem az 1981-es átszervezést megelőző publikációkból, sem az adott Mezey–Sonnevend polémiából nem határozhatók pontosan körül, (ld. pl. tudományos szaklapok, ill. a napilapok feldolgozásának kérdése),

* S.P.: Válaszúton a kurrens magyar cikkbibliográfia. = Könyvtári Figyelő. 1980. 6.sz. 606.p.

** Uo.: 607.p.

az olvasók, kutatók téma szerint orientáltak, az adott szakterületről – az esetek többségében – a teljes cikkanyag áttekintését kérik, illetve a szelekciót ők maguk végzik. Ebből következik, hogy ilyen olvasói igények kielégítésére az adott szakterület szakbibliográfiájának teljességre törekvő feltáró rendszere alkalmas. Ha csak az MNB IKR-t használnánk, az információk egy része eleve elveszne az olvasó számára.

Sonnevend Péter távlati elképzeléseivel értünk egyet: (Könyvtári Figyelő 1980/6. 601–608.p.) „A feltárás tekintetében a kívánatos irány egyértelműen az egyszeri feldolgozás. Ennek legegyszerűbb (legegyszerűbb, de nem egyszerű) megoldása az, ha a megosztott (kooperációs) feldolgozásban résztvevő partnerek meghatározott források feltárását vállalják, s a más szakterület körébe eső leírásokat kölcsönösen kicserélik egymás között. Ezt az együttműködést a teljes kiadványtermést áttekintő OSZK koordinálhatná.”

JUHÁSZ FERENCNÉ – VÁRSZEGI LAJOS

Hosszú idő óta rendszeresen használom a Magyar Nemzeti Bibliográfiát, illetve annak egyes füzeteit. Örülök hogyha a használat során jó kezdeményezésekkel találkozom, s bosszankodom ha nem tudom könnyen áttekinteni, ha nehézkes a kezelése, s nem találok meg amit keresek. Az elmúlt évek során mindkettőre volt lehetőségem. Néhány, a használat során felvetődött gondolatot szeretnék a továbbiakban leírni.

A bibliográfiában bekövetkezett változás – annak ellenére, hogy a tervezett változtatásokról többször is olvastam – meglepetésként ért. Különösen az Időszaki Kiadványok Repertóriumának leszűkülése két tudományágra: a társadalom- és a természettudományokra. Nálunk is – mint sok más helyen – vitát váltott ki, s végül még az is felmerült, hogy ez így nem lehet része a Nemzeti Bibliográfiának. E véleménnyel erősen vitatkozom, mert igaz ugyan, hogy a nemzeti bibliográfiának teljességre kell törekednie és a szellemi és irodalmi termésnek szerves részei a periodikumokban megjelent tanulmányok, de hogy ezt egy vagy több párhuzamosan futó bibliográfia tárja fel, úgy érzem mindegy. Az, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztősege maga, vagy más bibliográfiai műhelyekkel – más szakemberekkel – közösen végzi, már szervezeti kérdés. Ha a kurrens szakbibliográfiák vállalják – és miért ne vállalnák –, hogy a saját szakterületükön nemzeti bibliográfiai teljességgel tárják fel az anyagot – beleértve az egyéb folyóiratokban lévő szóródó anyagot is – részévé válhatnak a Magyar Nemzeti Bibliográfia rendszerének. Ily módon a nemzeti bibliográfia témakörökre szakosodott párhuzamos kiadványokból állna. A párhuzamos feltárás kiküszöbölésével meggyorsulhat a füzetek megjelenése. Ma még nehéz pontosan megítélni, hogy ezek a műhelyek milyen összhangban dolgoznak. Biztosan akadnak még az együttműködésben problémák és nehézségek, de a teljes összhang kialakulásával jó bibliográfiai együtttest hozhatnak létre, s az évek múlásával egyre jobban megmutatkoznak majd előnyei, s az esetleges hiányosságokat gyorsan ki lehet majd küszöbölni. Problémát szerintem csak az okozhat, hogy a felhasználóknak a Magyar Nemzeti Bibliográfia füzetei mellett minden kurrens szakbibliográfiát – vagy legalábbis a gyűjtő-

körükbe tartozókat – meg kell vásárolniuk. Ez költségemelkedéssel jár, s lesznek olyanok, akik ezt nem tudják vállalni.

Az Időszaki Kiadványok Repertóriumának, valamint a kurrens szakbibliográfiáknak törekedniük kell arra, hogy a szakterületükön lehetőleg teljességgel tárják fel a megjelent publikációkat, beleértve a szóródó anyagot is. Ilyen törekvést már tapasztalhatunk. Az Időszaki Kiadványok Repertóriumára szélesítette a feldolgozott periodikumok körét mintegy nyolcszázra. A nem folyóirat jellegű kiadványok részletes feldolgozását is jelentősnek tartom. Egy-egy füzetben ma már mintegy százötven-százhatvan forrást dolgoz fel. Egy-egy folyóirat közleményei között válogat, amelyet bizonyos fokig természetesnek is talállok, de ezzel óvatosan kell bánni. A szerkesztőség úgy döntött, hogy a tudományos értékű publikációkat tárják fel. Ezzel egyet lehet érteni, de ezt a meghatározást egy kicsit megfoghatatlannak tartom. Ily módon lehet nemcsak lényegretörően, de teljesen szubjektíven megítélni egy cikket. Szerencsére az Időszaki Kiadványok Repertóriumára – kisebb bizonytalanságoktól eltekintve – lényegretörően dolgozik. A napi- és a képes hetilapok esetében teljesen egyetértek az erős szelektálással, de az ismeretközlő, népszerűsítő folyóiratoknál már kevésbé. Az 1981. évi Élet és Tudomány feldolgozásánál jónak tartom a számonkénti három-négy cikk felvételét, de a számonkénti egyet nem (45. füzet). Ugyanez vonatkozik a Búvár és hasonló jellegű folyóiratokra is. Véleményem szerint a válogatásnak olyannak kell lennie, hogy a használó a keresett témakörben minden információt megtaláljon, s a periodikumokat csak akkor kelljen kézbe vennie, ha a keresett információt megtalálva, az eredeti közleményt akarja megismerni.

A Repertórium anyagának az ETO szerinti csoportosítását jónak tartom, de zavar, ha egy-két oldalnyi adat sorakozik egy-egy ETO szám alá (az 1982. 3. számú füzetben a 069 alatt 42, a 30 alatt 48, a 338 (439) alatt 51, a 37 alatt pedig 61 adat található). Meggondolandónak tartom, hogy a gyorsabb tájékozódás érdekében nem lehetne-e ezeket a nagy csoportokat megbontani. Hasonló okból tartanám jónak a honismeret elválasztását a történelemtől. A használat során különösen zavar az, ha a leírásból nem tudom megállapítani, hogy az az adat mért éppen ott szerepel, ahol van. Itt jelentkezik az annotáció kérdése, amellyel úgy érzem nem élnek eléggé a feldolgozók, illetve a szerkesztők. A mutatók hivatottak áthidalni ezt a problémát. A névmutató a publikációk szerzőinek neve ismeretében egy az egyben tájékoztat. A tartalmi keresésben a tárgymutatónak kell eligazítani. Jó tárgymutatót készíteni pedig nem könnyű dolog. Véleményem szerint egy tárgymutató akkor jó, ha a használt tárgyszavak könnyen és gyorsan elvezetnek a keresett témához.

Az Időszaki Kiadványok Repertóriumának tárgymutatója nagyon részletes, összetartozó fogalmakat összehozó rendszer. Az egyszavas kifejezéseket kiegészítik a két vagy több szóból álló fogalmak, s ezek alá- és fölérendelési viszonyait jelölik. Találunk utalókat és hivatkozásokat is. Egy-egy adat megfelelő számú (három-négy) tárgyszót kap, esetenként többet vagy kevesebbet. Az egyes témákat megpróbálják összefüggéseiben is feltárni, ezért témakörönként rendszerezik az anyagot. Ebben még nem egészen következetesek. A nevelés tárgyszó alatt összehozza az egyes nevelési ágakat, de a zenei nevelést, valamint a művészeti nevelést nem tünteti fel, holott önálló tárgyszóként szerepelnek. Ezt a rendszerezést az anyag ETO szerinti csoportosítása mellett feleslegesnek tartom. Ha a nevelés

összességére vagyok kíváncsi akkor megtalálom az anyagot a 37 alatt. A használatban az segít, ha az egyes nevelési ágakat külön-külön megtalálom a mutatóban. (1981. 3. füz.) (Ennél a tárgyszónál 1982-től már ezt használja a Repertórium.)

Több fogalomból álló tárgyszavaknál előfordul, hogy a hátravetett fogalom nem kerül be önálló tárgyszóként. Ilyenre gondolok mint a magyar nyelv, diftongusok (1981. 3. füzet). Zenetanár, továbbképzés vagy pedagógus továbbképzés, intézményrendszer (1982. 3. füzet) vagy filmesztétika-oktatás, felsőfokú, Magyarország (1982. 2. füzet), szaknyelvi nyelvművelés (1982. 6. füz.). Nem található meg ezek sem a diftongusoknál, sem a továbbképzésnél, sem az intézményrendszerénél, sem az oktatásnál, sem Magyarországnál, sem a nyelvművelésnél. Hát ez bizony következetlenséget jelent! Véleményem szerint legalább a diftongusok, továbbképzés, nyelvművelésnek szerepelnie kellene önálló tárgyszóként is. Néhány esetben van ugyan ilyen tárgyszó, de a fenti cikkek tételszámai nem szerepelnek (1982. 6. füzet).

Nem vagyok híve a jelzős szerkezetű tárgyszavak mesterkélt hátravetésének. Ha lehet amerikai írók, miért nem lehet katolikus irodalom, politikai kabaré stb.? De az is zavarólag hat ha pl. iskolai, Mo.-nál a tételre hivatkozó szám nem egyezik meg (1982. 3. füzet). Különösen erőltetettnek tartom az olyan jellegű hátravetéseket mint Észtország, filmművészet, néprajzi; nem egyszerűbb lenne Észtország, néprajzi filmművészet? Azt hiszem igen. Nehézkesnek tartom az ilyen megoldást is:

Indiai Óceán, USA, katonapolitika

USA, Amerikai Egyesült Államok

Amerikai Egyesült Államok, katonapolitika, Indiai Óceán

(de már a katonapolitika nincs a rendszerben).

Hasonló példát még sokat sorolhatnék fel, de úgy érzem, hogy az felesleges, hiszen csak éppen azt akartam ezekkel jelezni, hogy melyek is azok a problémák, amelyek nekem gondot okoznak. Néha úgy érzem, hogy a túl részletes tárgyszó inkább megzavar, mint eligazít.

Összegezve: úgy vélem, hogy a tervezett és bevezetett változások nem vonnak le semmit az Időszaki Kiadványok Repertóriumának értékéből. Azt, hogy a kurrens szakbibliográfiák ugyanilyen szintű tájékoztatást nyújtanak-e: egy másik vizsgálódásnak kell megállapítania!

ONIKA OLGA

A *Buch und Bibliothek* 34(1982)3. számában olvastuk és fordítását az alábbiakban közöljük.

Könyvtárosok felhívása a béke érdekében

Az alábbi felhívást a hamburgi Főiskola Könyvtártudományi Tanszék, valamint a stuttgarti Könyvtártudományi Főiskola diákjai és tanárai fogalmazták meg. Az első körzés után az észak-németországi könyvtárakban számos aláíró jelentkezett a könyvtári dolgozók köréből is – az adminisztrátoroktól az igazgatókig. A további aláírások gyűjtésének összehangolását most a stuttgarti Könyvtártudományi Főiskola Diákszövetsége (AStA) azzal a céllal vállalta, hogy a felhívást és az aláírásokat a béke-mozgalomhoz továbbítsa. Amennyiben Ön felhívásunkkal egyetért, kérjük a folyóirat ezen oldalának másolatát írja alá és az alant megadott címre szíveskedjék elküldeni!

A NATO és a Varsói Szerződés katonai tömbjei több mint 30 éve olyan mennyiségű fegyvert halmoztak fel, mellyel minden életet elpusztíthatnak a földön. Mi itt Európában az új atomfegyverek elhelyezése következtében különösen veszélyben vagyunk. A világméretű fegyverkezés következtében a harmadik világháború egyre valószínűbbé válik. A 80-as évek az emberiség történetének legveszedelmesebb évtizedévé válhatnak.

Felszólítunk minden könyvtárost, hogy munkájuk keretein belül támogassák a leszerelésre irányuló törekvéseket, aktívan működjenek közre a béke biztosítását, a népek közötti békés egymás mellett élést célzó erőfeszítésekben! Manapság a háborút, az erőszakot, a fajelméletet kritikátlanul, pusztán technikai ügyként ábrázoló kiadványok terjesztése növekvő tendenciát mutat, tehát a könyvtárosok felelőssége igen nagy az állományépítés területén. A könyvtárosok fokozott mértékben szerezzenek be a békére vonatkozó

könyveket, továbbá bocsássanak rendelkezésre helyiségeket a megfelelő rendezvények és kiállítások számára!

Lépünk fel az atomfegyver- és tömegpusztító fegyverektől mentes, szabad Európáért! Kiváltképpen tiltakozunk a neutron bombák telepítése ellen!

Támogassuk az európai írók felhívását, miszerint ne szoktassák rá az emberiséget a korlátozott atomháború lehetőségének gondolatára! Szembefordulunk azzal a véleménnyel, hogy atomfegyverekkel lehet korlátozott háborút viselni: ez megsemmisítené az egész világot!

Követeljük a szövetségi kormánytól, hogy az új középhatósugarú rakéták telepítéséhez adott beleegyezését vonja vissza! Ezzel megnyílna Nyugat- és Kelet-Európa számára az út az atomfegyverek csökkentéséhez.

Tiltakozunk a szociális, az oktatási és a kulturális területek költségvetésének csökkentése ellen az állandóan növekvő fegyverkezési kiadásokkal szemben!

Támogatom a könyvtárak felhívását a béke érdekében:

Név	Cím	Foglalkozás	Aláírás
Kérjük, ezt az AStA der Fachhochschule für Bibliothekswesen, Feuerbacher Heide 38–42, 7000 Stuttgart 1. címére külj!			

Aufruf zu Friedensinitiativen in Bibliotheken

Der folgende Aufruf wurde von Studierenden und Professoren der Fachhochschule Hamburg/Fachbereich Bibliothekswesen sowie der Fachhochschule für Bibliothekswesen in Stuttgart formuliert. Nach einem ersten Umlauf in norddeutschen Bibliotheken fanden sich zahlreiche Unterzeichner auch bei Bibliotheksmitarbeitern – vom Verwaltungsgestellten bis zum Direktor. Die Koordination für die Sammlung weiterer Unterschriften hat jetzt der AStA der FHB Stuttgart mit dem Ziel übernommen, Aufruf und Unterschriften an die Friedensbewegung weiterzuleiten. Im Falle Ihrer Zustimmung schicken Sie bitte eine Kopie dieser Seite mit Ihrer Gegenzeichnung an die unten genannte Adresse.

Seit mehr als dreißig Jahren haben die Militärblöcke der Nato und des Warschauer Paktes so viele Waffen angehäuft, daß jedes Leben auf der Erde mehrfach vernichtet werden kann. Wir in Europa sind durch die Stationierung neuer Atomwaffen in besonderer Weise bedroht. Ein Dritter Weltkrieg wird aufgrund der weltweiten Aufrüstung immer wahrscheinlicher. Die achtziger Jahre können zum gefährlichsten Jahrzehnt in der Geschichte der Menschheit werden.

Wir rufen alle Bibliothekare auf, im Rahmen ihrer Arbeit Friedensinitiativen, Bestrebungen zur Abrüstung und Friedenssicherung und zum friedlichen Zusammenleben der Völker zu unterstützen und dabei aktiv mitzuarbeiten. Bei der heutigen zunehmenden Verbreitung von Verlagspublikationen, die Krieg, Gewalt und Rassismus unkritisch und als nur technische Angelegenheit darstellen, haben die Bibliothekare beim Bestandsaufbau der Bibliotheken eine große Verantwortung; sie sollten deshalb Bücher zur Friedenssicherung verstärkt anschaffen und Räume für entspre-

chende Veranstaltungen und Ausstellungen zur Verfügung zu stellen.

Treten wir ein für ein von Atomwaffen und sonstigen Massenvernichtungswaffen freies Europa. Wir wenden uns insbesondere gegen den Bau der Neutronenbombe.

Unterstützen wir den Aufruf europäischer Schriftsteller, die Menschheit nicht an den verbrecherischen Gedanken zu gewöhnen, ein begrenzter Atomkrieg sei führbar. »Wir setzen dagegen: Mit Atomwaffen ist kein begrenzter Krieg führbar; er würde die ganze Welt vernichten.«

Fordern wir die Bundesregierung auf, ihre Zustimmung zum Beschluß über die Stationierung neuer Mittelstreckenraketen zurückzuziehen. Damit soll der Weg für die Verringerung der Atomwaffen in West- und Osteuropa geöffnet werden

Wehren wir uns gegen den Abbau von Leistungen im Sozial-, Bildungs- und Kulturbereich angesichts eines ständig steigenden Rüstungsetats.

Ich unterstütze den Aufruf zu Friedensinitiativen in Bibliotheken:

.....

Name	Adresse	Beruf	Unterschrift
Bitte einsende an den AStA der Fachhochschule für Bibliothekswesen, Feuerbacher Heide 38–42, 7000 Stuttgart 1.			

KITEKINTÉS

KÉPRIPORT A METROPOLITAN TORONTO LIBRARY-RŐL

ZOLTÁN IMRE

A cikkíró a múlt év elején rövid látogatást tett Kanadában, s Torontóban jártakor felhívták figyelmét a város egyik újabb büszkeségére, a Metropolitan Toronto Library-re.

Torontót, ezt a rohamosan növekvő világvárost eddig is egy-egy kiemelkedő építészeti remeke jellemezte. Gondoljunk csak az utóbbi évek monumentális alkotásai közül az új városházára, mely a magasból szemlélve égrenéző, óriási szem illúzióját kelti, vagy az 1976-ban emelt televíziótoronyra, mely a maga 553 méterével a világ legmagasabb tornyaként uralja a várost –, s mindezek után vegyünk szemügyre az 1977-ben felavatott Metropolitan Toronto Library-t.

Ismertetésünk nem sok helyet szán a könyvtári tevékenységnek, inkább az építésze-ti-esztétikai szempontból lenyűgöző létesítménynek kívülről-belülről való, legalábbis vázlatos bemutatására vállalkozik. Tehetjük ezt annál is inkább, mert itt a következetesen végigvitt esztétikum nem öncél, de mindvégig a funkcionális rend, a tényleges tartalom kifejezője, szolgálója.

Az információs forradalom kihívása és a könyvtár intézménye

A hagyományos könyvtár évezredek óta a tanulni vágyók szűk rétegének fellegvára volt. Századunk könyvtára már nem érthette be az öt felkeresők viszonylag korlátozott, elit rétegével, s hatásos lépést tett felhasználói felé mind a mozgókönyvtárak, mind a könyvtárközi kölcsönzés megszervezésével. Manapság viszont már minőségileg új helyzet állt elő. Amikor az elektronika, a gépesített tájékoztatás mindinkább behatol az egyén otthonába, a könyvtár életfeltétele, létérdeke új eszközök, módszerek, szolgáltatások sorompóba állítása; a tájékoztatást-nevelést-szórakozást megtestesítő szellemi kincstár központjává kell válnia, mert csak így valósíthatja meg újabb társadalmi rétegek mással nem helyettesíthető, vonzó otthonát.

A könyvtár már rég nem a könyvek tára csak, a jövő könyvtára még kevésbé. Mai gyűjtőkörükben már ott találjuk a filmeket, hanglemezeket, hangszalagokat, fényképeket, festményeket és más médiákat. A változó, újjá alakuló könyvtárnak tehát most kell megragadnia az alkalmat, hogy az ostromló információs-kommunikációs túlkínálatban megtalálja a maga fontos, közérdekű helyét, s újtípusú tájékoztatási bázissá szerveződjék.

Ugy véljük, hogy korunk fenti kihívására az alkotók a Metropolitan Toronto Library-t meggyőző válaszként szánták.

Az előkészület évei

Talán egyetlen könyvtártervezést és kivitelezést sem előzött meg olyan sokirányú, mélyreható előtanulmányozás, mint ez a Metropolitan Toronto Library (a továbbiakban MTL) esetében történt.

A felkészülés hétéves szakaszának főbb eseményein, a telek kiválasztásán, a potenciális olvasók ezreinek megkérdezésén, a különböző területeken működő humán és műszaki szakemberek véleményén s mindezek összesítésén keresztül kristályosodott ki a kor igényelte sokarcú, új könyvtárideál.

A tervező team azt az alapkonceptiót tartotta szem előtt, hogy a könyvtári tevékenység lényege a *szolgáltatás*, a szolgáltatás ellátásának fő résztvevői pedig a gyűjtemény, a személyzet törzskara és a használók. A cél tehát építészetiileg is megoldani e három elem összehozását oly módon, hogy a potenciális használó minden gátló körülmény nélkül hozzájuthasson a kívánt információhoz.

A tervezést a leginkább érdekelték – könyvtárosok, felhasználók, építészek – elképzeléseinek, kívánságainak, követelményeinek és lehetőségeinek gondos mérlegelése előzte meg, illetve módosította.

Foglaljuk itt össze a könyvtártervezéssel szemben támasztott, sokszor egymással alig összeegyeztethető kívánalmakat.

A könyvtáros feltételei

A könyvtáros előtt ma már világos, hogy a közönség várható igényeinek kell elébe mennie újabb szolgáltatásaival, információs bázissá való fejlődésével.

Az új feladatok ellátására azonban a hagyományos keretek már nem felelnek meg. A zökkenőmentes szolgálat megköveteli a három alkotóelem – gyűjtemény, személyzet, olvasó – optimális összehangolását. A könyvtáros tehát azt várja az épület kialakításától, hogy az a felhasználót mintegy kényszerpályán vezesse – a legrövidebb úton – érdeklődési területéhez.

S végül, de nem utolsósorban, itt húzzuk alá a tulajdonképpeni célt, hogy a kor igényét kifejező, a szellemi, kulturális és információs missziót betöltő könyvtári intézmény – akár magának az épületkomplexumnak céltudatosan rendhagyó, építőművészi koncepciója révén is! – eddig mérsékelt kulturális érdeklődésű tömegeket vonzzon és hódítson meg.

A felhasználó kívánságai

Végső soron minden könyvtári tevékenység, berendezés – mint az eddigiekből is kitűnik – az olvasó, a felhasználó érdekét, kényelmét, fejlődését, informálódását, szórakozását hivatott szolgálni.

Az olvasó – különösen az új olvasó – bekapcsolása az új profilokkal, forrásanyagokkal, szolgáltatásokkal bővült könyvtár „titkaiba” természetesen nem megy magától. Olyan könyvtárba fog szívesen „hazamenni” az olvasó, amelynél már maga a belső elrendezés öntevékeny tájékozódást, a belső berendezés otthonosságot, a könyvtáros pedig további útbaigazítást tud nyújtani, majd nyíljék alkalom tetszés szerint, akár egy meghitt ablakmélyedésbe vonulni a kívánt dokumentumokkal.

Olyan korban, amikor az információk – a televízión, a rádión, a magnetofonon, a lemezjátszón kívül is – állandóan sokasodó csatornákon keresztül kínálják magukat, az olvasó-felhasználó ösztönösen keresi azt a fix szigetet, ahol az őt érdeklő információkat zavartalanul megkaphatja. Ha sokszor még megfogalmazatlanul is, de valamiféle békés helyre vágyik, amelynek falai közt nem érezné magát elveszettnek, amely mentes az elriasztó „arisztokratikus” magatartástól, ahol kulturális igényeit egy intézményen belül integrálva, kellemes légkörben elégítheti ki.

Az építész ajánlásai

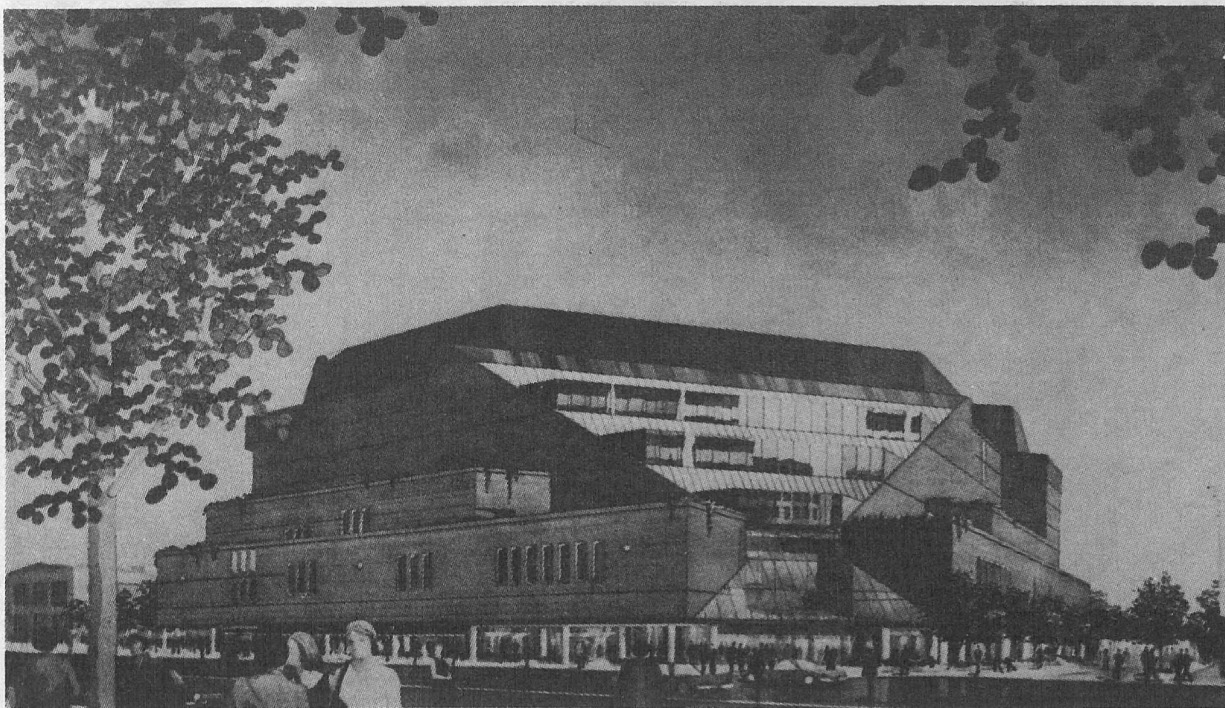
Esztétikumról, pontosabban könyvtáresztétikáról szólva, a szubjektív veszélyét elkerülendő, jó fogódzólul szolgál témánk ismertetéséhez néhány egzaktan megfogalmazott követelmény, amelyet az európai szocialista országok szakértőinek közreműködésével készülő könyvtártervezési kézikönyv állít fel. Hadd sorakoztassunk fel ezek közül néhány megszívlelendő tanácsot, ajánlást:

- mivel a könyvtár olyan speciális középület, ahol a főfunkció az egyes személyek akadálytalan találkozása a művekkel, ezért a tervezés minden fázisát, az épület külső és belső esztétikumát, az enteriőr építészeti-térbeli megformálását mindvégig az olvasó megnyerésének igénye hassa át;
- a belső tér tervezésénél figyelemmel kell lenni a könyv anyagi mivoltára, beilleszkedésére a bútorzat összhangjába;
- az építőanyagok, a bútorzat, a díszítés, az épületgépészeti felszerelések, a színek és megvilágításuk harmóniájára kell törekedni;
- a padlóborítás legyen takarítható és járuljon hozzá a zajtompításhoz;
- a mennyezet felületkiképzése csökkentse a hangvisszaverődést;
- a világítás igazodjék az állomány méretéhez és forgási sebességéhez;
- a födémterhelés mértéke variálандó az ésszerű biztonság követelményének betartásával.

A Metropolitan Toronto Library képekben

A továbbiakban a szavaknál sokkalta kifejezőbb képek, rajzok nyelvéhez folyamodunk, s csupán azt sajnáljuk, hogy a fekete-fehér ábrázolás megfoszt bennünket attól a rendkívüli színélménytől, amely a könyvtár látogatóját rabul ejti. (Néhány érdekességre, újszerű műszaki megoldásra azonban külön is felhívjuk olvasóink figyelmét.)

Az MTL esetében ama ritka, szerencsés körülmény érvényesült, hogy sem a könyvtárost — az ideális, funkcionális belső rend elképzelésénél —, sem a vezető-szerző építész — az épület külső-belső arculatának megálmodásánál — nem korlátozták különféle bénító megkötöttségek, nem kényszerítették a tervezésnél-kivitelezésnél megalkuvó engedményekre. A kivitelezett épületkomplexumról nyugodtan elmondhatjuk, hogy a tartalom és forma sikeres összehangolása révén a szolgáltatások új szakaszának beköszöntét jelentheti, — mintha csak a korábbi fejezetünkben érintett könyvtártervezési ajánlások lebegtek volna a tervező-együttes szeme előtt.

A könyvtár épülete

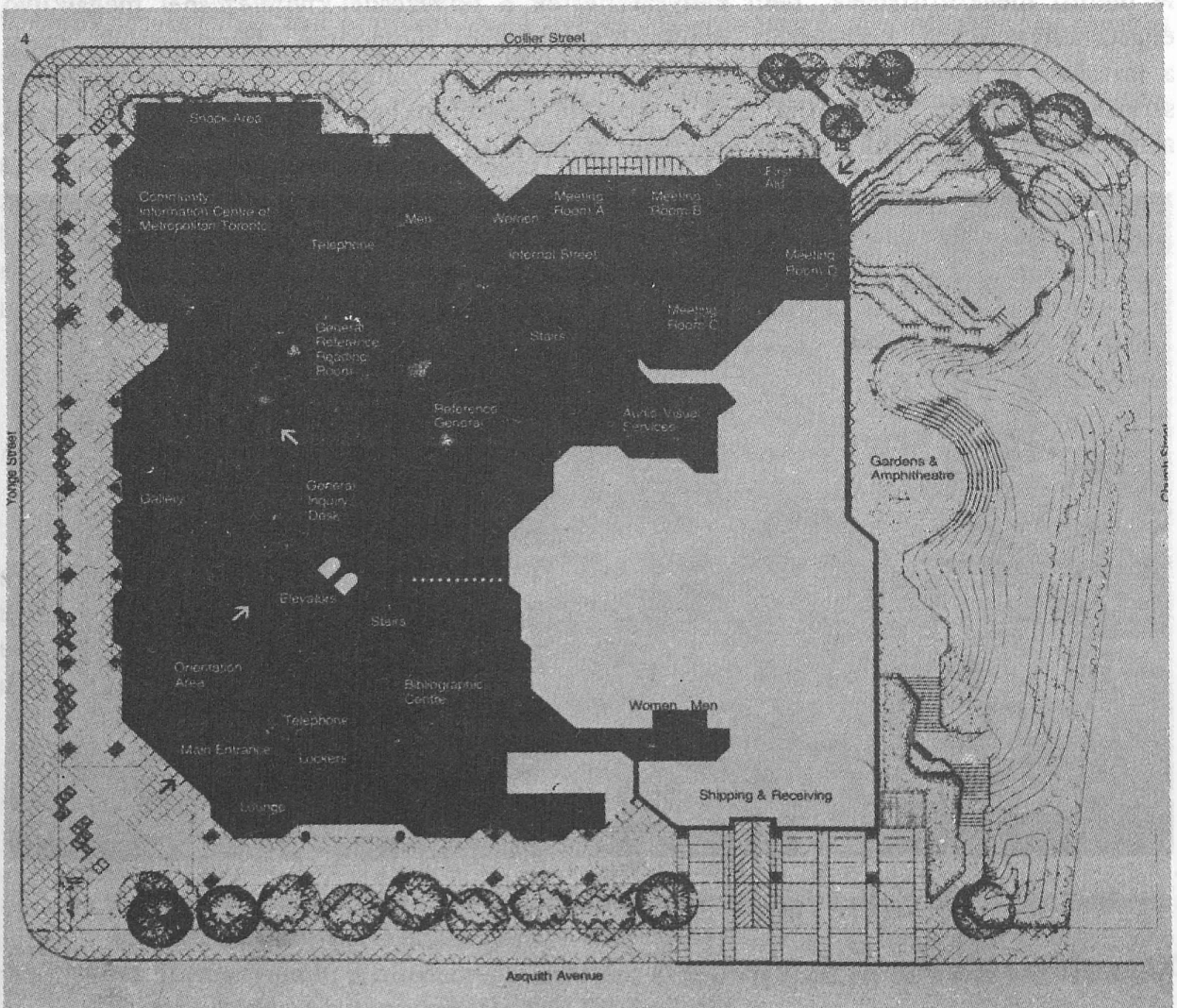
Könyvtár és városkép

A hárommillió metropolisz szívében emelt monumentális épületkomplexum — már pusztán jelenlétével is — lépteinek lelassítására, tekintetének megpihentetésére bírja az utca siető emberét. Közeledve a négyemeletes, lépcsőzetesen az utcaképhez illeszkedő, nyers-tégla-alumínium-üveg homlokzatú, vasbeton épülethez, a lenyűgöző látvány hatása csak fokozódik. A körülvevő utcák természetet sugárzó akác-, kőris-, dió-, alma- és jávorfáinak,

az északi front kis pihenőparkjának és amfiteátrumának, a fő utcafront árkádosított járdája hangulatos összképének vonzása alól nem vonhatja ki magát az ember, s bizonyosra vehető, hogy előbb-utóbb minden arra járó polgár kíváncsi lesz a csábító palota belsejére is.

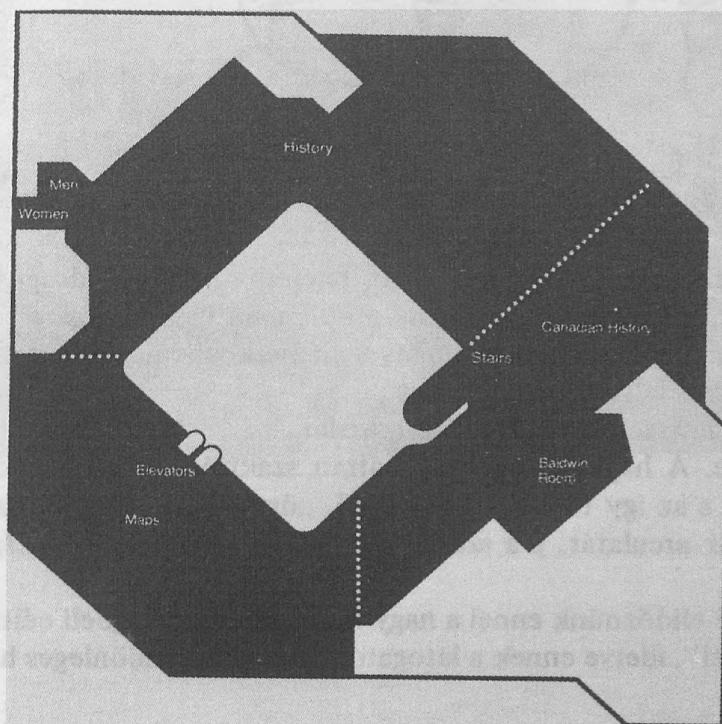
Egyébként már a telek kiválasztásánál számításba vették a későbbi fejlesztési lehetőségeket, s ezek között a főbejáratától a metróállomáshoz vezető aluljáró későbbi létesítését is.

Belépve a könyvtárba...

A járókelő akarva-akaratlanul a könyvtáráépület vonzásába kerül. Elősegíti ezt a tárt kapu is, mely a fákkal tarkított, árka-dos utcai front járdájáról vezet az épületbe. Belépve, mindenekelőtt egy további belső „utca” várja és lepi meg kellemesen a látogatót. A körbefutó „utca” azonban még nem jelenti a tényleges könyvtárat, de bizalmat ébresztő hangulatával, kényelmet kínáló berendezéseivel, hírlapolvasási, szórakozási, falatozási alkalmatosságai-val azt célozza, hogy a véletlen betévedő később beljebb is merészkedjék és várhatóan belépjen a tényleges könyvtárhasználók táborába. Erre már csak azért is van remény, mert a könyvtárba való belépéskor semmiféle ellenőrzés nincsen, beiratkozni sem kell. A könyvtárhasználónak még a kabátját, táskáját sem kell letennie, oda megy, ahová akar – a lifteket önállóan kezeli –, a kabátját, táskáját az olvasói terekben elhelyezett fogasokra helyezheti. Annál nagyobb az ellenőrzés kimenetelnél. Forgó kapukon, egyenként lehet csak a könyvtárat elhagyni (ez egyben számlálja a látogatókat) –, itt egy-egy egyenruhás – feltehetően fegyveres (a szerk.) – őr áll, a táskákat ellenőrzik. Miután a MTL prézens könyvtár, semmilyen dokumentumot nem lehet kivinni.

Ugyanezen az épületszinten, vagyis a földszinten helyezkedik el a könyvtár „agyközpontja”. Miután a könyvtár szakrészlegekkel rendelkezik, itt található az általános tájékoztatás és a közérdekű tájékoztatás részlege. Ez utóbbi felvilágosítást ad kulturális programok, pályaválasztási, utazási stb. ügyekben. Itt található az ún. „túlidő olvasó” – ahol elsősorban folyóiratokat lehet olvasni –, amely nyitva tart olyankor is, amikor a könyvtár többi részlege már zárva van. Ezt különlegesen kiképzett fal választja el a bezárt részek-től. A függőlegesen álló, vörösfenyő lécekből összeszerelt, redőnyszerű válaszfalnak további sajátos funkciót kölcsönöznek oly módon, hogy folyamatos hullámzó mozgásban tartják, a külső szabad természet illúzióját keltve a késői órák látogatóiban. Itt nyert még elhelyezést a kiállítási tér, tárgyaló szobák és néhány munkahely is.

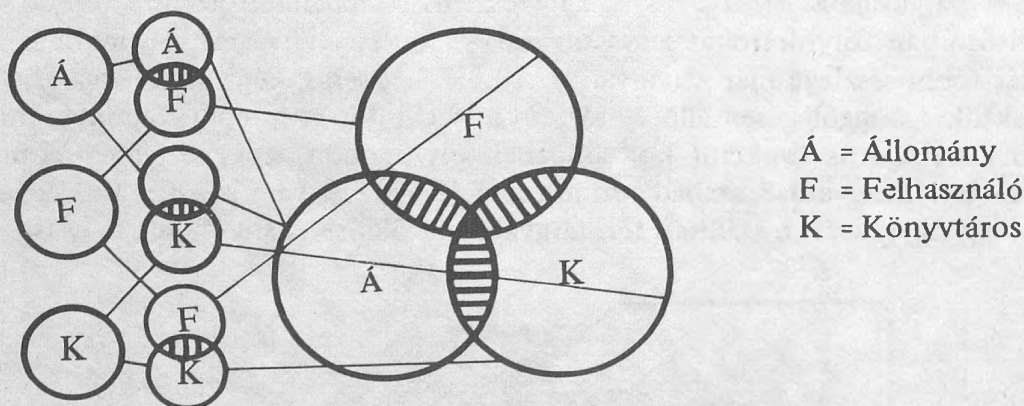

A második szinten a tudomány és technika, a képzőművészet, zene, színház szakrészlegek, a harmadikon a társadalomtudományok és kereskedelem, a negyediken a történelem és a Kanada-történeti gyűjtemény, az ötödik szinten pedig a nyelvi központ és az irodalomtudományi szakrészleg kapott helyet.

A könyvtárosi hivatástudatot bizonyítja, hogy az MTL megálmodása szakaszában, majd a végső tervek kidolgozásakor az építészek ámuló tisztelettel vették tudomásul a könyvtári adminisztráció és a vezetőség elhatározását, mely szerint inkább az olvasóközönsséggel közvetlenül kapcsolatot tartó kiszolgáló személyzet kapjon az emeleteken helyet, míg ők maguk önzetlenül vállalják az alagsori, ablaktalan, legrosszabb helyiségeket.

A hármas tagoltság problémája

A referenz könyvtár három legfontosabb elemének szintézisét diagrammunk mutatja.

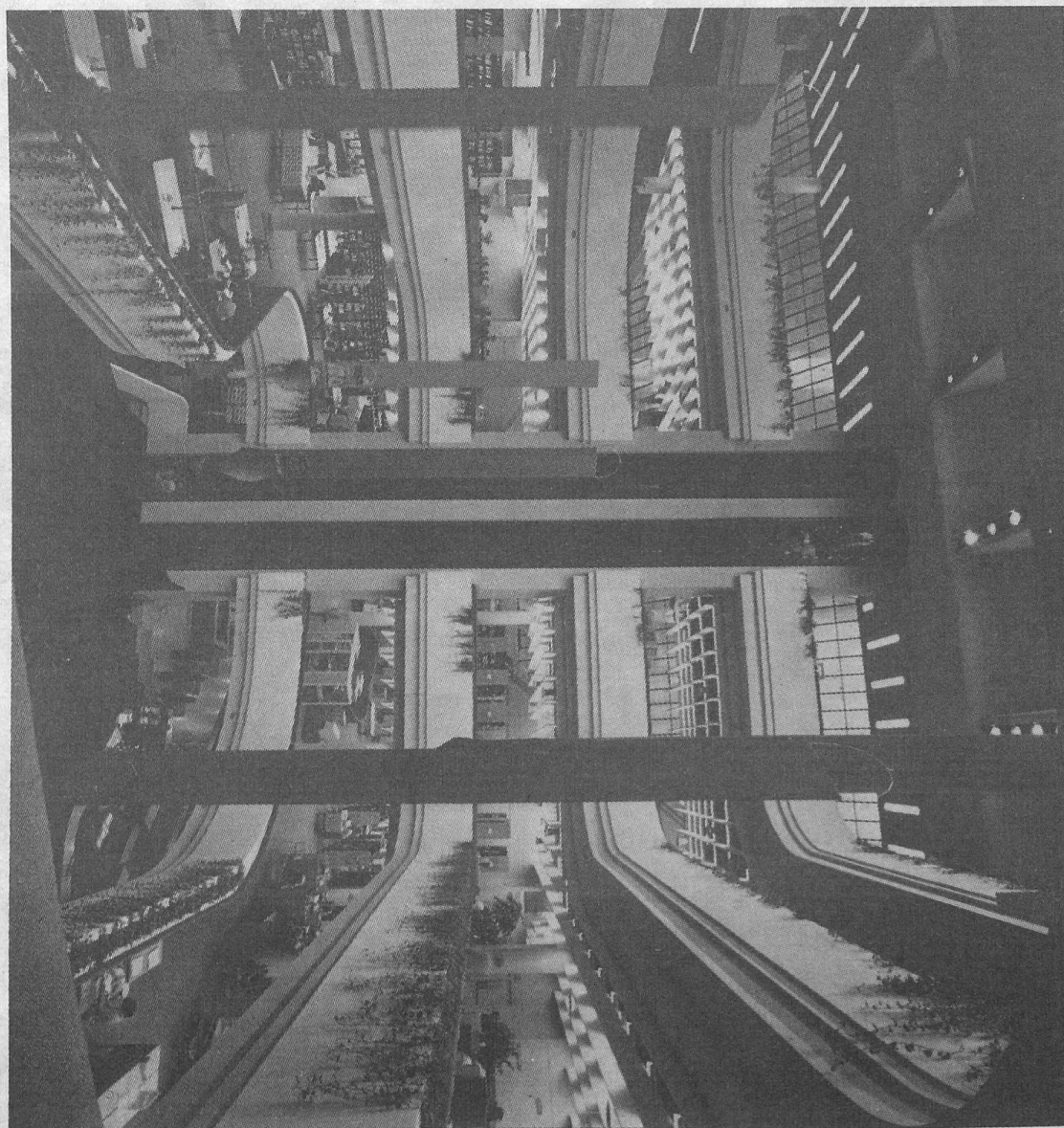

A legizgalmasabb problémát az egyes elemek egymásra hatásának építészeti megvalósítása jelentette.

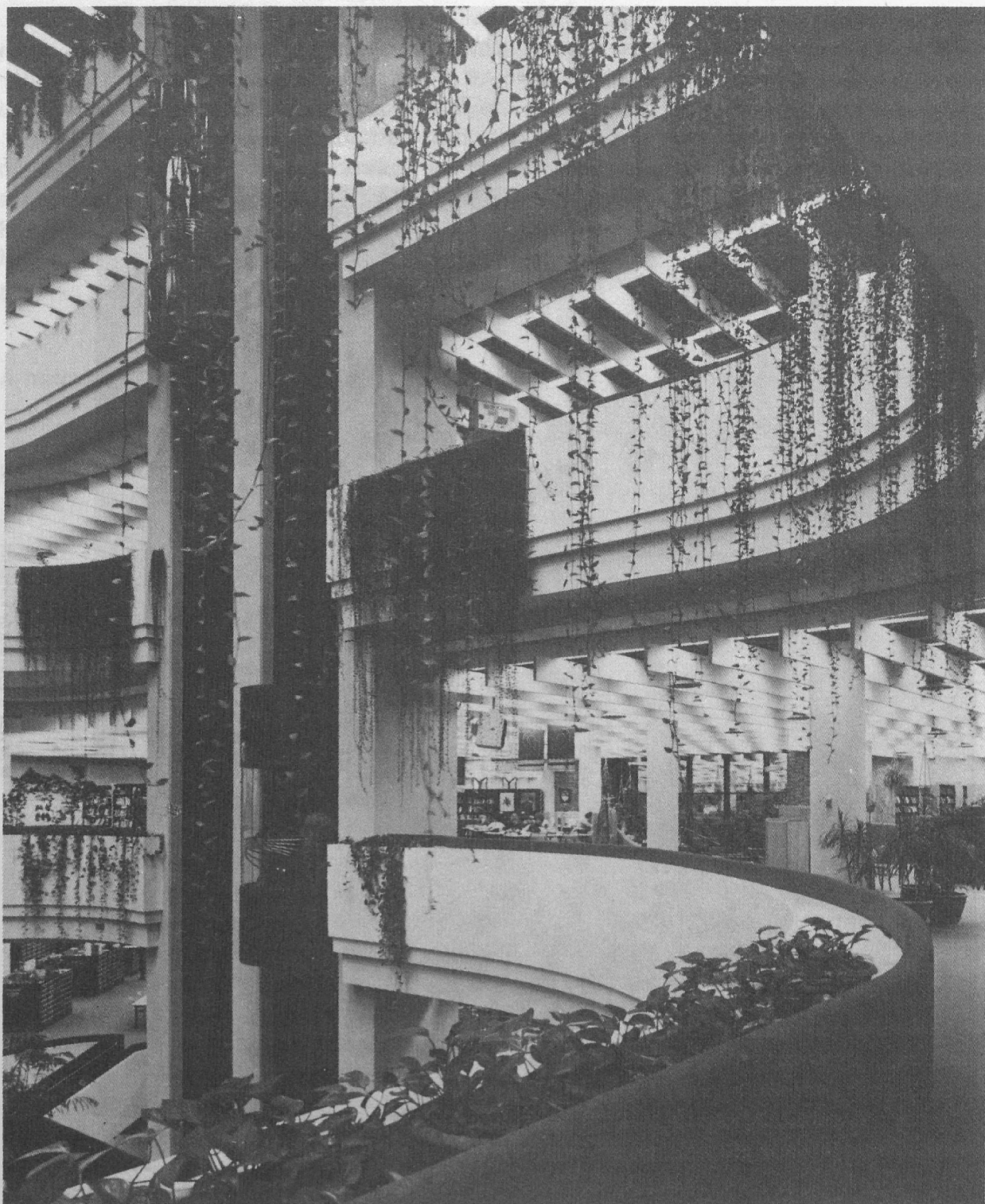
A tervező team szándékosan el akart felejteni minden eddigi könyvtárépületet, ajánlást, elképzelést, s kizárólag a kitűzött problémára összpontosította figyelmét, majd a könyvtárosok és a felhasználók véleményei menetközbeni visszacsatolásának eredményeként került a rajzasztalra a végleges terv.

Mindhárom elem találkozásának „varázslata” — legalábbis rajzban — a középső magban játszódik le. A hagyományokkal bátran szakító építészeti megoldás ezt a magot „robbantotta szét”, s az így támadt tágassággal, „ürességgel”, megváltoztatta, kibővítette a referenz könyvtár arculatát, s a szó szoros és átvitt értelmében világosságot hozott a könyvtár szívébe.

Érdekes kissé elidőznünk ennél a nagy művészi-mesterségbeli céltudatossággal megteremtett „ürességnél”, illetve ennek a látogatóra gyakorolt különleges hatásánál.

Részlet a könyvtár belsejéből

Részlet a könyvtár belsejéből – előtérben az üvegfelvonók

Az eső, hideg vagy meleg elől a könyvtár falai közé betévedőt az első pillanatban még csak nem is az átrium, az emeletes csarnok nagyszerű látványa fogja meg, de ennél sokkal erőteljesebben és áttételesebben az eléje táruló fizikai nyitottság ragadja meg, s tölti el a felszabadultság felemelő érzésével. A szabad térben futó, félkör alakú, üvegfalú felvonókról éppúgy, mint az egyes emeletszintek bármely pontjáról belátható terek lebilincselik a tekintetet s felbátorítják a látogatót elindulni az önálló, felderítő útra.

Az itt első ízben megvalósított „üresség”, tágasság, hozzáférhetőség, vízszintes és függőleges irányú mozgásszabadság sajátos lélektani funkciót indít el, mely az emberi értelemre hatva ösztönzést kölcsönöz a gondolatnak, a kalandnak, a kutatásnak, és arra biztat, hogy a látogató öntevékenyen induljon el megkeresni saját meghitt helyét, ahol zavartalanul meditálhat, mélyedhet el témájában.

Jelzőzászlók a tájékozódáshoz

Az épületen belül – minden külső segítség nélkül – percek alatt el lehet igazodni az egész könyvtárbirodalomban: ugyanis vezetik a tekintetet a hatalmas, függő zászlócsíkok, amelyek egyértelműen rámutatnak arra az emeleti szintre, ahol a jelzett részlegek találhatóak.

Bár a művészi kivitelű, színgazdag selyemzászlók elsődleges szerepe az útbaigazítás, ugyanakkor ezek a különböző hosszúságú zászlók összefüggő rendszert is alkotnak; egyrészt mozgékony könnyedségük ellentétjével feloldják az átriumtér statikus tömörségét, másrészt a mélyebb rozsdabarna színezésük világosabb aransárga árnyalatba való átmenetével a felfelé táguló, világosodó tér súlytalanságának érzetét is keltik.

Energiatakarékos fűtés-hűtés-világítás

A világítási koncepció eltér a könyvtárakban hagyományostól. Szemben a fényözön pazarló elvével, itt – a szükséges mérsékeltebb fényerejű általános megvilágítás mellett – a hangsúly a célvilágításon van. Csaknem kizárólag fénycsövek (ill. fluoreszcens lámpák) és higanygőzlámpák használatosak. A csarnok tetőmennyezetén több sorban elhelyezett 1000 W-os higanygőzlámpák általános fénnel árasztják el az átriumot, míg a közlekedési térségeket ritkábban, a könyvállványok közeit sűrűbben elhelyezett ipari fénycsőszerelvényekkel, az olvasói és munkaövezeteket rejtett általános megvilágítással, az olvasóasztalokat fluoreszcens lámpákkal látták el. Gyakorlatilag valamennyi felsorolt fényforrás 374 V-os, míg a 120 V-os izzólámpák használatát a minimumra csökkentették. Az elv mindvégig a szemet nyugtató, kellemes színösszetételű, energiatakarékos helyi célvilágítás alkalmazásán van.

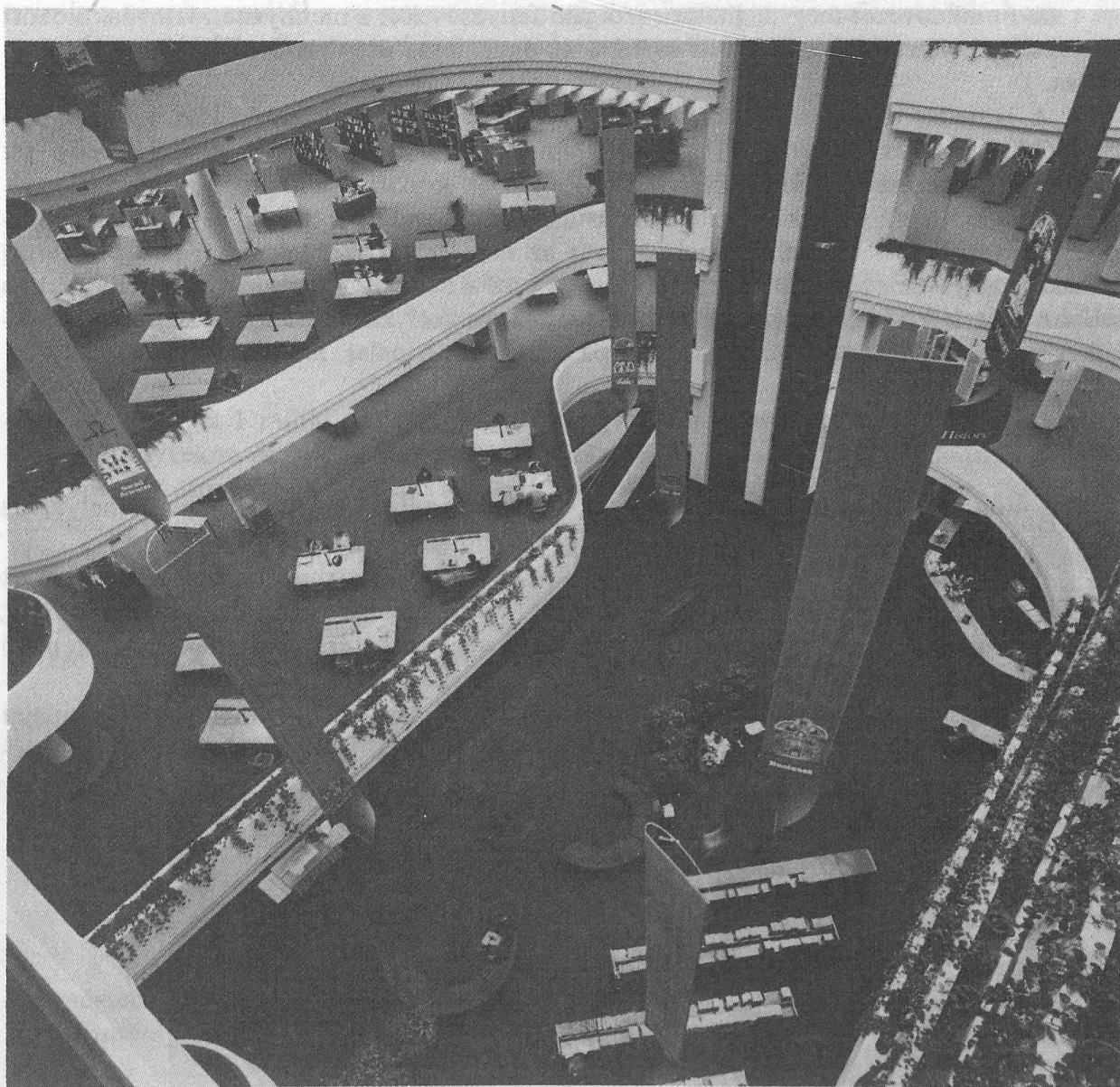
A légkondicionálásnál, a hűtés-fűtés rendszerénél a hőszivattyú táplálására felhasználják a világításból, a látogató közönségből és a tető- és oldalablakokon beáramló nap-sugárzásból nyerhető hőenergiát is.

Az átrium és az eligazító zászlók

A terem általános hőmérsékletét nyáron 22°C mellett 48% relatív nedvességen, télen 20°C mellett 35% relatív nedvességen tartják.

A nappali órák olvasója nem szorul feltétlenül a mesterséges világitásra, hiszen a ferde, fényvisszaverő ablakokon az egyes övezetekbe természetes fény is árad.

Mennyezetkiképzés a világítás és a zajcsökkentés kombinációjával

Akusztikai megoldások

A faltól-falig szőnyegek, a természeti tárgyak, amilyenek a növények vagy a csillogó vízmedencék – azonkívül hogy kellemes környezetet teremtenek – fontos zajcsökkentési és biztonsági szerepet is betöltenek.

A munkaövezet megvilágítására szolgáló fénycsöveket a mennyezeti lamellák között helyezték el. Ezeknek csak egyik szerepe az egyenletes fényterítés, a másik a zaj tompítása.

A lamellás mennyezet kiképzésénél a fénycsőarmatúrák kombinálása a zajtompító csapdákkal nagyban hozzájárul a kiváló akusztikához. Egyébként az egész belső tér akusztikai tervezésénél számításba vették – egyebek között – a kis csobogó vízmedencéket, amelyekkel az utca külső zaját hatástalanítják, továbbá a növényzetet, a szőnyeget, a bútorokat, a tér belső tagolását, sőt az emberek fizikai jelenlétét is. Így sikerült elérniök, hogy az olvasótérben mindenütt 40 dB alatti a zajszint, s a könyvtárban sehol nem találkozunk bántó zajjal, de idegesítő „süket” csenddel sem; valamiféle testet-lelket-szellemet üdítő halk zsongás tölti ki a teret.

Hangulatkeltő színhatások

Külön tanulmányt érdemelne az az előre kiszámított lélektani hatás, amelyet az enteriőr tervezésénél a színek művészi-mesteri kombinációjával értek el.

Bizonyára azért nem hat az erkélyek övezte hatalmas átrium tátongó ürként, mert a szőnyegek, virágok, vízmedencék, bútorzat, mennyezetek, zászlók, sőt a közönség ruházata a maguk egymást kiegészítő, összeolvadó színösszhatásával szívderítő, lélekemelő atmoszféra előidézésére képes.

Tudatosan operálva *egyetlen szintartomány* tónusaival: – amelyek harmóniáját a zöld növényzet teszi teljessé –, egyre világosodó árnyalatokkal az első szinttől a tető-

Részlet a könyvtár belsejéből

szintig a rozsdabarnától a narancssárgáig megvalósulhatott a tervezői szándék, hogy a színeknek enteriorképző jellegével is könnyedséget sugallva bíztassák szárnyalni a látogatói képzeletet.

Néhány egyéb adat

A MTL elsősorban referenzs könyvtár, állománya prézens. Kanada legnagyobb és legjelentősebb közművelődési könyvtára. Az ország leggazdagabb Kanada-történeti állományával rendelkezik, jelentős az idegen nyelvű állománya és az ehhez tartozó nyelvi laboratórium.

Állománya 1 millió 221 ezer könyvtári egység, amelynek egyharmada szabadpolcon van. A könyveken és folyóiratokon kívül a használók szabadon hozzáférhetnek az egyéb dokumentumtípusokhoz is: a mikrofilmekhez, lemezekhez, hangszalagokhoz, videokazetákhoz, térképekhez, képekhez, lapkivágatokhoz stb. Ezeket az olvasótérben elhelyezett tárolószekrényekben, önfeltároló raktári rendben tartják. A szekrényeknek legfeljebb 1–2 fiókja zárt, ahol a különlegesen értékes anyagot tárolják, amelyeket a könyvtáros közreműködésével lehet megkapni. A könyvtár egyetlen üvegfallal és ajtóval elkülönített olvasóterme a Kanada-gyűjtemény dokumentumainak használatára szolgál.

Az épület össz-alapterülete 33 800 m². Magassága 36,5 m. Terhelhetősége (födémterhelés) általában 680 kg/m², az emeleti raktáraknál 820 kg/m², tömör raktáraknál 1110 kg/m². Ülőhelyek száma: olvasóasztaloknál 749, audiovizuális fülkékénél 62, mikrofilmolvasóknál 74, a társalgóban és a pihenősarkokban 175, a tárgyalószobákban 175.

*

A modern, sokarcú MTL úttörő kísérlete, büszke modellje önmagáért beszél. Alkotói mégsem tekintik befejezettnek, változtathatatlanak sem gyűjtőköre sem szolgáltatásai tekintetében. Néhány elkövetkező év tapasztalatait kívánják összegezni a továbblépés előtt.

Két jellemző példát máris ismerünk, mely a könyvtárvezetőség rugalmasságát dicséri. Az egyik – s ezt a veszélyt a tervezéskor számításon kívül hagyták –, hogy a szinte második otthont nyújtó, hívogató kényelem egy idő után a nemkívánatos elemeket is becsalta az épületbe, s most keresik a „demokratikus” megoldást kiszűrésükre. A másik példa: az 1978-ban meghirdetett Metroline számítógépes bibliográfiai kereső szolgálat, amelyet van bátorságuk 1980 óta takarékosági okokból a későbbi továbbfejlesztésig szüneteltetni.

A viták még javában folynak arról, hogy milyennek is kell lennie a korszerű közművelődési könyvtárnak. Az információs központra háruló, komplex feladatokat is összefogni és ellátni képes, korszerű könyvtár külső-belső építészeti problémájára Toronto megadta a maga kőbe-üvegbe álmodott konkrét válaszát, állásfoglalását.

IRODALOM

1. Guide to the Metropolitan Toronto Library Collections and Services. = Metropolitan Toronto Library Board, 1978. 28 p.
2. Official Opening of Metropolitan Toronto Library, 1977. nov. = Metropolitan Toronto Library Board, 1977.
3. URBÁN László: Esztétikai vonatkozású követelmények az olvasói övezet helyiségeiben. = KF 1978/1. 31–45.p.
4. PAPP István: Van-e még hús a lerágott csonton? = Könyvtáros, 1979/9. 507–515.p.
5. „This city has a million questions...” = Híradás. KF 1981/5.sz. 367.p.
6. „Visszatér a manuális kölcsönzésre...” = Hír az Advanced Technology-Libraries-ből, 1980/5. KF 1980/6. 595.p.
7. PAPP István: A megyei könyvtárak épületmodelljéről. = Könyvtári Figyelő. 1982/1. 25–37.p.

VIDIÓTA – ezzel a kedélyes megjelöléssel illetik az amerikai szaksajtóban a modern vizuális adathordozók (videokazetták, videolemezek) lelkes híveit. A Library Journal például az „Idiot’s delight” „Idióták öröme” c. hajdani híres színdarabra utalva, „Videot’s delight” című szerkesztői cikkkel vezeti be a videodokumentumok könyvtári térhódításának szentelt tematikus számát.

(Library Journal, 1982. 1.no.)

KÖNYVTÁRÉPÜLET – AZ ENERGIATAKARÉKOSSÁG JEGYÉBEN. A kaliforniai Thousand Oaks új városi könyvtár északra néző lejtőn épül. Az egyes szintek északra nyíló üvegfala tiszta időben fölöslegessé teszi a mesterséges világítást. A födémek világos színűek és dél felé lejtnek, hogy a napsugárzást maximálisan visszaverjék, tehát az év nagy részében fölöslegessé teyék a légkondicionálást. A belső szellőztetést is lehetőleg természetes úton biztosítják: a friss levegő alulról áramlik az épületbe, és felmelegedése után a mennyezet közelében levő nyílásokon távozik. Az év bizonyos szakában szükséges mesterséges hűtést, illetve fűtést föld alatti víztartályok segítségével biztosítják gazdaságosan. A ligetes környezetben elhelyezett épület tervezőjének minden egyes kivágott fával „el kellett számolnia”.

(American Libraries. 1981. október.)

KÖNYVTÁRÜGY A SZOVJETUNIÓBAN EGY AMERIKAI SZEMÉVEL

RYAN, F.: Librarianship Soviet style c. írásának alapján (*Library Journal*. 106.vol. 1981. 22.no. 2360–2364.p.) UZSOKI ANDREA tömörítvénye.

A világ egyik legkiterjedtebb könyvtári rendszere a Szovjetunióban működik. Az Amerikai Egyesült Államokban a szovjet művelődési intézményeknek ez a szektora ma még alig ismert. Az amerikai és a szovjet könyvtárügy közötti makacs kommunikációs szakadék áthidalására tett eddigi kísérletek kevés eredménnyel jártak. Annak ellenére, hogy az Amerikai Könyvtári Egyesület (American Library Association = ALA) és más szervezetek számos kezdeményezést támogattak, mindeddig csupán a felszínes kapcsolatokat alig-alig meghaladó próbálkozások történtek.

Természetesen az egyik korlátot a nyelvi különbségek jelentik. A másik akadály az ideológiai ellentét, mely egyesek szemében elegendő ok arra, hogy mindenfajta kapcsolatteremtő kísérlettel szembeszálljanak. Habár a légkör fagyos, meg kell próbálnunk fenntartani a kapcsolatot, megtartván azonban a jogot arra, hogy elutasítsuk a szovjet ideológia bizonyos elemeit. Így érthető, hogy jelenleg miért a politikamentes műszaki kérdések dominálnak elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtári kapcsolatában.

A szovjet könyvtárügy alapjai

A Szovjetunióban mintegy 350 ezer könyvtárat tartanak számon, ez a hálózat a Föld felszínének 1/6-án terül el. A legkisebb települések miniatűr könyvesbódéi éppúgy részei ennek, mint pl. a Moszkvai Állami Lenin Könyvtár és az 1714-ben alapított, nagy hagyományokkal rendelkező Tudományos Akadémia Könyvtára, amelyek a világ legnagyobb ilyen jellegű intézményei közé tartoznak.

Talán meglepő, de egységes nemzeti könyvtári hálózat tulajdonképpen nem létezik, helyette egymás mellett, sőt bizonyos pontokon egymással ellentétesen működő rendszerek vannak. A három legnagyobb hálózat: a Tudományos Akadémia, a Szovjet Kulturális Minisztérium irányítása alá tartozó közművelődési könyvtárak és a szakkönyvtárak hálózata. A Kulturális Minisztérium hatalmas birodalmába több mint 130 ezer könyvtár tartozik. A legutóbbi statisztikai felmérések alapján mintegy 65 ezer szakkönyvtár működik – többségük az állami szektor keretein belül.

A könyvkiadás is óriási méretű. Durván számítva, a világon megjelenő minden negyedik könyv szovjet megjelenési adatokat tartalmaz. Mivel azonban a kiskereskedelmi könyvtárak alacsonyak, többször van példa arra, hogy a népszerű kiadványok már a megjelenés napján elfogynak, így a könyvtáraknak gyakran kell konkurenciaharcot folytatniuk a kiskereskedelmi piaccal.

Könyvtári vonatkozásban is megtalálhatók azok a szemmel látható területi egyenlőtlenségek, amelyek az élet más szféráiban, a szolgáltatások és az életszínvonal területén is jelentkeznek. Egyes – alacsony népsűrűségű – területek még mindig elhanyagoltak, könyvtári szolgáltatásuk fejletlen. Külön gondot okoz, hogy a Szovjetunió nem orosz lakossága – mely a népességnek mintegy felét teszi ki – a könyvtárhasználatot illetően területenként más-más hagyományokkal rendelkezik. Ez a regionális egyenlőtlenség a Szovjetunió-beli centralizált fejlesztés mellett azonban még mindig kisebb mértékű, mint sok nyugati országban, ahol a könyvtári költségvetés és fejlesztés helyi ellenőrzését szorgalmazzák.

A szovjet könyvtárügy elméletében és gyakorlatában központi helyet foglal el az ideológia. Az állami vezetés a könyvtárosokat a műveltségért, a politikai képzésért és a gazdasági fejlődésért vívott harc részeseiként tartja számon. A könyvtárak fő feladatát a Kommunisták Pártja is a szovjet államhatalom politikájának aktív propagálásában jelöli meg. A mindent átható ideológiai háttér a Szovjetunióban életigazság, s így állandó jellemzője a kulturális-művelődési szférának, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szovjet könyvtárakban komor, politikai légkör uralkodik.

Könyvtárügyi hasonlóságok a két ország között

A modern szovjet könyvtári gyakorlatnak számos sajátos vonása közvetlen összefüggésbe hozható a kortárs amerikai könyvtárüggyel. A hasonlóságok az alábbi területeken mutatkoznak:

- a közművelődési könyvtár művelődési funkciói és a falain kívül nyújtott szolgáltatásai,
- szelektív információterjesztés (Selective Dissemination of Information = SDI),
- a könyvtárhasználók képzése,
- kétnyelvű és több nyelvű szolgáltatások,
- tervgazdálkodás,
- olvasói tanácsadás,
- hálózatokba tömörülés,
- az információk mindenki által való ingyenes hozzáférhetősége.

Érdekes módon, az utolsóként felsorolt szolgáltatási terület kérdései pontosan abban az időben kerültek terítékre a Szovjetunióban, amikor a szolgáltatások költségterítésének problémája nagy vitát váltott ki az Amerikai Egyesült Államokban. A szovjet könyvtárosok felvetették, hogy az új alkotmányban külön szerepeljen az ingyenes könyvtári szolgáltatás – az ingyenes oktatáshoz hasonlóan. Valóban, az „ingyenes könyvtárak” kifejezés a kulturális forrásokhoz való hozzáférhetőség jogának részeként jelenik meg az ún. „Brezsnyev” Alkotmányban.

A szovjet könyvtárügy területén a fejlesztés jelenlegi fő iránya a kisebb egységek centralizációját (különös tekintettel a közművelődési könyvtári szektorra), az új technológia bevezetését és a hálózatok (elsősorban szervezeti és nem telekommunikációs értelemben) létrehozását foglalja magában.

A szovjet tervezésnek már régóta elsődleges jellemzője a világos és mérhető feladatok létrehozása; a könyvtárak is szilárdan ezen a tradíción alapulnak. A centralizált könyvtári hálózat szabja meg az irányt az egyes könyvtárak számára – nemcsak a tágabb értelemben vett könyvtárpolitikát, hanem a legkisebb működési eljárásokat is.

Akárcsak az Amerikai Egyesült Államokban a Szovjetunióban folyó könyvtárosképzés is meglehetősen töredezett képet mutat. Középiskolai fokon több mint 100 intézmény biztosítja a képzést. Felsőfokú képzettséget majdnem 30 egyetem, valamint a pedagógiai intézetek és a kulturális főiskolák nyújtanak. Az ezekben a felsőfokú intézményekben végzett szakemberek képzettsége lényegében az amerikai MLS fokozat (MLS = Master of Library Science = kb. egyetemi diploma) szovjet megfelelői. A kulturális főiskolákat 1964-ben hozták létre a könyvtárosképző programok részeként. Tipikusnak mondható a Leningrádi Kulturális Főiskola, melynek gyökerei az 1917-es forradalom éveit követő időszakra nyúlnak vissza. Az intézmény 4 éves könyvtáros ill. általános képzést nyújt, valamint nagy erővel támogatja a könyvtári kutatási programot. A jelenlegi főbb kutatási területek: könyvtártechnológia, az olvasói csoportok meghatározása és ezt követő differenciálása, gépesítés és szabványosítás, a könyvtárak közötti kooperáció, állományépítés. Ami a képzés jellegét illeti, a jelenlegi gyakorlat arról tanúskodik, hogy nem a széles körű szakmai, hanem a specifikus gyakorlati irányú képzésen van a hangsúly.

A szovjet könyvtári rendszerben az ún. „módszertani” részlegeknek megfelelője az amerikai gyakorlatban nem létezik. A nagy könyvtárak e speciális egységei nem csupán a könyvtárügyi kutatásokért felelősek, hanem – sajátos módon – azok helyi szinten történő alkalmazásáért is. Egy ilyen részleg a konzultációs és irányító központ funkcióját töltheti be számos kisebb könyvtár vonatkozásában. Az egész országra kiterjedően ezt a feladatot a Moszkvai Állami Lenin Könyvtár módszertani részlege látja el. Tovább élnek azonban bizonyos problémák, nevezetesen a módszertani részlegek együttműködésének hiánya, munkatársaik nem megfelelő szakmai felkészítése a kulturális főiskolákon. Az ötlet azonban kitűnő. Módosított változatban az amerikai könyvtárosok is jól ki tudnának használni egy ilyen lehetőséget.

Két nézet csatája a könyvtár funkciójáról

Érdekes vitasorozat indult néhány évvel ezelőtt a szovjet könyvtári sajtó hasábjain, amely egy – még ma is aktuális – szovjet könyvtárügyi vonatkozású problémára hívta fel a szakemberek figyelmét. A vita, amely az Amerikai Könyvtári Egyesület egyik, A szónok c. filmjének segítségével került az amerikai nyilvánosság elé, látszólag a könyvtárügy természetével foglalkozott. Valójában azonban a könyvtárügy kontra informatika ősrégi témája került a figyelem középpontjába.

Az összecsapásban két kulturális főiskola és képzési politikájuk játszotta a fő szerepet. Mivel a kulturális főiskolák vállalják a legnagyobb felelősséget a könyvtárosképzésben, álláspontjuk óriási súllyal bír. A Moszkvai Kulturális Főiskola jól ismert professzora I. Frumin, hevesen támadta néhány leningrádi kollégáját; azzal vádolta őket, hogy túlságosan is sok figyelmet szentelnek az informatika csábító hívásának és így elhanyagolják a könyvtár igazi nevelő és politikai szerepét. A vita folyamán megfigyelhető volt a tradicionalista könyvtáros halk suttogása, aki hátvédharcot folytat az új technológia kitörése ellen. Az eszmei síkon folytatott bokszmérkőzés résztvevőinek a kérdésekre adott megoldási mintáiból kitűnik a válaszadó koncepciója az egész könyvtárügyet illetően. A kérdés lényege így hangzik: a könyvtárnak elsősorban nevelő-oktató közegnek (hagyományos funkció), vagy elsősorban információt szétsugárzó szolgáltatással rendelkező (ez az újabb keletű, informatikai megközelítés) intézménynek kell lennie? A két vezető országos központ: a Moszkvai Kulturális Főiskola és a Leningrádi Kulturális Főiskola képviselte a két ellentétes pólust. A leningrádi professzorok közül néhányan az információterjesztés útját választották, a moszkvaiak megmaradtak a hagyományos nézeteknél.

Amit Frumin professzor visszataszítónak talál, az az ideológiailag semleges *Informatika Tudomány* fantoma, amely könyörtelenül dobja ki magából az információt, anélkül, hogy annak társadalmi hatását figyelembe venné, vagy a tájékoztatás társadalmi felelősségéhez alkalmazkodna.

A fenti problémát lehetetlen nem párhuzamba állítani az Amerikai Egyesült Államokban uralkodó helyzettel. Az egyensúly a könyvtáros mint nevelő, szemben a könyvtáros mint semleges, de aktív informátor között mind elméletileg, mind gyakorlatilag nagyon gyenge. Könnyen demonstrálható az, hogy nem létezik olyan társadalmi struktúra, amely az információkat saját kulturális, politikai és gazdasági szűrői, és ennek következtében előítéletei nélkül teszi hozzáférhetővé. Az elkötelezett aktivizmus pozíciója nem a pillanatnyi intellektuális szabadság tagadása, hanem csupán annak egy megnyilvánulása a valóságos világban.

Teendők a jövőben

Láthattuk tehát, hogy meglepően sok hasonlóság fedezhető fel a szerteágazó amerikai és szovjet könyvtári világ között. Bár lényeges különbségek mindig lesznek, annak felismerése, hogy másutt is hasonló problémákkal küszködnek – a hely vagy a környezet véletlenségéből fakadó lényegtelen dolgok figyelmen kívül hagyását eredményezheti. Elgondolni sem könnyű, milyen sok párhuzamot lehetne még felfedezni, ha a két ország elveit és gyakorlatát jól szemügyre vennénk.

Vannak azonban olyan amerikai könyvtárosok is, akik jelenleg nyíltan elzárkóznak mindenféle amerikai-szovjet kapcsolat létesítése elől. Ők azzal érvelnek, hogy a nem együttműködés kényszerítő ereje a legjobb lehetőség arra, hogy megváltoztassa a Szovjetunió politikai magatartását. A könyvtárügy azonban nem tud nyomást gyakorolni, mivel alapvetően nem alakult még ki a kooperatív együttműködés rendszere. Hosszú távon

ilyen érveket különben sem lehet fenntartani. Olyan intézkedéseket, mint a gazdasági szankciók, a kulturális bojkott csak olyan esetben lehet alkalmazni, amikor ezek a kapcsolatok elsődleges fontossággal bírnak. Lehetnek alkalmak, amikor a nemzeti politikai megfontolások az ilyen jellegű kapcsolatok beszüntetését diktálják. Ugyanakkor viszont figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy ilyen döntésnek milyen következményei lehetnek.

Néhány szabályt erősítő kivételtől eltekintve az amerikai könyvtárügy – operatív szinten – konokul a provincializmus felé tart. Az amerikai tudományos élet más területein már néhány lépéssel előbbre járnak a Szovjetunióval való felelősségteljes kapcsolatok kidolgozásában. Az értékekben és orientációban kifejeződésre jutó lényeges különbségek mögött van éppen elég hasonló vonás ahhoz, hogy a kölcsönös szakmai kapcsolat igéretesnek mutakozzon.

Hivatástudatunkat juttatta kifejezésre – praktikus megoldásként a szakadék áthidalására – az 1979. évi „Első Szovjet-Amerikai Könyvtári Szeminárium”, melyet az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumában tartottak meg. E szeminárium keretében kiváló szovjet szakemberekből álló delegáció adott széles körű és izgalmas tájékoztatást a szovjet könyvtárügyről. A második tervbe vett találkozást a politikai helyzet feszültebbé válása következtében elhalasztották és egyelőre nem valószínű, hogy napirendre kerül. A kölcsönös információcserén túl a szeminárium fő értéke talán az volt, hogy nyíltan megmutatta, a kezdet kezdetén járunk, és cselekednünk kell, ha valóban meg akarjuk érteni ellenfelünket.

Érdekességgként megjegyezzük, hogy a szovjet belföldi sajtó meglehetősen őszinte a hiányosságok tárgyalásakor. Ezt a belföldi eszmecserét azonban sohasem fordítják le angolra, következésképpen elérhetetlen marad a nyugati világ számára. Sőt, nemzetközi szinten ellenállhatatlan a kísértés – mindkét oldalról –, hogy elkendőzzük problémáinkat és dicsőítsük a nemzeti vívmányokat. Így tehát egy ilyen szeminárium pusztán létének is örülni kell. Valóban, számos – mindkét ország problémáit érintő – nagyon őszinte vita is elhangzott a szeminárium keretein belül. A jövőben feltétlenül szükség van a másik ország szakterületére vonatkozó tájékozott és független kutatásokra – mindkét fél részéről. Számottevő haszonnal járnának az el nem kötelezett és jól értesült megfigyelők további észrevételei. Törekedni kellene annak a – Fehér Házban megtartott konferencián elhangzott – javaslatnak a megvalósítására, miszerint nemzetközi konferenciát kellene összehívni könyvtárügyi és informatika témában. Mi itt nyugaton az ilyen találkozókban csak profitálhatunk. Fenntartás nélkül ki lehet jelenteni, hogy a szovjet fél ismeretei az Amerikai Egyesült Államok könyvtárügyéről és informatika tudományáról jóval meghaladják a mi ismereteinket az övékről. Egy ilyen helyzet létrehozása és fenntartása nem érdemünk, előnyünk sem származik belőle; ideje, hogy ezt az egyenlőtlenséget helyreigazítsuk.

SZEMÉLYISÉG – A KÖNYVTÁROSOK MINT KÖZVETITŐK

BLACK, S. M.: Personality – librarians as communicators c. írásának alapján (*Canadian Library Journal*. 38.vol. 1981. 2.no. 65–71.p.) NAGY ATTILA tömörítettvénye.

Különböző tanulmányok jelzik, hogy a kommunikációs dilemmákban a személyiségjegyek is szerepet játszanak. Elvárható, hogy egy hivatás – így a könyvtárosság is – amelyben hangsúlyos szerepe van a közvetítésnek, sajátos személyiségprofilot kíván meg a könyvtárosoktól. Több kísérlet született a könyvtárosok kívánatos, illetve aktuális személyiségének felderítésére. A személyiség szubjektív világ, amely sokféle megnyilvánulást takar, s ennek a közvetítéssel kapcsolatos aspektusát nagyon nehéz, sőt meglehetősen irreális dolog lenne az egésztől elvonatkoztatni, leválasztani. Az viszont tény, hogy a kommunikációs folyamat sikere nagymértékben függ a közvetítő személyiségtől és természetesen a körülményektől is. A könyvtárosi munkakörben különös fontossága van a sikeres információcserének, ezért kívánatos meghatározni – ha egyáltalán lehet – a könyvtárosi személyiség jellemzőit és azok lehetséges hatását a kommunikációs folyamatra.

Valószínűleg nem egyfajta személyiség kívánalom létezik, hiszen sokféle intézménytípusban különféle munkakörök vannak.

A következőkben kísérlet történik azon dolgozatok összegyűjtésére és áttekintésére, amelyeket az elmúlt 30 év során írtak a könyvtárosok és a könyvtár szakos hallgatók személyiségjellemzőiről, illetve azon készségeikről, amelyek befolyásolhatják a közvetítés sikerességét.

A vizsgálatok, a viták, a mérési eszközök sokfélesége erőteljesen összefügg azzal a bizonytalansággal, hogy vajon miféle képzettségre van szüksége a könyvtárosnak, vagy mi lenne a kívánatos számukra. Mennyire érvényesek a korai tanulmányok? Valóban megváltoztak a könyvtárosok? És ha igen, akkor jobbak lettek a személyiség és a kommunikáció tekintetében?

Az utolsó negyven év közművelődési könyvtárosait, férfiakat és nőket bizonytalanak, kisebbségi komplexusokkal küszködőknek, a társas helyzetekben rosszul alkalmazkodóknak, a vezetői jellemzőkkel kevésbé rendelkezőknek találták, mint az ellenőrző csoportként vizsgált átlagos egyetemi hallgatókat. (Jelentős, hogy a vizsgáltak életkorának átlaga 42 év volt, tehát amikor már érett személyiségekről beszélhetünk.)

Érdekes módon a férfiak és a nők nagyon hasonlóan mutatkoztak az általános személyiségjellemzők tekintetében, beleértve a társas helyzetben mutatkozó alárendelő-

dést is. Szabadidő-tevékenységeik között messze a legnépszerűbbek az ülő, magányos (rádióhallgatás, olvasás) tevékenységek, és nem tartoznak közösségi szervezetekhez.

Hogyan tervezik munkájukat a könyvtár szakos hallgatók – ezt vizsgálta *Douglass* és *Bryan* is – szak-, egyetemi- és közművelődési könyvtárakban. Képet rajzoltak a tipikus könyvtárosról, tekintetbe véve a foglalkozás sztereotípiáit, ahogyan a laikusok és a könyvtárosok látták.

Ebben a modellben a könyvtár szakos hallgatók rendszeretőbbek voltak, mint az átlagos egyetemi hallgatók, lelkiismeretesebbek, konzervatívak, konformisták, introvertáltak, ellenállók a változással szemben, túlságosan kritikusak és óvatosak az emberekről alkotott benyomásaikat illetően. Hiányzik a hatalomra vonatkozó motivációjuk, nem akarnak vezetni, nem szociálisak, és az emberekre vonatkozó érdeklődésük inkább intellektuális s nem személyes jellegű.

Körültekintően járnak el benyomásaik megalkotásakor, inkább alkalmazkodnak semhogy zátonyra fussanak, s a kommunikációtól a másik pozíciójának felderítéséig inkább tartózkodnak. Azokban a helyzetekben, ahol fölényben vannak (képzetlenebbekkel, fiatalabbakkal szemben) hajlanak a túlzott kritikára is.

Douglass és *Bryan* különböző vizsgálati eszközöket használtak (MMPI illetve GMIF),* továbbá a pálya különböző szakaszain lévő könyvtárosokat vizsgálták, mégis hasonló eredményre jutottak. Ez meglehetősen hitelessé teszi adataikat.

Főiskolai, egyetemi könyvtárosok

Tíz évvel később a főiskolai és egyetemi könyvtárosok személyiségét vizsgálták egy másik módszerrel, a Ghiselli önértékelési skálával. *Morrisont* a személyiség és az elért pozíció közötti kapcsolat érdekelt. Ez a tanulmány egyébként fontos hozzájárulást jelentett a könyvtárosokról mint közvetítőkről és menedzserekről kirajzolódó kép létrejöttéhez.

A Ghiselli teszt alapján egy meglehetősen jelentős csoport intelligensnek és önbiztosítónak, önvédőnek mutatkozott, de nagyon hiányoztak a vezetési, ellenőrzési, a kezdeményezési kvalitásaik. Egy további jelentős megállapítás volt a könyvtárosok önismeretének, önmegértésének alacsony színvonala. Komoly nehézségeket okozott számukra pl. amikor a kérdőívben önmagukat kellett jellemezni különböző helyzetekben.

A fentiek jelentőségének mérlegeléséhez nyújthat támpontot *Maslow* szükséglet-hierarchiája. Ebben a személyes szükségletek öt lépcsőn jelennek meg, s mindegyik magasabb szintű, mint a megelőző. Ezek a következők:

- egyensúlyra törekvés,
- biztonság keresés,
- szeretet-igény,

* Minnesota Multiphasic Personal Inventory és Guilford-Martin Inventory of Factors személyiség-vizsgáló eljárások.

- megbecsülés iránti szükséglet és végül,
- az önmegvalósítás igénye.

A legmagasabb szinten az egyén magabiztos, szorongásmentes, ezért felszabadultan tevékenykedik, hatékonyabban közvetít.

A maslowi megközelítés értelmében a szóbanforgó könyvtárosok a harmadik szinten lévő csoportként jelennek meg, biztonságot és kötődést érznek, de hiányt szenvednek az ön- és az egyetemi közegben – a kollégáik becsülésében, értékelésében. Képtelenek önmagukat meghatározni, s nagyon messze voltak attól az ideális állapottól, ahol a kommunikációs csatornák optimálisan működhetnek.

Ha az emberek saját megítélésük szerint őszintén sikeresnek ítélik magukat, konfliktusoktól és érzelmi feszültségektől viszonylag mentesek, csakis akkor képesek hatékonyan összpontosítani a közvetítésre. A könyvtárosok döntő többsége elégedettnek tűnt önmagával szemben, bár az idősebb hölgyek kevésbé érzik a közösséghez tartozóknak magukat, mint a férfiak. Nem kedvelik a felügyeleti munkát, kerülik a kockázatok vállalását, s természetesen ezek mind összefüggésben vannak az önbizalom hiányával is.

1958-ban, az egyetemi és főiskolai könyvtárosok sikeresebbnek érezték magukat a pályán, mint 1948-ban a közművelődési könyvtárosok és a könyvtár szakos hallgatók. Mégis szükségesnek tűnt a változás igényéről szólni közvetítői és vezetői készségeiket illetően, különösen *Wilkinson, J. P.* tanulmánya óta, aki a szervezeti hatékonyság fontosságáról írva megállapította, hogy „a feladatok és a kommunikációs csatornák az egyén személyes érdekeltségének pszichológiai színvonalával vannak arányban”.

További dolgozatok

További tíz évvel később ismét tanulmányozták a könyvtárosok személyiségét *Plate, K.* főiskolai, egyetemi könyvtárakban, *Clayton, H.* könyvtár szakos hallgatókat, *McMahon, A.* és *Prethus, R.* pedig egyetemi-, közművelődési- és szakkönyvtárosokat is vizsgáltak. Az említett vizsgálatok nyomán kibontakozó kép még kuszább, általában kedvezőtlen és nem jelzi a könyvtárosok nyitott, rugalmas gondolkodásmódját, sem az önmegvalósítást, sem pedig a felnőttek körében folyó hatékony kommunikáció magas színvonalát.

McMahon tanulmánya inkább a könyvtárosok mikrokozmoszára vonatkoztatva hiteles, hiszen *Douglass*-hoz hasonlóan az *MMPI*-t és az *Allport-Vernon* skálát* használta, s a korábbi eredményekkel, illetve *Morison* adataival összhangban vannak megállapításai, többek között a vezetői készségek hiányával kapcsolatban.

Az óvatos, ellenőrzött, nem túlságosan figyelmes, nem nagyon érzékeny könyvtáros képe bontakozik ki *Clayton*-nak a New York-i egyetemen, könyvtár szakos hallgatók körében végzett vizsgálatából. Különösen a férfiak dolgoztak jobban egyedül. A könyvtá-

* Attitűdskála az értékrend felderítéséhez.

rosok ezen típusainak a közvetítéssel kapcsolatos implikációi egyértelműek. Clayton vizsgálati alanyai átlagosak ugyan az önértékelés, az önfogadás mértékében, de a változásokkal szembeni vonakodásuk bizonyított. A változás pedig feltételezi az alkotó vitát, a motivációt, egyetértést és hatékony kommunikációt, s ők ezeken a területeken nyilvánvalóan nem erősek.

Presthus vizsgálatának középpontjában a könyvtárosnak a változásokkal szembeni alkalmazkodása állt, s eredményei – legalábbis ebben a tekintetben – világosak; „a könyvtárosok döntő többsége kevésbé fogékony a változásokkal és az innovációval szemben.” Amikor pedig az előmenetelhez (az előléptetéshez) szükséges kritériumokat kellett a könyvtárosoknak rangsorolniuk, akkor a leghangsúlyosabb válasz a technikai tudnivalókra vonatkozott, s csak a megkérdezettek 22 százaléka érezte fontosabbnak az interperszonális kapcsolatokat. Presthus tanulmányából kitűnik, hogy míg a könyvtárosok jelentős része (87%) szoros kapcsolatot óhajt a szakfelügyelettel, addig 47 százalékuk nagyobb szabadságot és tetemes mértékű önállóságot szeretne. Ugyanakkor szinte valamennyien (89%) fontosnak tartják az autonómiát.

A kommunikációra vonatkozó implikációk nem kedvezőek. A hatékony működés tekintélyes mennyiségű autonómiát feltételez, továbbá önbizalmat, főleg ha felnőttekkel folyó hatásos, megfelelő kommunikációra gondolunk. Nagyon kevés bizonyítékkal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy ezen készségekkel rendelkeznek-e a könyvtárosok. Az autonómiára vonatkozó vágy egyszerűen folytatása lehet az egyedül, magányosan végezhető munka iránti óhajnak is. Ez utóbbi benyomást támogatja az a tény is, hogy a technikai kompetenciát előbbre valónak tartották a személyiségnél, továbbá egyharmaduk ellenzi a változásokat, és nem tartja lehetségesnek az önmegvalósítást az adott munkakörben. A Maslow féle gondolatmenet szerint a szabad kommunikációt éppen ez a magas szint (önmegvalósítás) segítené a legjobban, s ezért jelentős ennek hiánya abban a felmérésben, ahol négy nagyváros különböző könyvtárainak 400 könyvtárosát vizsgálták meg.

A könyvtárak mindhárom típusában az igazgatók érezték leginkább önmegvalósítóknak magukat, úgy vélték, alkalmuk van érdekes dolgokat tanulni, és olyan területeken haladhatnak előre, ahol a legjobbjukat nyújthatják.

Egy másik, egyetemi, főiskolai könyvtárak középvezetői körében végzett vizsgálatban az említettek felfelé mobilnak mutatkoztak, de ebben az esetben ez azt jelentette, hogy hajlamosak voltak az ellentmondások megkerülésére, a tekintélyek tiszteletére, inkább konformisták mint kreatívak voltak, szemben azokkal az agresszív, dinamikus személyiségekkel, akik felfelé szintén mobilnak minősültek. Ilyen óvatos légkörben a kommunikáció visszafogott lesz, amint ezt a következő idézet is világosan mutatja: „a megkérdezettek 80 százaléka úgy érezte, hogy csak néha, vagy ritkán lehet felettesével őszinte a könyvtári ügyekkel kapcsolatban”.

Miután az elmúlt húsz év felmérései bizonyos állandóságot, összhangot mutatnak, joggal merül fel a kérdés, vajon a ma könyvtárosai is hasonló típusúak-e és ha nem, akkor miben és hogyan térnek el a fentiektől?

A hatvanas években bőségesen volt könyvtárosi állás, s bizonyos tekintélye is volt a pályának, de a hetvenes évekre már szűkültek a lehetőségek, s ennek a könyvtárosképző intézményekben bizonyos pozitív eredményei lettek: inkább azok kerültek be akik való-

ban könyvtárosok akartak lenni. A kiválasztás alapelvei fontosabbakká és megfelelőbbekké váltak, de nincs bizonyíték a keresett, sajátos, mérhető személyiségjegyek – közöttük a kommunikációs készség – kritériumként való szerepeltetésének jogosultságára. (Kanadában pl. a felvételi követelmények főként az iskolás, intellektuális jellegű teljesítményekhez kötődnek.)

A hetvenes évek könyvtárosai különbözhetnek ugyan ez elődöktől, de nem szükségszerű, hogy a változás feltétlenül javulást jelentsen tényleges kommunikációs hajlandóságuk terén.

De Hart vizsgálatának eredményeiből tudjuk, hogy a képzés folyamán sikerült általában az intellektuális készségeket javítani, de a kommunikáció és az emberi kapcsolatok terén, csak azoknál volt hatékony az oktatás, akik már a könyvtárosiskolába lépve is ezen készségek magas szintjével voltak jellemezhetőek.

Újabbán

A hetvenes években született ugyan néhány dolgozat a könyvtárosok jellemzőiről, de egyik sem olyan átfogó, mint az eddig tárgyaltak. Emlékeztetnünk kell ugyanakkor, hogy az egykori vizsgálatok alanyai (Douglass 1948, Morrison 1958 és Presthus 1968) hallgatók voltak, akik közül sokan feltehetően még ma is a pályán vannak.

Maslow és *Harris* elméletei foglalkoznak – az előző viták szellemében – a könyvtárosok kommunikációs képességével, amire őket egyébként munkájuk, társadalmi szerepük és önszemléletük is ösztönzi.

Fontos a könyvtárosok számára, hogy sokan közülük szolgáltatói helyzetben vannak, amelyben az egyén motivációs rendszere jelentős mértékben meghatározza a hatékonyságot a segítő jellegű kapcsolatokban. *Eggleton, R.* részben alkalmazta a teljesítménymotivációs elméletet abban a tanulmányában, amelyben az Egyesült Államok főiskolai és egyetemi könyvtárosainak személyiségével foglalkozott 1978-ban.

Vizsgálatai adatai, amelyek egyébként összhangban vannak *Plate* 1970-es és *Cheda* 1976-os eredményeivel, azt mutatják, hogy a szak- és közművelődési könyvtárosoknál nem magas a teljesítmény iránti szükséglet, de a szakfelügyelőknél már igen. Különösen a hatalom iránti igény (a hatalomvágy) volt igen alacsony a könyvtárosok körében.

Vizsgálatok Nagy-Britanniában

Sladen, D. 1971-es adatai szerint az angol könyvtárosok jóval introvertáltabbak, mint az átlag népesség. A kisebbségi érzéssel és önbizalomhiánnyal rendelkezők általában észrevehetően visszafogják a kommunikációt.

Egy másik 1976-os vizsgálatból tudjuk, hogy a megkérdezett könyvtárosok 53 százaléka a szervezeten belüli általános informáltságot elégtelennek tartotta. Amint a szerzők írják: „írónikus tény, hogy egy olyan ágazatban, ahol az információ az alapvető 'cikk' ilyen kevés figyelmet fordítanak a szervezeten belül a személyzet információs igényeire”.

A könyvtárosok személyiségét és kommunikációs készségét nem határozták meg a hetvenes években sem elég világosan, ezért a legtöbb, amit ma tenni lehet, néhány, a szakirodalomban és a szerző tapasztalatában már korábban felbukkant jellegzetesség, személyiségjegyzet azonosítása, s mindezek értelmezése egy kommunikációs modell keretein belül.

Kommunikációs modell

A bemutatásra kerülő modellt (az úgynevezett Johari ablakot) két kutató fejlesztette ki az ötvenes években abból a célból, hogy a személyközi kommunikációs folyamatoknak a csoporttudat alakulására vonatkozó szerepét vizsgálja.

A négy cellára osztott ablak a teljes személyiséget képviseli, a cellák mérete a személytől és a kommunikációs helyzettől függően változik. Nagyon fontos emlékeztetnünk arra, hogy a négy cella dinamikus jellegű, s az egyik változása a másik háromban történő változásokat is feltételez.

Johari ablak

		én	
		ismerem	nem ismerem
mások	ismerik	aréna (színpad)	vakfolt
	nem ismerik	homlokzat	ismeretlen

A modell egésze együtt kívánja megjeleníteni az egyénnek önmagáról való tudását, önképét és azt, ahogyan mások látják, ismerik ugyanezt az egyént, továbbá ezek változásait a helyzetektől és a visszajelzésektől függően.

Az aréna az a teljesen nyílt tér, ahol minden megismerhetővé válik mások számára, s ez a tartomány az önbizalom és az önelfogadás mértékével együtt növekszik. A homlokzat, vagy kulissza mögött a bizonytalan „én” azokat a gyengeségeket, szégyellni való információkat, tartalmakat rejt el, amelyek mások számára hatalmat biztosítanak felette. A vakfolt a saját gyengeségeink iránti érzéketlenséget fejezi ki. Mások felfedezik, de mi magunk nem ismerjük ezt a tartományt. (Egy érzékeny, tudatos én tanul a személyközi kapcsolatokból, ezek alakító hatással vannak rá és az aréna ennek megfelelően növekszik a vakfolt rovására.) A negyedik cella mindkét fél számára ismeretlen. A felnőtt, érett személyiségnek lehetőleg redukálnia kell ezt a tartományt és képesnek kell lennie pozitívan reagálni a szokatlan helyzetekre, eseményekre.

Különböző típusú személyiségeknél más-más cella a domináns. Például nagy homlokzattal dolgozik az interjúkészítő, a teknősbéka típusú (lassú, nehezen megközelíthető stb.) személyiség nagy ismeretlen területtel rendelkezik, jelentős mértékű vakfolt esetén az „elefánt a porcelánboltban” helyzet áll elő, s az aréna dominanciája az ideális esetet jelentené.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a teljes ablak egyrészt a szituációtól függően változik, másrészt átfogó jellegű változások is előidézhetők benne.

A leírás az általános típusokra vonatkozik, utalással arra a kommunikációs jellemzőre, ami valamennyi tényező megléte esetén feltehetően dominánssá válik. Ez azért lényeges, mert a kommunikáció bizonyos típusa általában hasonló választ vált ki.

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy a legegységesebben feltárt jellemvonásokat összekapcsoljuk a személyközi kapcsolatok stílusával és a kommunikáció legvalószínűbb minőségével.

1948-ban Douglass a könyvtár szakos hallgatókat rendszeretöbbségeknek, lelkiismeretesebbeknek, konzervatívabbnak, konvencionálisabbnak és a változásokat kerülöbbségeknek találta az átlagos hallgatóknál, hiányzott belőlük az alkotó- és vezetői készség, továbbá a társulási hajlandóság (a szociabilitás) is.

A későbbi vizsgálatok közvetlen vagy közvetett módon sok mindent újra felszínre hoztak ezekből a személyiségjellemzőkből. Például az intraverzió faktort többen is megerősítették (*McMahon 1967, Presthus 1968 és Sladen 1971*). Ez viszont kis arénával és viszonylag nagy homlokzattal, és/vagy nagy ismeretlen területtel jár együtt.

Néhány további tanulmány állítása szerint a könyvtárosok szívesebben dolgoznak egyedül, mint egy csoport tagjaként, s ez ugyancsak kis arénát és nagy homlokzatot jelez. Ezek a tendenciák a tájékoztató könyvtárosok körében – ott, ahol az olvasókkal folytatott érintkezések külön jelentőségre tesznek szert – elfogadhatatlanok. (*Presthus 1968, Sergean 1976*).

A kommunikációt gyakran a változás iránti vágy motiválja. A változásban, a fejlődésben érdekeltek feltétlenül tökéletesíteni fogják kommunikációs készségeiket, s akiből az ilyen irányú érdeklődés hiányzik, nyilvánvalóan nem tesznek így. Tehát kezdeményező, dinamikus vezetőkre lenne szükség. Ugy tünik azonban nincs belőlük elég a pályán és sajnos a változás iránti szükségletet sem lehet mindenhol tapasztalni.

Ugyancsak jól ismert tétel, hogy önmagunk elfogadása, az önbizalom – ami egyébként növeli az arénát – kihat a másokkal való kapcsolatainkra is.

A szakirodalomból viszont kitetszik, hogy a könyvtárosok jórészt elégedetlenek a közösségben elfoglalt helyzetükkel.

Ezek a problémák szintén az ismeretlen terület és a homlokzat növekedését, értelemszerűen egyúttal a hatékony kommunikáció esélyeinek csökkenését eredményezik.

A pálya nem vonzza a rendkívüli interakciós készségekkel, kezdeményező erővel, rugalmassággal és a másik egyént meghallgatni tudással rendelkező embereket, ráadásul a képzőintézmények sem válogatják ki az ilyeneket.

A könyvtárosképzésben az utóbbi években hangsúlyozzák az elmélet és az intellektuális aktivitás fontosságát a gyakorlati tudnivalókkal szemben. Valószínűleg ezzel is összefügg az a tény, hogy a frissen végzettek az első munkahelyet várakozásaiktól jelentősen különbözőnek találják. Alig mondható meglepőnek, hogy a munkahely és a formális képzés közötti, illetve a terep és az új könyvtáros elvárásai közötti szakadék gyakran kommunikációs problémákhoz és sikertelenséghez vezet. A hatékony, pozitív kommunikáció egyik lényeges előfeltétele a motívumok, az attitűdök és az érdeklődés bizonyos mértékű megfelelése.

A könyvtáros társadalomnak szembe kell néznie a vonzó, intelligens emberek dilemmájával, nevezetesen: büszkéik munkájukra és érdekesnek tartják azt, de általában nem kommunikálnak túlságosan jól, s a vezetéssel és a változásokkal szemben is tartózkodóan viselkednek.

A könyvtárosképző intézményeknek kulcsszerepe van a pályára kerülők kiválogatásában. Amíg viszont a könyvtárosképző intézmények el nem ismerik, hogy az olvasószolgálat, a közvetítés (a kommunikáció), a személyközi kapcsolatok stílusa legalább olyan fontos, mint a katalogizálás, s e felismerés következményei nem jelennek meg a képzésben, addig sem a könyvtárosok személyisége, sem pedig közvetítői készségeik nem fognak megváltozni.

HIVATKOZOTT IRODALOM

1. BRYAN, Alice: *The Public Librarian: a Report of Public Library Inquiry*. Columbia University Press, New York 1952.
2. DOUGLASS, Robert: *The Personality of the Librarian*. University of Chicago, Chicago 1957.
3. MORRISON, P. D.: *The Carrier of the Academic Librarian*. University of California, Berkeley, 1961.
4. MASLOW, Abraham H.: *Motivation and Personality*. Harper, New York 1954.
5. WILKINSON, John P.: *Psicho-organizational Approach to Staff Communication in Libraries*. = *Journal of Academic Librarianship*. 1978. 3.no. 23.p.
6. PLATE, Kenneth: *Management Personnel in Libraries: a Theoretical Model for Analysis*. American Faculty Press, Rickeway, N.J. 1970.
7. CLAYTON, Howard: *An Investigation of Personality Characteristics Among Library School Students at One Midwestern University*. United States Department of Health Education and Welfare. Washington, D.C. 1968.
8. McMAHON, Anne: *The Personality of the Librarian: Prevalent Social Values and Attitudes Toward the Profession*. Libraries Board of South Australia, Adelaide, 1967.
9. PRESTHUS, Robert: *Technological Change and Occupational Response: a Study of Librarians*. York University Department of Political Science, Toronto, 1970.
10. De HART, Florence: *Interpersonal Relations in Libraries*. Emporia, Kansas, 1975. 16 p.
11. EGGLETON, Richard B.: *Achievement Motivation Theory as it relates to Professional Personnel at College and University Libraries*. Drexel University, Philadelphia, Pa., 1978.
12. CHEDA, Sherill et al.: *Salary Differentials of Female and Male Librarians in Canada*. = *Emergency Librarian*. 1978. 1.no. 3–13.p.
13. SLADEN, David: *The Personality of the Librarian*. = *Library Association Record*. 1972. 7.no. 118–119.p.
14. SERGEAN, Roland: *The Sheffield Manpower Project*. University of Sheffield, Sheffield, England 1976.

BIBLIOMETRIA

A *Library Trends* tematikus száma (Bibliometrics. Issue ed. POTTER, W. G., 30.vol. 1981. 172 p.) és LAWNI, S. M.: Bibliometrics. It's theoretical foundations, methods and applications c. írása (*Libri*. 31.vol. 1981. 4.no. 294–315.p.) BALÁZS SÁNDOR szemléje.

A *Library Trends* különszámában 15 szerző 11 tanulmánya, többszáz hivatkozással és gyakori ismétlődésekkel, szemleszerűen foglalkozik a bibliometria alapvető, főleg elméleti kérdéseivel. A *Libri* cikke túlnyomórészt alkalmazásra orientált, a gyakorlatból vett példákkal illusztrált helyzetkép.

Előzmények és dimenziók

A témakör első tanulmányának az *F. J. Cole* és *N. B. Eales* szerzőpártól 1917-ben megjelent összeállítást tekintik, amely az összehasonlító anatómia 1550 és 1860 között megjelent irodalmára terjedt ki.

1923-ban *E. W. Hulme* a statisztikai bibliográfia fogalmát használta a szóban forgó területre, de ez sok félreértésre adott okot, mert összetévesztették a statisztika bibliográfiájával.

1969-ben *A. Pritchard* vezette be a gyors elfogadásra talált bibliometria kifejezést,¹ ami meghatározása szerint:

„matematikai és statisztikai módszerek alkalmazása abból a célból, hogy megvilágítsa az írott kommunikáció folyamatait, valamint a tudományok természetét és fejlődését az írott kommunikáció különböző metszeteinek megszámlálása és elemzése útján”.

A bibliometriai módszerek népszerűségét és elterjedését igazolja a témakör legátfogóbb bibliográfiáiban közzétett dokumentumok száma:

A. Pritchard – 1969: 700 tétel,

Institute for Scientific Information – 1976: 500 tétel,

R. Hjerpe – 1980: 2032 tétel.²

Módszerek és modellek

A korai – és egyszerűségükben ma is gyakran alkalmazott – bibliometriai vizsgálatok *tapasztalati úton nyert* gyakoriság-eloszlásokat foglaltak táblázatokba és grafikonokba.

Többségükben egy változót hoznak összefüggésbe egy másik változóval. (Pl. folyóiratok vizsgálatánál két ilyen változó lehet: a lapok száma és a cikkek száma.) A nyert adatok táblázatba foglalásának két módja ismeretes.

A. Nagyság szerinti eloszlás alapján. Pl. S. C. Bradford (1934) egy vizsgálatánál:

n	$f(n)$	$nf(n)$
1	102	102
2	25	50
3	13	39
4	2	8
5	7	35
6	1	6
7	3	21
8	3	24
9	1	9
10	2	20
13	2	26
15	1	15
18	1	18
22	1	22
Összeg	$J = 164$	$N = 395$

Ennél: $f(n)$ azon folyóiratok száma, amelyek mindegyike n számú cikket közölt az adott szakterületen, ahol a vizsgált folyóiratok teljes száma $J = \sum f(n)$ és a megfigyelt cikkek teljes száma $N = \sum nf(n)$.

B. Rang szerinti eloszlás alapján. Az előző nagyság szerinti eloszlás alapján összeállított táblázat fordítottja, ahol prioritást kapnak a legtöbb cikket közölt („legtermékenyebb”) lapok.

r	$g(r)$
1	22
2	18
3	15
5	13
7	10
8	9
11	8
14	7
15	6
22	5
24	4
37	3
62	2
164	1

Itt $g(r)$ azoknak a cikkeknek a száma, amelyeket az r rangú (rangsorú) folyóirat közölt. A legtöbb cikket (22) közlő lap kapta a rangsor 1. helyét, a következő 18 cikkel a 2. helyet stb.

Ujabb bibliometriai vizsgálatokkal már megkísérik olyan modellek kidolgozását, amelyekben egy változó már két vagy több változó hatására válaszol. Ez a megközelítés meg fogja változtatni az eddigi általánosság³ definícióját, mivel az ilyen többváltozós modellek szükségszerűen magukba foglalják majd az eddig általános érvényűnek mondott korábbi egyváltozós modelleket is.

A bibliometriában nagy fellendülést hozott a számítógép alkalmazása, ami elsősorban a citátum-vizsgálatok és elemzések nagyarányú elterjedését tette lehetővé. Ezeknek alapja az a megállapítás, amit *J. M. Ziman* (1968) így fogalmazott meg: „*Egy tudományos publikáció soha nem áll önmagában, mindig bele van ágyazva a tárgykör irodalmába*”.

A citátum-vizsgálatok igen széles területén pontos különbséget kell tenni az alapvető fogalmak között:

hivatkozás: egy cikk hivatkozásainak száma azzal a számmal mérhető, ahány tétel szerepel irodalomjegyzékében, jegyzeteiben vagy rejtett bibliográfiájában, (angolul: *reference*);

hivatkozat: a hivatkozatok (hivatkozottság) száma attól függ, hogy egy cikk hányszor szerepel más cikkek irodalomjegyzékében, „citation index”-ekben stb., (angolul: *citation*);

citátum: a hivatkozások és hivatkozatok összefoglaló fogalma (az angol „*citation analysis*”-t sokszor ebben az összefoglaló értelemben használják).⁴

A gyakorlatban a citátumok elemzésénél – a legegyszerűbb összeszámláláson túl – két módszer használatos:

A bibliográfiai kapcsolódások vizsgálata. Két dokumentum bibliográfiailag akkor kapcsolódik össze, ha irodalomjegyzékükben egy vagy több azonos dokumentumra hivatkoznak.

Az együttes hivatkozatok vizsgálata. Két vagy több dokumentum akkor kapcsolódik ezen a módon, ha együttes hivatkozatként szerepelnek egy dokumentumban.

A bibliometriai módszerek között igen vitatott terület az *avulás*, ami *M. B. Line* és *A. Sandison* (1974) szerint „*az információ érvényességének és hasznosságának hanyatlása az időben*”. Ez a probléma széles körű érdeklődést nyert mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek körében. Az avulás kritériumaiként általában a következőket vizsgálják: a dokumentumok használatának mértéke (olvasók, kölcsönzések stb.) és hivatkozataik „sűrűsége”. Sok kutató a „*lezési idő*” fogalmának alkalmazása mellett tör lándzsát.

Az irodalom avulását azonban sokan csak hipotézisként kezelik, mivel szerintük az információk érvényessége és a dokumentumok használhatósága között nincs közvetlen kapcsolat. Ezt igazolja, hogy sok avulási vizsgálat nem járt semmiféle eredménnyel. A *Library Trends* különszámában *D. K. Grapen* és *S. P. Milner* ezt a kérdést igen visszafogottan és kritikusan tárgyalva állapítja meg, hogy ezen a téren még széles körű alap kutatásra van szükség.

A bibliometria főbb törvényei

1. *A Bradford-féle ún. szóródási törvény.* *S. C. Bradford* törvénye annak a szabályszerűségnek a megfigyelésével kezdődött, ami a publikált irodalom keresésében mutatkozik meg. Általánosságban ez a különböző forrásokban rendszeres koncentrálttsággal vagy szétszórtsággal jelentkező információkat jelenti. Azaz pl. egy bizonyos téma keresésekor a releváns cikkek nagy száma kevés folyóiratban található, míg a továbbiak szétszórtan igen sok folyóiratban.

S. C. Bradford (1934) egy alkalmazott geofizikai bibliográfia tételeit vizsgálva a folyóiratcímeket három fő csoportba tudta osztani úgy, hogy mindegyikben nagyjából azonos számú cikket talált. Így:

az első csoport	9 folyóiratában	429 cikket
a második csoport	59 folyóiratában	499 cikket
az utolsó csoport	258 folyóiratában	404 cikket.

Ez az elrendezés egyúttal a folyóiratok csoportosításában megközelítette a következő szabályszerűséget:

9 folyóirat

$9 \times 5 = 45$ folyóirat

$9 \times 5 \times 5 = 225$ folyóirat

Nagyjából tehát 9-ben volt megállapítható a cikkek egyharmadát tartalmazó alapvető folyóiratok száma. A következő hasonló számú cikk megtalálásához már ötször annyi folyóirastra volt szükség. A harmadik csoportban pedig ismét ötször annyi folyóirat átvizsgálására volt szükség. Az alapvető folyóiratok számának és a szorzónak (amik esetenként különbözőek lehetnek) alapján a Bradford-törvény első elméleti megállapítása a következőképpen is kifejezhető:

$$1 : a : a^2,$$

ahol mindhárom csoportban azonos számú cikk található.

Ezt a törvényt később maga *Bradford* is továbbfejlesztette, de sokan mások is foglalkoztak kiegészítésével. *B. C. Brookes* (1968) olyan képletet dolgozott ki, ami nem függ a folyóiratok csoportosításától. Az eredményeket időlegesen befolyásoló tényezőket vizsgálva *W. Goffman* (1964) kidolgozta ún. „járványelméletét”. Más szakemberek ezeket az elméleteket egyéb területek matematikai modelljeivel vetették össze.

2. *A Lotka-törvény.* *A. J. Lotka* (1926) azt kívánta megállapítani, hogy a „különböző képességű emberek milyen mértékben járultak hozzá a tudományok fejlődéséhez”. Ebből a célból folytatott vizsgálatot, amely kiterjedt az 1907 és 1916 közötti „Decennial Index to Chemical Abstracts” 6891 szerzőjére és a „Geschichtstafeln der Physik”-ben 1900-ig felvett 1325 kiemelkedő fizikusra. A nagy és kis termékenységű szerzők eloszlását a tudományos irodalomban vizsgálva fogalmazta meg a produktivitás reciprok négyzetes törvényét. Megállapította, hogy „az n dolgozatot írt szerzők száma $1/n^2$ -e az egy dolgozatot írt szerzőkének... és az egy dolgozatot írt szerzők aránya az összes szerzőkhöz viszonyítva 60 százalék”. Azaz minden 100, egy adott időtartam alatt egy cikket közlő szerzőre 25 két-dolgozatos, 11 három-dolgozatos jut és így tovább.

Ugyanez más megközelítésben: a több mint n cikket írt szerzők száma az $1/n$ képlet szerint változik, ami azt jelenti, hogy 5 szerzőből 1-nek van 5 vagy több cikke; 10 szerzőből 1 legalább 10 közleményt írt stb.

Ezeket a megállapításokat 1949 óta idézik úgy mint a Lotka-törvényt.

Későbbi vizsgálatok több kritikai észrevétellel megkérdőjelezték ennek a törvénynek általános érvényességét. R. A. Fairthorne (1969) szerint Lotka alábecsülte a kimagaslóan termékeny szerzők számát, de törvénye jól alkalmazható a kevésbé termékenyekre. Többen csak megközelítésnek és nem szigorú eloszlásnak minősítették ezt az elvet. J. Vlachy (1972) széles körű vizsgálatokat folytatott az eltérő eredményeket kiváltó befolyásoló tényezők vonatkozásában.

Újabbán viszont többen elismerték, hogy amennyiben a vizsgálat időtartama minimum 10 év és a szerzők körét széles körben állapítják meg, akkor a Lotka-törvény igazolható. Az USA-ban pl. eredményesen használták az „Anglo-American Cataloging Rules” 2. kiadásának tervezésénél.

3. A Zipf-törvény. G. K. Zipf 1920 és 1949 között folytatott vizsgálatainak alapja, hogy minden nyelvben a szöveget igen kevés szó igen gyakori előfordulása jellemzi, míg a többi csak ritkán kerül felhasználásra.

Ennek a megkülönböztethető szó-előfordulásnak alapvető vizsgálata, amikor megszámloljuk az egy természetes nyelven írt szövegben előforduló szavak gyakoriságát. Ezután a szavakat előfordulásuk gyakoriságának megfelelő sorrendbe tesszük úgy, hogy a leggyakoribb szó kerül az 1. helyre, a következő a 2.-ba stb.

G. K. Zipf a sorrend és előfordulás közti arányt a következő képlettel közelítette meg:

$$rf = c$$

ahol r a szó sorrendje, f az előfordulás gyakorisága és c egy állandó (a szövegtesttől függően), általában a szövegben előforduló szavak számának egy tizede.

Grafikus ábrázolásban ugyanez a matematikai képlet:

$$\log r + \log f = \log c$$

R. E. Wyllis megjegyzése szerint a Zipf-törvény a bibliometria legtalányosabb jelensége. „A matematikusok azért hisznek benne, mert úgy tudják, hogy a nyelvészek saját területük törvényeként hozták létre – a nyelvészek viszont úgy fogadják el, mint a matematikusok törvényét.”

B. Mandelbrod (1954) az információlemélet alapján magyarázta a Zipf-törvényt, és mintegy első megközelítésként használta fel – a betűk és szóközök vizsgálata útján – a kommunikációs költségek csökkentésére.

4. Az exponenciális növekedés. A tudás exponenciális növekedésének felismerése – egyesek szerint – először Conan Doyle „The Great Keinplatz Experiment” című művében (1921) jelentkezett először. Itt írta, hogy „a tudás tudást szül, mint ahogy a pénz kamatot”. Eszerint a tudás növekedése a kamatos kamathoz hasonlítható, azaz matematikailag exponenciális.

D. J. D. Price (1963) tette széles körben ismertté a tudás, a tudományok és a tudományos irodalom exponenciális növekedését. Vizsgálatait a következő mutatókra alapozta: tudósok száma; tudományos lapok száma; tudományos publikációkról készült kivona-

tok száma; tudományra fordított összeg stb. A tudományos irodalomra vonatkoztatva megállapította, hogy annak növekedési üteme az elmúlt két évszázadban kb. 5 százalékos volt, azaz mennyisége 15 évenként megkétszereződött.

Később mind ő, mind pl. *D. Crane* (1972) és mások úgy találták, hogy ez az exponenciális növekedés lelassul(t), lineárisrá válik, ill. az exponenciális görbe logisztikussá alakul.⁵

Alkalmazások és példák

A bibliometriai vizsgálatokat céljuk és alkalmazásuk alapján csoportosíthatjuk. *Dokumentumok válogatása.* *J. C. Baughman* (1973) a „Social Sciences and Humanities Index” 24. évfolyamának – 1970–71 – „szociológia” és „társadalmi” címszavait átvizsgálva elemezte a cikkek hivatkozásait. A 11 130 hivatkozásból 6840 vonatkozott monográfiákra. Ezen belül 759 cím két vagy többszörös hivatkozással szerepelt, 98 pedig öttel vagy ötnél többel. Ezeket a műveket nevezte el úgy mint „néhány a szociológia legjobbaiból”.

S. M. Lawani a „Tropical Abstracts” négy évfolyamából (1967–70) a kivonatolt cikkek alapján rangsorolta a publikáló lapokat. A folyóiratok rangsorát állománygyarapítási útmutatóként használta.

E. Garfield (1975) a „Science Citation Index” ötmillió hivatkozását elemezve dolgozta ki a „hatásfok” fogalmát, melynek alapján egyes szakterületeken táblázatokban foglalta össze a nagyhatású folyóiratok jegyzékét.

Információkeresés. *G. Salton* (1963) szerint a citátumok vizsgálata jól kiegészíti a kulcsszavas/deszriptoros információkeresést.

I. Yermish (1975) interaktív számítógépes rendszere felhasználja a bibliográfiai rekordok citátumai közti kapcsolatokat. Ezt úgy éri el, hogy minden egyes dokumentum rekordját kiegészíti egy REFLIST (a dokumentum hivatkozásainak jegyzéke) és egy CITELIST (a dokumentum hivatkozatainak jegyzéke).

Több helyen bevált a bibliográfiai adatbázisok és a citátum indexek együttes alkalmazása a keresésben.

Gyűjtemények és információs szolgáltatások értékelése. Egyes könyvtárak állományuk értékelésénél jó eredményeket értek el a bibliometriai vizsgálatok során nyert rangsorok felhasználásával.

Egyes vizsgálati módszerek eredményeiből több helyen hasznos útbaigazításokat szereztek az állomány apasztásához.

Bibliográfiák, referáló és indexelő szolgáltatások értékelésére gyakran használt a *Bradford-törvény* és *Brookes-féle változata*. Ezek alapján felbecsülhető egy szakterület összes folyóiratainak száma, valamint a lapok összes cikkeinek száma. Így bizonyítható, hogy egy állítólagosan teljes bibliográfia vagy magát a szakterületen átfogónak nevező referáló/indexelő szolgáltatás valójában milyen mértékig az.

Szakirodalmi jellegzetességek. A jellegzetességek tanulmányozása és elemzése kiterjed a következőkre: kiadó országok; nyelv; hivatkozott kiadványok kora; dokumentum-

típusok használata; kapcsolatok más szakterületekkel; szóródás; a kommunikáció kritikus pontjainak meghatározása.

H. H. Fussler (1949) az elsők között disszertációjában a kémiai és fizikai irodalom használatát vizsgálta az USA-ban a következők szerint: más szakterületek irodalmának fontossága a kémia és fizika szempontjából; – a különböző dokumentumtípusok használata és relatív fontossága; – a legfontosabb sorozatcímek; – az USA-ban használt irodalom eredete országoként.

Avulás. A leggyakrabban vizsgált kérdés a következő paraméterek alapján: átlag életkor; – közép- vagy felezési idő; – évi öregedési tényező; – hasznossági tényező.

Ezek a vizsgálatok alapot nyújtanak a régi anyagok beszerzéséhez, a folyóiratok külső helyen való tárolásához, az állomány apasztásához stb.

Történelmi, szociológiai alkalmazások. A citátumok különféle kapcsolatainak vizsgálata igen hasznos a tudománytörténet tanulmányozásához. Ezek grafikai ábrázolásai (historiograph) rávilágítanak egyes tudományterületek kapcsolataira és elősegítik a fejlődés gyors áttekintését. Elősegítik a legfontosabb művek és események felismerését és azonosítását. Rávilágítanak arra, hogy bizonyos személyek, tudományos intézetek, események stb. miként befolyásolnak későbbi eredményeket.

H. Inhaber (1974) a tudományos szerzők és a lakosság számának összehasonlításával mutatta ki a különböző városok szakember-koncentrátságának mértékét.

A szociológiai alkalmazásnál kimutatható egyes személyek vagy kutatóhelyek stb. kiemelkedő szerepe.

A bibliometria oktatása

A. M. Schrader szerint a bibliometria oktatása igen elhanyagolt területe az információs szakemberképzésnek.⁶ Ezért – ajánlott irodalomjegyzékkel kiegészítve – erre a célra az alábbi (MLS diplomát nyújtó) posztgraduális tanfolyam tematikáját ajánlja:

- a) a terület áttekintése – 1 egység,
- b) elméleti alapok – 2 egység,
- c) kutatási tradíciók: törvények és modellek – 5 egység,
- d) kutatási tradíciók: empirikus leírások – 5 egység,
- e) alkalmazások a szakmai gyakorlatban – 2 egység, –

összesen 15 egység.

JEGYZETEK

1. Ujabban felmerült az „*informetria*” kifejezés is. Pl.: *Bonitz, M.*: *Informetria*. = Zentralblatt für Bibliothekswesen. 96.vol. 1982. 1.no. 18–22.p.
2. Kiegészítve a *Magyarországon megjelenő „Scientometrics”* 1982. májusi számában 518 tétellel 241–273.p.
3. Az egy változó hatását egy másik függvényében széles skálán vizsgáló általános modellek közül kiemelkedik *D. J. D. Price, A. B. Bookstein* és *B. C. Brookes* három modellje.

4. A magyar terminusok kérdésével csak 1977 után találkozhatunk. Pl.:

Ruff I. – Braun T.: A tudománymetria alkalmazása tudományágazati elemzésre I. = Magyar Tudomány. 1977. 2.sz. 117–125.p.

Száva-Kováts Endre: Az informatikai felezési idő. Bp. OMKDK, 1979. 403 p. (A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata 24.)

Braun Tibor – Bujdosó Ernő – Ruff Imre: A tudomány mint a mérés tárgya. Bp. MTA Könyvtára, 1981, 295 p. (Az MTA Könyvtárának informatikai és tudományelméleti sorozata 1.)

Száva-Kováts Endre: Az „Ortega-hipotézis” hivatkozatelemzéses cáfolata. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 1981. 8–9.sz. 337–358.p.

5. A bővebb ismertetés mellőzhető, mivel a magyar olvasó az exponenciális törvényre vonatkozóan átfogó képet kap *Price, D. J. D.:* *Kis tudomány – nagy tudomány.* Bp. Akadémiai K., 1979. 248 p. (Korunk Tudománya)6. Az *ELTE* információs szakán rendszeresen oktatnak bibliometriai ismereteket.

Hélène Desvals: Comment organiser sa documentation scientifique c. könyvének illusztrációiból

250 ÉVES fennállását ünnepelte 1981-ben a Philadelphiai Könyvtári Egyesület, az USA legrégebb kulturális intézménye. Alapítói – közöttük Benjámín Franklin – tagdíjakból élő kölcsönkönyvtár létesítésére szövetkeztek. Könyvtáruk 1774–1800 között a nemzeti könyvtár funkcióját látta el. A 19. század végén, a modern közművelődési könyvtárak fellendülése idején úgy tértek ki a konkurenciaharc elől, hogy eladták a könyvtár 100 000 nem tudományos jellegű könyvét, árubból régi, ritka könyveket és kéziratokat szereztek; így alakult ki a ma is működő prézens tudományos könyvtár.

Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 1982. 2.no.

A KÖNYVTÁRI EGYESÜLET TEVÉKENYSÉGE ÉS SZEREPE AZ NDK KÖNYVTÁRÜGYÉBEN

RÜCKL, G.: Rolle und Aktivitäten des Bibliotheksverbandes der DDR im Hinblick auf die nationale Entwicklung des Bibliothekswesens und die internationale Zusammenarbeit c. előadása alapján (IFLA, 1981. 13 p.) KÁLMÁN HAJNALKA tömörítvénye.

Az NDK-ban az állampolgárok könyvhasználati jogait az alkotmány rögzíti. A legfontosabb könyvtárügyi kérdéseket törvény szabályozza. Bár a II. világháború után sikerült egy jelentős könyvtári bázist kialakítani, a hagyományos könyvtárak a növekvő igényeket nem tudták kielégíteni. Problémát jelentett a relatív elszigetelt fejlődés és a különböző típusú könyvtárak közötti nem kielégítő kooperáció.

A továbbfejlődés első fontosabb lépcsőjét az NDK Könyvtári Egyesületének megalakítása jelentette (1964). A Könyvtári Egyesület az összes korábban már létezett könyvtártípus egységes társadalmi szervezeteként jött létre, melynek céljai az osztársadalmi érdekekkel teljesen megegyeznek. A Könyvtári Egyesület élvezi a kormány és az összes vezető társadalmi szerv támogatását. A célok megvalósításának jogi alapját, a funkciókat és a feladatokat a Könyvtári Egyesület alapszabályai tartalmazzák. Az Egyesület célkitűzései a következők:

- a könyvtárügy erőinek összefogása és a szocialista társadalom által támasztott feladatok teljesítése érdekében az együttműködés összehangolása;
- a könyvtári munka fejlődésének előmozdítása;
- felelős közreműködés más állami és társadalmi szervekkel a könyvtárfejlesztési és döntéshozatali munkájában;
- a könyvtárak és a társadalom egyéb területei közötti kapcsolat kialakítása és ezek intenzívebbé tétele;
- a könyvtárak és állományuk propagálása mind nagyobb olvasótábor kialakítása érdekében;
- a nemzetközi együttműködés fokozása, aktív részvétel a nemzetközi szervezetekben, különösen az IFLA-ban.

A fenti tartalmi célkitűzéseknek megfelelő struktúrák, a szövetség szervezeti és tevékenységi formái a megalakulást követően kialakultak és máig is érvényben vannak.

A szövetség három szervezeti formája: a *területi*, a *szakosodási elvek szerint*, illetve az *állandó* vagy *speciális* központi jelentőségű feladatok megoldására szervezett csoportok, illetve szekciók.

A Könyvtári Egyesület megalakulása első éveiben alapvetően hozzájárult az egységesen szervezett szocialista könyvtárügy elméleti és gyakorlati problémáinak tisztázásához. Az Egyesület meghatározó szerepet játszott az NDK Minisztertanácsa által 1968-ban kiadott könyvtári rendelet előkészítésében. A Könyvtárügynek ez volt az első átfogó jogi szabályozása. Az alaprendelet és az azt követő jogi szabályozások a Könyvtári Egyesület munkájának is alapját képezik. A rendelet a Könyvtári Egyesület mint társadalmi szerv szerepét illetően rögzíti, hogy:

- a kulturális miniszter szorosan együttműködik a Könyvtári Egyesülettel a könyvtári munka és a fejlesztés szervezése és az alapvető döntések meghozatala területén;
- a könyvtárfejlesztés alapkérdéseit a felelős állami szervek és az Egyesület vezetőinek meg kell tanácskozniuk.

A rendelet megvalósítása során növekszik a Könyvtári Egyesület felelőssége és bővül a feladatköre. Az Egyesület tevékenységének súlypontja a könyvtárak közötti kooperációs kapcsolatok építése, a könyvtárügy és valamennyi társadalmi terület intézményei és szervezetei közötti kapcsolatok építése. A 70-es évek kedvező tapasztalatai és eredményei alapján a Könyvtári Egyesület egy hosszútávú programot terjesztett elő „Az NDK Könyvtári Egyesületének feladatai, tevékenysége és fejlesztése a szocialista könyvtárügy továbbfejlesztése érdekében” címmel. Ez olyan feladatokat jelöl meg, mint:

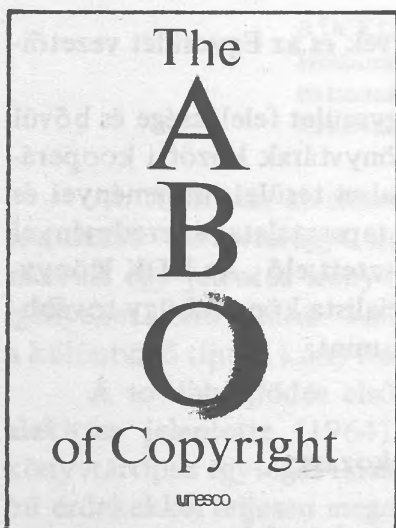
- a könyvtári munka színvonalának emelése;
- a könyvtárak mind jobb kihasználása;
- a könyvtárak hatékonyságának és tevékenységének fokozása;
- a területi és a szakkönyvtári hálózat fejlesztése;
- a könyvtári munkatársak képzésének és továbbképzésének javítása;
- a tervszerű könyvtártudományi kutatás elősegítése;
- az Egyesület erőinek összefogása a szocialista könyvtárügy fejlesztése érdekében;
- a nemzetközi együttműködés fokozása.

E program megvalósításával a Könyvtári Egyesület követi a Párt 1976-os IX. kongresszusán elhatározott stratégiai irányvonalát, mely szerint „el kell érni a könyvtári tevékenység olyan szintjét, mely megfelel a szocialista társadalom növekvő igényeinek és az NDK nemzetközi rangjának”.

A X. kongresszus pedig a következőképpen értékelte a Könyvtári Egyesület tevékenységét: „Az NDK-t teljes joggal ‚olvasó országnak’ lehet nevezni. A kiadók, a könyvkereskedelem és a könyvtárak sokat tettek azért, hogy állampolgáraink olvasási kedvét fokozzák. Az elmúlt évben könyvtáraink könyvállománya elérte a több mint 80 millió darabot. 1980-ban a könyvtárak több, mint 100 millió kötetet kölcsönöztek. Országunk ifjúságának 2/3-a állandó könyvtári tag.”.

A nemzeti eredmények és tapasztalatok alapján az Egyesület növelte nemzetközi tevékenységét is. Hosszútávú tervszerű együttműködést folytatnak a szocialista országokkal, de jó kapcsolat alakult ki más országok könyvtári egyesületeivel is. Az NDK Könyvtári Egyesülete ugyanakkor nagy hangsúlyt fektet a nemzetközi szervezetekben, tanácskozásokon és kongresszusokon való részvételre is. Az IFLA munkájában 17 éve vesz részt és lehetőségei szerint segíti az IFLA középtávú programjának megvalósítását.

SZEMLE

The ABC of copyright. Paris, Unesco, 1981. 73 p.

A szerzői jog ABC-je

Feladata szerint a szerzői jog az államok nemzeti jogrendszerén belül, és a nemzetközi viszonyok rendezése során is arra hivatott, hogy biztosítsa a szerzők jogainak védelmét, ugyanakkor előmozdítsa új művek, alkotások létrehozását. Ez a látszólag egymásnak ellentmondó követelmény már a könyvnyomtatás elterjedésével differenciált jogággá fejlesztette a szerzői jogot. Az irodalmi művek sokszorosításának és széles körű terjesztésének lehetősége kikényszerítette a szerzői jogi törvények

fejlesztését, az új helyzetnek megfelelő jogosítványok kimunkálását a szerzők védelmére, és a felhasználók ezzel összefüggő korlátozását. Ilyen módon a szerzői jogi törvények mindig tükrözik a művek különböző felhasználási formáit, ezen belül a kommunikációs technológia fejlődését is. Napjainkban e technológia fejlődése felgyorsult, a hanglemezgyártás, a rádió, televízió, videoszalagok, számítógépek, telekommunikációs eszközök megjelenése a szerzői joggal védett művek felhasználásában új korszakot jelent. Ez a fejlődés új, tágabb teret nyit az alkotó törekvések megvalósítására, és számtalan új felhasználási formát is teremt. Ezzel új egyensúly kialakítása válik szükségessé a művek védelme és társadalmi hozzáférhetőségük viszonyában.

A technikai fejlődéssel szoros összefüggésben folyamatosan megújuló szerzői jog alkalmazása magával vonja azt is, hogy már korántsem csak a jogászoknak vannak e téren tennivalóik. A védett műveket felhasználók köre ma már alig sorolható fel, hiszen a kiadók után színre léptek a filmgyártók, tévéműsorok készítői, hangfelvételek előállítói, oktatók, kutatók, könyvtárosok —, és a sor tovább bővíthető. A szerzői jogi törvényeknek, nemzetközi egyezményeknek, megállapodásoknak döntő fontossága van a tájékoztatás, a képzés, a kultúra és a szórakozás terén meghatározó szerepű szellemi tevékenység kibontakoztatásában, a jogok és kötelezettségek törvényi rögzítése azonban nem nyújt elegendő védelmet. A jogszabályok eredményes alkalmazásához a szerzők és a felhasználók érdekében különböző hivatalok, szerzői társaságok, sőt a kormányser-

vek tevékenységére is szükség van. Az Unesco nemzetközi vonatkozásban és általános szinten foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a szerzői jogi alapelvek összhangban vannak-e az oktatás, a tudomány és a kultúra fejlődésével, kielégítik-e a nemzetközi közösség – különösen a rászoruló országok – igényeit, a szerzők védelme nem válik-e korlátjává az információk terjesztésének, a védett művek felhasználásának. E gondok megoldásához kívánt hozzájárulni a szerzői jog ABC-jének kiadásával is, amely nem tudományos célú tanulmány. Ez a kis füzet segítséget kíván nyújtani mindazoknak, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek a szerzői jog által védett művek felhasználásával és egyébként a szerzői jognak nem szakértői. Közérthetővé szeretné tenni a fogalmakat, jogintézményeket, a szerzői jogi szaknyelvet, és gyakorlati választ adni a naponta felmerülő kérdésekre.

A kiadvány első és utolsó két fejezete a témában való általános tájékozottság megszerzését segíti elő azzal, hogy felvázolja a szerzői jog történetét, bemutatja a jogág alapelemeit, illetve összefoglalja a nemzetközi szerzői jog kialakulását, fejlődését és a fejlődő világ által felvetett problémákat. A köztes fejezetek – az összeállítás gerince – elemzik, magyarázzák a jogág fogalmait, intézményeit, a szerzők erkölcsi és vagyoni jogait, a védett művek körét, a védelem korlátait, a védelem időtartamát, a tulajdon szerzői jogi értelmezését, majd a szerzői jogok átruházását, a szerzői jog alkalmazása során figyelembe veendő formai követelményeket, végül a szerzői jogok bitorlását és a jogorvoslat lehetőségét.

Szerzői jogi törvényekben általánosan alkalmazott megoldás a szerzők jogainak megkülönböztetése az erkölcsi és vagyoni jogok szerint. Az erkölcsi vagy személyi jogoktól ugyan nem függetleníthetők a vagyoni jogok, az erkölcsi megjelölés azonban tartalmi különbséget jelent. Személyhez fűződő joga a szerzőnek, hogy őt az új, eredeti alkotás szerzőjének ismerjék el, valamint az, hogy dönthet a mű nyilvánosságra hozataláról. A vagyoni jogok pedig azt teszik lehetővé, hogy az alkotó részesüljön a műve használatából eredő gazdasági előnyökből. A szerzői jog alapelve, hogy a szerzőnek kizárólagos joga van műve felhasználásához, ez az elv a szerzők, az alkotók védelmét fogalmazza meg. A gyakorlatban azonban a szerzők felhasználási jogukat átruházzák, hiszen az esetek többségében ezzel válik lehetőségük arra, hogy éljenek nyilvánosságra hozzávali jogukkal. Ugyanakkor viszont a felhasználási jog átruházását biztosító szabály már magában hordja a szellemi termékek felhasználásához fűződő társadalmi érdeket is. A mű nyilvánosságra hozatalát jelentő felhasználás következményeiben további társadalmi érdeket szolgáló korlátokat eredményez a szerző jogának kizárólagos érvényesülésével szemben. A szerzői jogi védelem korlátainak törvényesen elismert köre különösen érzékelteti, milyen érzékeny a szerző egyéni és a társadalom szellemi termékek felhasználásához fűződő érdeke közötti egyensúly. A két érdek összezapásának pillanata a mű nyilvánosságra hozatala. Ettől kezdve a szerzői jog tulajdonosának kizárólagos joga korlátozásra kerül. A védelmi idő elteltével természetesen köztulajdonba kerül a mű, ebből következően a szerző engedélye nélkül felhasználhatóvá válik. Vannak azonban esetek – általában a szerzői jogi törvényekben szigorúan körülhatárolt esetek –, amikor a védelmi idő eltelte előtt is engedély nélkül lehet a művet felhasználni. Ezek az esetek kivételt képeznek az alól az elv alól, hogy senki sem jogosult egy mű sokszorosítására,

közzétételére vagy másféle használatára, amennyiben nem ő a szerző. A kivételeket generálisan az a cél teszi szükségessé, amely érdekében a védett mű felhasználásra kerül. A szerzői jogi védelem ezen korlátai elsősorban azokat a műveket érintik, amelyeket szabadon kell használni ahhoz, hogy a tömegkommunikáció, vagy általában a művelődés közérdekű céljainak megvalósítása előmozdítható legyen. Ezek a kivételek vonatkozhatnak a magán és tömegkommunikációra, szigorúan magánhasználatú másolatokra vagy reprodukciókra, idézetekre, használati utasításokra, levéltárakra, könyvtárakra, középületekben elhelyezett, állandó jelleggel ott felállított műemlékekre vagy alkotásokra. A római jogrendszeren alapuló jogrendszerekben a szerzői jogi törvények az említett korlátokat a szabad felhasználás fogalmával jelölik, az angolszász jogrendszerek törvényei a „fair use” fogalmát alkalmazzák, pontosan körülhatárolt eseteit pedig a bírósági gyakorlat dolgozza ki. A társadalom igényeinek és a technika színvonalának függvényében igen érzékenyen változó része ez a szerzői jognak. Sokoldalú mérlegelést igényel ilyenkor a szerző érdeke és a használat célja, a felhasználás esetleges gazdaságossága, a mű egyébkénti értéke, a használat esetleges piaci hatása stb. Általában ki vannak zárva a védelem alól a törvények, jogszabályok, testületi döntések, a publikált vagy egyéb módon nyilvánosságra hozott hírek. A szerzői jogi törvények megengedik, hogy a riport, híryananyag készítéséhez felhasználhassák a védett műveket vagy azok részeit. Általános kivétel a közérdekű eseményekről szóló riportok készítése is. A szerzői jogi védelem elismert korlátozását jelenti az idézési jog is. Az idézés jogának kiterjesztő értelmezésével magyarázható az oktatás céljára különböző feltételekkel megengedett szabad felhasználás, amely az utóbbi időben egyre több konfliktus forrásává vált. Az alapvető elképzelés az volt, hogy mindenki készíthet másolatot, ha ez kizárólag személyes céljait szolgálja és ha ez nem jár anyagi előnnyel. Tanulmányi, kutatási célból mindenképpen indokolt a másolatkészítés szabadsága, a fénymásolatok, audiovizuális eszközök használata, a televíziós programok „műsorlopása” azonban sok, ma még megoldatlan problémát jelent akkor is, ha ez a használat nem jár haszonszerzéssel, és felveti a közzététel és a sokszorosítás fogalmának újraértelmezését is.

A könyv e fejezetében a szerzői jogi védelem korlátai között olvashatjuk a levéltárak, könyvtárak másolási tevékenységével kapcsolatos problémafelvetéseket is. A különféle dokumentumok másolatainak felhasználása a nagyközönség kutatási, oktatási vagy általános kulturális célú tájékoztatására igen elterjedt gyakorlat, a másolatkészítés költségei alacsonyak, viszont a másolatok forgalma csökkenti a kiadók piacát, ezen keresztül pedig már sérti a szerzők érdekeit. Általános megoldást ez a kötet sem nyújt, csupán néhány ország szerzői jogi törvényében alkalmazott megoldást ismertet a változatlanul jelentkező gondok mellett. Általánosan elfogadott gondolat, hogy ez a fajta másolás szigorúan korlátozott, e korlátok meghatározása azonban még fejtörést okoz a törvényhozók és a bíróságok számára. Kísérletek történtek már arra, hogy meghatározzák az e körben készíthető másolatok számát, illetve a szerzők védelmének garanciájaként arra, hogy a másolatokat csak olyan személyeknek adják ki, akik be tudják bizonyítani, hogy személyes tanulmányozás és kutatás céljából van szükségük az adott műre. A kísérletezés tovább folyik, ezt támasztja alá az is, hogy néhány helyen a szerzők és a könyvtárosok szerződéssel próbálják rendezni ezt a kérdést.

A Szerzői jogi ABC tanulságát lényegében már a kiadvány céljával megfogalmazhatjuk, nevezetesen azzal, hogy a szerzői jog terén megoldásra váró problémák – amelyek egy részét a védelem korlátai témájában részletesebben ismertettük – csak az érintettek hozzáértésén alapuló együttműködéssel rendezhetők. A hozzáértést megalapozó ismereteket átfogóan, kellő tartalmi kitekintéssel és jól tagolt szerkezetben teszi hozzáférhetővé ez a füzet.

KENYÉRI KATALIN

EGY KÉRDÉS 30 DOLLÁR. Egy amerikai közművelődési könyvtárhálózat (Wheeling, Illinois) szerződést kötött egy információszolgáltató céggel (Information on Demand, Berkeley, California). A cég a könyvtárhoz érkezett (válogatatlan) 200 referenzkérdésre 6000 dollárért 60 napon belül választ ad. A hálózat igénybevétele 5 év alatt 500%-kal nőtt, személyzete viszont csak 33%-kal, ezért kényszerült külső referenz-szolgáltatás igénybevételére. Ez az első eset arra, hogy közművelődési könyvtár ilyen úton elégíti ki olvasói információszükségletét.

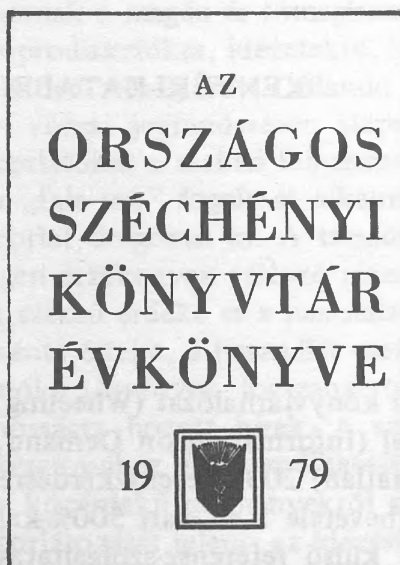
(Library Journal. 1982. 2.no.)

HÁROM BIBLIOBUSZT AJÁNDÉKOZTAK az angol közművelődési könyvtárak a dél-olaszországi iskolai könyvtáraknak, amelyeknek helyiségeiben és állományában nagy károkat okozott az 1980. novemberi földrengés. Országos felhívásra több megyei könyvtárhálózat ajánlotta fel üzemképes, de valamilyen oknál fogva használaton kívüli bibliobuszát. Közülük a legjobb állapotban levőket választották ki. Önként vállalkozó angol könyvtárosok vitték a járműveket Olaszországba.

(Library Association Record, 1981. okt.)

HÁROMMILLIÓ DOLLÁROS AJÁNDÉKOT kapnak a Xerox cégtől a vak főiskolai hallgatók: a cég 100 főiskolai könyvtárat lát el ingyen Kurzweil-féle olvasógéppel.

(American Libraries, 1981. dec.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979.
Budapest, OSZK, 1981. 666 p.

Mivel az évkönyvek a periodikumok legkevésbé karakterrel rendelkező kiadványai, a recenzens munkája rendkívül bonyolult: egyszerre ismertet, értékkel, méltat, ítél, vagy kötelességszerűen felhívja a figyelmet, hogy mit is érdemes elolvasni az évkönyvekben közölt írásművek gyűjtőtárából.

Az OSZK 1979-es évkönyve mintegy bizonyítéka annak, hogy magának az intézménynek kétarcú – tudományos kutató és szolgáltató – profiljából egyre inkább a tudományos kutató jelleget erősítik és kívánják tovább erősíteni. Legalábbis az évkönyvből ez derül ki.

Németh Mária tanulmánya az OSZK tudományos tevékenységéről nemcsak a tudományos igények fejlődését mutatja be 1945-től 1974-ig, hanem azokat a módszereket, erőfeszítéseket is, melyekkel nemzeti könyvtárunk ennek megfelelni igyekszik. Visszatérő – és egyre hangsúlyozottabb – motívum azonban, hogy a könyvtár 1966-tól „a Várba történő felköltözés” előkészületei miatt az olvasóközönség kutató-fejlesztő munkája elé kénytelen „határvonalat húzni”, s az 1975 utáni elemzést a tanulmány a „vári építkezés kilátástalansága” miatt már céltalannak látja elvégezni. Csak csodálni lehet a tanulmányíró optimizmusát, mellyel zárószóiban kijelenti, hogy „1980-tól ismét a vári előkészületek kerülnek a Nemzeti Könyvtár munkájának előterébe” –, hogy később „hivatásához és rangjához mérten” tehessen eleget tudományos kötelezettségeinek.

Szervesen kapcsolódik ehhez *Pajkossy György* tanulmánya A nemzeti könyvtár központi gyűjteményeinek olvasószolgálatára a Budavári Palotában címmel, mely sajnos – saját megfogalmazása szerint – „nem számol” olyan mértékű modernizációval, „mely a működési formákat lényegükben változtatná meg”. A figyelmet viszont ő is felhívja arra, hogy a kutató olvasók aránya évtizedek óta kietartóan csökken, hogy a tájékoztatás és az olvasószolgálat rég nem tud megfelelni a társadalmi igénynek. Tervezett szolgálatának alapelvei a majdani Nemzeti Könyvtárunkat hasonlóvá tennék a British Library-hez, aminek hiánya a XX. század végi Magyarországon érthetetlen. Félő, hogy *Pajkossy* esztétikai kultúrigénye, a könyvtárügy továbbfejlesztéséhez szükséges revízió-javaslatára még mindig a divatos „magas kultúra” témakörébe fog sorolhatni, ahelyett, hogy végre napi-rendre kerülne mint a „mindennapi kultúra” feladata.

Az évkönyv gerincét meghatározó tanulmány-trilógia harmadik darabja *Papp István* A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája 1979-ben című dolgozata,

melyben annak az alapgondolatnak társadalmi vetületét mutatja meg, hogy „biztatón fejlődtek a tömegkommunikáció intézményeihez fűződő könyvtárügyi kapcsolatok”. Vitathatatlan, hogy ez az előző évekhez képest igaz, de például a Lenin Könyvtár irányításával zajló nemzetközi összehasonlító kutatás eredményeinek nyilvánosságra hozatala, közönséggel együtt folytatott munkavitéjsége még ma is várat magára.

Elgondolkoztató, hogy a Papp István által felvetett „könyvtári közönségkapcsolat fejlesztéséről” rajta kívül csak *Somkuti Gabriella* beszél. Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1979-ben című cikkének szolgáltatásokról szóló fejezetében, fölöttébb lehangoló képet mutatva mindazoknak, akik abban – az úgy látszik naiv – hitben éltek, hogy egy nemzeti könyvtárnak a szolgáltató funkciója legalább olyan fontos, mint tudományos tevékenysége. „A könyvtárba beiratkozó olvasók száma évek óta lassú csökkenést mutat: 1975 óta mintegy ezerrel csökkent olvasóink száma” –, hangzik először, vagy: „A könyvtár vezetősége a beiratkozásra jogosított olvasók körének korlátozását jelenleg nem tartotta időszerűnek, ehelyett a nehezebben megvalósítható, de differenciáltabb eljárást, az olvasói igények megszürését határozta el.”

Szerény recenzori véleményem szerint az olvasói igények megszürése nem annak a nemzeti könyvtárnak a feladata, melyet legtöbben pontosan azért keresnek fel, mert ez az a könyvtár, ahol *elméletileg* mindent meg lehet találni, ami hazánkban elolvasható!

Am így állnak elő olyan esetek, hogy például bemegy egy kutató a folyóirattárba, a kért sajtótermék első és második példánya (tehát kettő egyszerre!) mikrofilmezésen van – mert külön-külön hiányosak –, a harmadik példányról pedig közlik, hogy külső kutató számára hozzáférhetetlen, mivel azt az OSZK saját, belső kutatója használja. Több példány pedig nincs. Ez a „differenciált eljárása az olvasói igények megszürésének” tipikus példája annak, hogy nemzeti könyvtárunk tudományos kutató és szolgáltató funkciója komoly inkonzisztenciák alapját képezheti.

Éppen ezért az évkönyv III. részében található rendkívül nagyértékű tíz tudományos tanulmányt olvasva (*V. Ecsedy Judit*: Egy dunántúli református nyomda sorsa; *Pavercsik Ilona*: A lőcsei Brewer-nyomda a 17–18. században I.; *Fallenbüchl Zoltán*: Alessandro Guadagni levelezéskönyve; *Borsa Gedeon*: A csizió ellenlábasai és utóélete; *Szelestei N. László*: 18. századi tudósaink II. Wesszprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve; *Fried István*: II. József, a jozefinisták és a reformerek. (Vázlat a 18. század végének magyar közgondolkodásáról); *Miklóssy János*: Vajda János „pokoljárása” (1864–1867); *Nemeskéri Erika*: Cholnoky László pályája; *Markovits Györgyi*: Az Éjféli Kiadó; *Németh S. Katalin*: Két Bethlen Kata dráma a 20. században) önálló köteteket, tudományos folyóiratok nyilvánosságát kívánjuk íróinknak.

Az OSZK évkönyveknek meg kellene maradniuk a nemzeti könyvtár hivatásával – ha úgy tetszik: kettős hivatásával – kapcsolatos permanens feladatok és tapasztalatok időszakos és korántsem „parttalan” műfajú kiadványsorozatának.

KÁLMÁN MÁRIA

NAGY Elek – SZŐNYI Katalin: Interaktív könyvtári rendszerek. Budapest, KSH Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ, 1981. 87 p. (Számítástechnikai műhely sorozat.)

A SZÁMOK* gondozásában megjelent kiadvány elsősorban könyvtárosoknak szól. Mintegy kihívásként, hogy a könyvtárosoknak is be kell lépniük a számítástechnikához értők széles táborába.

A könyv az információkeresés harmadik generációjával foglalkozik. (Az *első* generációnál a bibliográfiai adatok tárolása hagyományos papírhordozókon történik; a *második* generációt a számítástechnikában alkalmazott adathordozók és az adatok gépi feldolgozása jellemzi, a *harmadik* a legfejlettebb, az előző generáció technikai apparátusát a távközlés adta lehetőségekkel ötvözve megteremtette az online kapcsolat, az interaktív [párbeszéd] üzemmód lehetőségét). A generációk – bár időben egymás után alakultak ki – párhuzamos alkalmazása még nagyon sokáig fennmarad.

Az interaktív üzemmód igen sokféle lehetőséget kínál a számítógéppel való kommunikációra: az információk közlése, módosítása, a gép által feltett kérdésekre válaszadási lehetőség stb. Egy terminálról többféle szolgáltatás vehető igénybe, több adatbázis érhető el.

Az információkereső rendszer két csoportja az adatok típusa szerint a következő: adatbázis (szöveges, illetve bibliográfiai adatok) és adatbank (numerikus, illetve faktografikus adatok). A szerzők az előbbivel kapcsolatos témákat boncolják műyükben.

Az *első fejezet* az online szolgáltatásokat és munkafolyamatokat részletezi. Ilyen például a *retrospektív keresés*. Amikor egy kutató szakterületének irodalmát akarja áttekinteni, akkor az alábbi lépéseket kell megtennie:

- a szakmai szempontból érdekes adatbázisok kiválasztása,
- gazdasági szempontok mérlegelése,
- az adatbázis logikájának és kezelésének a megismerése,
- profilszerkesztés és keresés,
- a releváns dokumentumok megrendelése.

* 1982-től: SZÁMALK (Számítástechnikai Alkalmazási Vállalat).

A szelektív információterjesztést (SDI) általában kötegelt (batch) feldolgozással végzik számítógépen, de ha az újabb beszerzésekről ennél gyorsabban igénylik a tájékoztatást, semmi akadály a online módon való informálódásnak akár tárolt, akár újra bebillyentyűzött SDI profil alapján.

Online technikával lehetőség van a dokumentációs tevékenység segítésére, az intellektuális munka megkönnyítésére. A dokumentátor a dokumentumleírást és a referátumot közvetlenül a képernyőn szerkeszti meg, a rendszerben előírt rekordformátumban, az adatbázisba azonnal bevihető módon.

Az indexelés során a rendszer komoly segítséget tud nyújtani, akár hasonló témájú dokumentumok indexeinek megjelenítésével, akár a deskriptor szótár (ha van) megfelelő részének előhívásával. Lehetőség van statisztikák készítésére, új deskriptorokra tett javaslatok tárolására stb.

A katalógizálás gépesítése megszünteti a párhuzamos feldolgozást, legalábbis a számítógépes hálózaton belül. Ugyanakkor bármilyen nyomtatási eljárással elkészíthető a hagyományos írott katalógus-lista, vagy karton, ami aztán szétküldhető a könyvtáraknak.

A könyvtári állomány ily módon való gyarapítása elsősorban integrált könyvtári rendszereknél indokolt, ahol egy dokumentumról így könnyen ellenőrizhető, hogy megtalálható-e a hálózatban, hogy megrendelték-e már valahol, ugyanakkor a rendszer megírhatja a megrendelő levelet, automatikusan megadott időközönként sürgetheti azt.

A kölcsönzés gépesítésével rengeteg adminisztráció takarítható meg, és szétszórt könyvtáraknál a könyvtárközi kölcsönzést egyszerűsítheti.

A referenz-szolgálat a felhasználókat a teljesség igényével tudja kiszolgálni a nemzetközi hálózatok online elérésével.

Végül — a manapság még elég ritkán alkalmazott szolgáltatásról — a személyi adatbázisok létrehozásáról és karbantartásáról szólnak a szerzők.

Személyi könyvtár minden kutatónál megtalálható, ahová elsősorban napi problémáinak megoldásához fordul, de ha ezt egy számítógép segítségével kezeli (a kutató saját szempontjai alapján, a saját logikájával), rengeteg időt takaríthat meg. Ez egy dinamikusabban változtatható szubjektív rendszer, mint a nagy adatbázisok. Erre a feladatra nincs szükség nagyszámítógépre, a mostanában terjedő személyi számítógép is elegendő.

A második fejezet a keresés módszereiről, az online rendszer használatának folyamatáról, a vele szemben támasztott követelményekről és a keresés stratégiájáról szól.

A felhasználó és a gép közötti kommunikációra jelenleg három lehetőség adódik: a keresőkérdés-közvetítő (posta, telefon, telex stb.) útján küldik a központba, és a válasz is ugyanilyen módon érkezik; a felhasználó teszi fel a kérdést online módon, és terminálon megkapja a választ azonnal; online módon feltett kérdésre nyomtatásban küldött választ. Az online keresés technikai alapja az időosztásban dolgozó nagyszámítógép és a megfelelő távközlési technika.

Az információkeresést a számítógép programok segítségével végzi, amelyeknek az alábbi feladatokat kell ellátniuk: az adatbázis létrehozása, feltöltése, karbantartása, a keresőkérdések és parancsok értelmezése és végrehajtása, a kimeneti rekordok kialakí-

tása, rendezése és továbbítása, az adatátviteli vonalak és terminálok szimultán kezelése, valamint az elszámolások és statisztikák készítése. Ezek részletes elemzése után a könyv a kereső-rendszer használatának folyamatát mutatja be az alábbi lépéseken keresztül: kapcsolatteremtés, bejelentkezés, igazolás, adatbázis kiválasztása a felkínáltakból, a keresőkérdés felépítése, mintavétel a relevánsnak talált dokumentumokból, majd kijelentkezés, a rendszerről való lekapcsolódás.

A keresőrendszerrel szemben igen sok követelmény állítható fel a felhasználó részéről, amit egyéni körülményeik és céljaik döntően befolyásolnak. Sok más mellett lényeges az egy releváns tételre jutó költség. Komoly gond a számítógéppel való kommunikáció folyamata, a parancsnyelvek sokfélesége, az oktatás hiánya. A könyv hosszan elemzi a parancsnyelvel szemben támasztott követelményeket a felteendő kérdés megfogalmazásának és feltevésének módját, valamint a legfontosabb keresési parancsokat. Példákon keresztül részletezve ismerteti a kiterjesztés, kiválasztás, összeállítás, valamint egyéb parancsokat: mint szűkítés (csak), az eredmény megjelenítéséről való intézkedést (nyomtatás stb.), üzeneteket, lapozást, megőrzést, bejelentkezést, kezdést, kijelentkezést. A keresőkérdés kialakításának többféle stratégiája lehetséges, mindegyiknek számos előnyét és hátrányát mutatják be a szerzők, a felhasználó gondolkodása, a rendszer lehetőségei, a parancsnyelv milyensége, a kérdés minősége és célja stb. szempontok szerint.

A *harmadik fejezet* a felhasználónak és a könyvtárak, információs intézetek vezetőinek próbál segítséget nyújtani a megfelelő információs forrás kiválasztásában, figyelembe véve a hazai lehetőségeket. (Ez egyébként az egész könyvre jellemző, hogy előremutatva, de a realitásokat messzemenően figyelembe véve tárgyalja ezt a gondolatok szárnyalására készítő témát.) Az alábbi alternatívákat ajánlja az információs források kiválasztás'ra:

- saját előállítású adatbázisok,
- vásárolt, mágnesszalagon rendszeresen érkező adatbázisok,
- terminálon lekérdezhető, külső cég által kiépített adatbázisok,
- külső cég által, külső adatbázison végzett keresés,
- fentiek kombinációja.

Ebben a fejezetben foglalkoznak a szerzők a hardver eszközök és a megfelelő szoftver igen sok szempontú kiválasztásával (például saját fejlesztés, külső cég megbízása, kész rendszer megvásárlása és ha kell, ennek szükség szerinti módosítása).

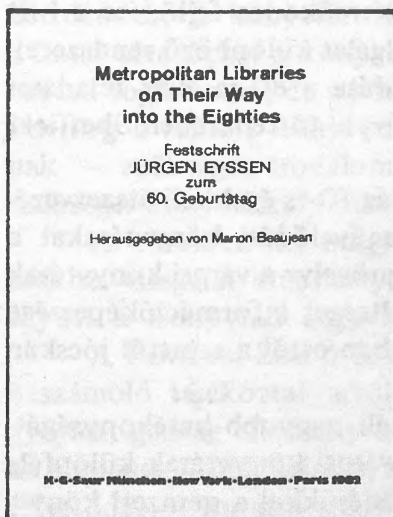
Az online adatbázisok kezelésére a számítógépektől idegenkedő szakembereket, könyvtárosokat oktatni kell, ennek megvalósított és megvalósítható lehetőségeire is találunk rövid utalásokat, hangsúlyozva, hogy igazán eredményesen oktatni csak terminál előtt, a gyakorlatban lehet.

A *negyedik fejezet* részletesen elemzi a nemzetközi és hazai információs rendszereket szakterületenként, beindulási idő, működési és hozzáférési hely szerint. Vizsgálja növekedési ütemüket, az adatbázisok és adatbankok arányát. Elemzi – 1975–1980 közötti adatok alapján – a rendszerek kialakításához, illetve használatához szükséges költségeket, itt is igen sok szempontot figyelembe véve.

A könyv végén a számítástechnikai fogalmak és rövidítések részletes magyarázata előtt egész röviden a várható fejlődési tendenciákról találhatunk összefoglalást.

A szerzők sok részterületet érintenek, nagyon célratorően, gyakorlatiasan, minden témát sokoldalúan, sok szempontból vizsgálnak.

GERŐ JUDIT

Metropolitan libraries on their way into the eighties. Festschrift JÜRGEN EYSSEN zum 60. Geburtstag. Hrsg. von BEAUJEAN, M. München, K.G. Saur Verlag KG, 1982. 188 p.

A nagyvárosi könyvtárak a nyolcvanas években

Jürgen Eyssen, hannoveri könyvtárigazgató 60. születésnapja szolgáltatta utódjának az alkalmat egy érdekes, sok témát felölelő gyűjteményes kötet összeállítására. 20 szerző, 10 ország – és ami az összekötő kapocs – 18 nagyvárosi könyvtárosa vetette fel a városi könyvtárak egy-egy időszakos és fontos kérdését.

A cikkek írói a nagyvárosi könyvtárak nemzetközi szövetségének (INTAMEL) tagjai, minthogy Jürgen Eyssen négy évig a szervezet elnöke volt, azt megelőzően is sokat tevékenykedett a könyvtárügyben a nemzetközi tapasztalatcsere kiszélesítéséért, erősítéséért, saját pályáján jó példát szolgáltatva arra, hogyan lehet más országok gyakorlatát hasznosítani.

A szerzői összetétel tehát nem véletlen, mint ahogy nem az a szervezet 1968-as megalakulása sem, amint azt a történetét ismertető cikkből megtudjuk, mert a városi könyvtárak a társadalom fejlődése, az urbanizáció következtében országaikon belül mindinkább bázis szerepet töltenek be az információellátás biztosításában, az ismeretek széles körű elterjesztésében. Ez világszerte, de mindenekelőtt a fejlett tőkés országokban a könyvtárak „arany éveiben” egy megnövekedett fejlődési ütemet eredményezett, amelyben talán egy kissé felváltották az intenzív könyvtári munkát extenzívvel.

A világméretű recesszió tehát legerősebben éppen ezeket a könyvtárakat érinti, amelyek más médiák kihívását fokozottan érzékelik, de az előrelépést radikális pénzügyi intézkedések akadályozzák. Ez újfajta gondolkodásmód és megoldások keresése felé viszi a könyvtárak felelős vezetőit, egyszermind ismét jobban előtérbe helyezi a könyvtárak tartalmi munkájának úgymond hagyományos elemeit, amelyek végzéséhez természetesen a fejlődés vonalát figyelembevevő megújult, modern szemlélet kell.

A bevezető tanúsága szerint három – egymást néha kizáró – irányba kell orientálódni. Számolva a csökkenő anyagi lehetőségekkel a szervezés javítását kell elérni, a társadalmi, szociológiai változásokat követve ki kell fejleszteni az intenzív könyvtári foglalkozást a társadalom széles rétegeivel, a hátrányos helyzetű olvasókkal, a lakótelepen élőkkel és – noha ellentmondásnak hat költséges volta miatt – be kell vezetni, ill. tovább kell fejleszteni a számítógép alkalmazását a könyvtári munkában. Ez utóbbi különösen nagy

problémát okoz, többek között azzal, hogy a könyvtárosoknak egy új szakmát kell megismerniük.

Amiről elég sok szót ejtünk, de mindenütt zökkenők mutatkoznak a megvalósításban, lényegesen szélesebb és biztosabb alapokra kell helyezni az intézmények közötti együttműködést a hatékonyság fokozása érdekében.

Valószínűleg szándékos szerkesztői elv, hogy az együttműködés fejlődése a brit könyvtárügyben, a könyvtárközi kölcsönzés, információs szolgálat különböző rendszereinek ismertetése, egyike az első cikkeknek. Ennek jó megoldása a 80-as évek feladatai közé tartozik világszerte, ám kezdetei az angliai public libraryk történetében Sheffield környékén már a 30-as évek elejére nyúlnak vissza.

A skót könyvtárak irányítási rendszerében a közigazgatás 70-es évekbeli átszervezésével párhuzamosan változás következett be, amely a közművelődési könyvtárakat a megyei hatáskörből városiba utalja, ezzel nagymértékben megnövelve a városi könyvtárak feladatait és szerepét. Háttérben e könyvtárak jobb felszereltsége, információképessége áll, szemben a sokkal későbbi alapítású és ezért állományukban ettől a szinttől jócskán elmaradó megyei könyvtárakkal.

Az új struktúra bevezetését követő vizsgálatok igazolták nagyobb hatékonyságát. Megtudjuk továbbá hogyan befolyásolják Skóciában a nagyvárosi könyvtárak különféle országos és nemzetközi bizottságokban való aktív közreműködésükkel a nemzeti könyvtárat a közművelődési könyvtárak irányítását illető kérdésekben.

Milánó könyvtárhálózata sok rokon gondot mondhat magáénak a budapestivel, élen a központi könyvtár elhelyezésével egy régi nemesi palotában, amelyre megoldást jelenleg ott is a külső épületek igénybevétele kínál és a tevékenység ennek megfelelő átszervezése, amelyhez azonban jobbak a tárgyi feltételek. Közvetlen közelben megfelelő nagyságú kölcsönző könyvtár létesítésére van mód és a gépesítés előnyeinek felhasználására, pl. a kölcsönzési adminisztrációban, a mindkét helyen hozzáférhető központi katalógus készítésében stb. A felszabaduló hely lehetővé teszi egy szakrészleges referenz könyvtár kialakítását. A hálózat szervezetét négy nagy (kb. 150 000 kötetre tervezett) városi alközpont felépítésével kívánják modernizálni.

A clevelandi könyvtár, amely 1978-ban vásárolt önálló számítógépet, öt év alatt tökéletesítette automatizált tevékenységét. A pénzügyi, technikai és egyéb gondokon kívül ez együttjárt a cédulakatalógus lezárásával, ami a könyvtárosok és olvasók számára döntő változást jelentett. Természetesen a kiépült új rendszer messze túlmutat a város határain.

A változás szükségessége és a pénzügyi nehézségeket ellensúlyozó stratégia kidolgozása az íráskor jelentős hányadának központi témája. Ezzel párhuzamosan előtérbe kerül a lakosság egyre újabb rétegeinek bevonása a könyvtári szolgáltatásokba. Észak- és Nyugat-Európa országaiban a szakemberek egy része a vendégmunkások vagy bevándorlók olvasóvá nevelésével foglalkozik, igénybe véve a legváltozatosabb könyvtári módszereket és eszközöket.

A nagyvárosok elöregedése, – különösen a belvárosoké – ugyancsak gondot jelent a városi könyvtárak számára, melyek a könyvtári szolgáltatások házhozszállításával igyekeznek hidat teremteni öregek, mozgásképtelenek és a világ között, vagy letéteket

helyeznek el az öregek otthonában, kórházakban stb. A kötetben Koppenhága ilyen irányú tapasztalataival, hagyományaival ismerkedhetünk.

A fiatalok könyvtári ellátásának útját a prágai városi könyvtár munkájában követhetjük nyomon az 1946-ban alakított ifjúsági klubtól kezdődően. Az 50-es években az ifjúsági részlegek, sőt néhány ifjúsági könyvtár létesítésével a 14–18 évesek számára megettőződött a könyvtári szolgálat, hiszen a felnőttkönyvtárak is fogadták őket. Bár a fiatal olvasókkal a könyvtárosok ilyen kedvező körülmények között személyre szólóan tudtak foglalkozni, de a könyvvállomány nem tudott lépést tartani az igények fejlődésével. Jelenleg a felnőtt könyvtárak keretében a tanulók számára – gyermekeknek, fiataloknak – szükséges irodalom biztosításával, gazdag kézikönyvtárral, a pályaválasztáshoz szükséges könyvekkel felszerelt olvasótermek létesülnek.

A kötetben *két magyar cikk* szerepel. Az egyik a szakrészlegekről folytatott nemzetközi vizsgálat eredményeit összegző írás, amelyet az erről Budapesten zajlott vitával együtt a Könyvtári Figyelő 1982/1-es számában megjelent írásból is megismerhetünk.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szociológiai szakkönyvtári tevékenységéről szóló beszámoló tájékoztat arról a dokumentációs feltárásról, mely révén a század eleje óta gyűjtött gazdag állomány hozzáférhetővé válik a tudományos kutatás számára. Utal arra az általános problémára is, amely a régi alapítású nagy városi könyvtárak jelentős részében felvetődik, – kutatói igényeket is kielégíteni képes állomány kihasználására – szakkönyvtári funkciók felvállalására. Érdekes gondolatot vet fel, amikor ennek ellenpólusát is említi, hogy vajon milyen széles körű könyvtári szolgáltatást képesek nyújtani a szakkönyvtárak, ill. jobb össz munkával hogyan lehetne ezeken a pontokon előre jutni.

Ehhez kapcsolható az a dilemma, amely a brit közművelődési könyvtárakban található ritka könyvek gyűjteményeinek jövőjével kapcsolatban megfogalmazódik. A városi adományokból, hagyatékok révén a viktoriánus időkben a könyvtárak birtokába jutott gyűjtemények hatalmas kulturális értéket képviselnek, de gondozásuk, továbbfejlesztésük feltételei egyre kevésbé adóttak. A közművelődési könyvtárak feladatai közé tartozik, hogy biztosítsák fennmaradásukat az utókor számára, és természetesen gondoskodni kell továbbfejlesztésükről, de mind szélesebb körben ismertté válásukról is, kutatók és érdeklődők körében kiállításokon bemutatva, katalógusok közreadásával.

A közművelődési könyvtárak legnehezebb feladatává válik az eddigieket is figyelembe véve az állomány továbbfejlesztése. A válogatás az óriási könyvtermésből éppolyan gond, mint a lépéstartás biztosításának anyagi oldalai. Az Amerika Emlékkönyvtár (Nyugat-Berlin) szerzeményezése mintául szolgál az NSZK könyvtárainak, mert az ország könyvtári rendszerében központi feladatokkal felruházott intézmény. Miután keretei szűkreszabottak, vásárlásait mind gondosabb mérlegelés tárgyává teszi, az állomány és használat összevetését elemzi.

Valamennyi cikk közös abban, hogy bizonyos fokig vízválasztónak tekinti a 80-as éveket a könyvtárügy fejlődésében, s bár a korábban említett kihívásra adandó pontos válasz nem ismert, a könyvtárak az új lehetőségek keresésével megpróbálják megtalálni azt.

GÁLNÉ BALLAGI ÁGNES

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AGROINFORM	Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Információs Központja
ALA	American Library Association – Amerikai Könyvtári Egyesület
ASCII	American Standard Code for Information Interchange
COM	Computer Output on Microfilm
CRT	Cathod Ray Tube – katódsugárcsöves megjelenítés
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
ESZR	Egységes Számítógép[R]endszer
ETO	Egyetemes Tizedes Osztályozás
ÉTK	Építésügyi Tájékoztató Központ
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
HB	Honeywel-Bull – számítógép típus
IBM-EBCDIC	International Business Machines – Extended Binarycoded Decimal Interchange Code
INTAMEL	International Association of Metropolitan City Libraries – a nagyvárosi könyvtárak nemzetközi szövetsége
ISDS	International Serials Data System – nemzetközi folyóirat nyilvántartási rendszer
ISO	International Standardization Organization – Nemzetközi Szabványügyi Szervezet
ISSN	International Standard Serial Number – időszaki kiadványok és sorozatok nemzetközi azonosító száma
JATE	József Attila Tudományegyetem
KF	Könyvtári Figyelő
KG-INFORMATIK	Kohó- és Gépipari Tudományos Informatikai és Ipargazdasági Központ
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
LED	Light Emitting Diode – fénykibocsátó dióda
MARC	Machine Readable Cataloguing – géppel olvasható katalogizálás
MLS	Master of Library Science
MM	Művelődési Minisztérium
MNB IKR	Magyar Nemzeti Bibliográfia Időszaki Kiadványok Repertórium

MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTL	Metropolitan Toronto Library
NATO	North Atlantic Treaty Organization – Észak-atlanti Szövetség
NME	Normatív Műszaki Előírások
OIK	Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár
OMIKK	Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (1982-től), előtte: OMKDK
OMKDK	Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ (1982-től: OMIKK)
OSZIIR	Országos Szak[I]rodalmi Információs Rendszer
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
SCI	Science Citation Index
SDI	Selective Dissemination of Information – Szelektív Információ- [T]erjesztés (SZIT)
SZÁMALK	Számítástechnikai Alkalmazási Vállalat (1982-ig: SZÁMOK)
SZÁMOK	KSH Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ (1982-től: SZÁMALK)
SZIT	Szelektív Információ[T]erjesztés – Selective Dissemination of Information (SDI)
SZÜV	Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat
TKB	Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság
TMT	Tudományos és Műszaki Tájékoztatás
TPB	Tudomány[P]olitikai Bizottság
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – ENSZ Nevelésügyi Tudományos és Kulturális Szervezet
VVEKK	Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára

CONTENTS

NAGY LAJOS, SZ.: Some problems of cooperation in subject fields.—At the end of the sixties a planning-regulating work has started; in spite of special library attempts—except a few fields—we could not make use of the given opportunities in the cooperation of subject fields. The reasons, among others, were the moderate appearance of users' needs, the autarctic efforts of special libraries, the perpetually published new concepts and system plans, the unco-ordinated computerization, the characteristics of decrees and orders correcting each other. According to experiences the best compelling and organizational force for voluntary cooperation are the well-defined information needs of users as well as the mechanical basis. Libraries, having a central role in given subject fields, must be strengthened to enable them to organize the interested libraries with convenient services around themselves. (449–445. p.)

KIGLICSNÉ KATONA RITA – TOLNAI GYÖRGY: The use of COM for library purposes in Hungary.—The functional principle of COM, its significance, advantages and disadvantages are summed up as well as library applications in foreign countries. Then, the authors report on the technical possibilities available in Hungary. They describe the MARC-SERVICE programme system developed in this country, its output possibilities, the production of COM as well as the HUNGASCII code table which includes the set of Hungarian accented letters. (456–468.p.)

SZENTIRMAI LÁSZLÓ – MÁTÉ EÖRSNÉ: Connection of reading activities with other daily activities on an average workday and Sunday.—Using the 24 hours time-budgets of the workers in Szeged, with help of cluster-analysis on the basis of use of time for everyday activities in the main groups, different classes—characteristics for the way of life—have been developed. In these different cluster-classes the reading of books, newspapers and journals were adopted as filter. In addition to the demand on time for reading, this process detected also the use of time for all other activities on an average workday and Sunday. The “activity” surrounding of reading became known with help of this research. (469–479.p.)

Utilization decides on the value of all products.—Contribution to the discussion of the Hungarian National Bibliography Repertory of Periodical Publications (HNB RPP) (Könyvtári Figyelő 1982. 2. 133–142.p., 3. 253–257.p.) *Pallósiné Toldi Márta* takes into

account the fields of use of the HNB RPP in a county library (press clippings on local history, information work, etc.) *Knausz Dezsőné* expects from the HNB RPP that it should be built easily into the practice of library information, into card catalogues. This requires changes in the format and structure: one-side print (for card preparing), relating classification symbols and subject headings supplementing the bibliographical descriptions. *Kristón Szidónia* investigating the special bibliographic provision and information demands of users in city and county libraries states, that—with the co-operation of centres preparing the HNB RPP and the special bibliographies—a union index, compiled with uniform subject headings, would solve on city level, too, the survey of all Hungarian articles. *Mlakár Erzsébet–Takács Anna–Kolozs Ibolya* on the basis of their experiences gained in the public library consider it necessary, to establish a closer co-operation between the editing of the Repertory and the special bibliographies in order to clear up exactly the subject specialization and to standardize possibly the processing work. In this way it could be eliminated that users (librarians) should have to use more bibliographies at the same time. *Juhász Ferencné–Várszegi Lajos* agree with the foregoing opinion. *Onika Olga* expresses her ideas according to which a national bibliography can be complete through co-operation. That means the HNB RPP, covering only two disciplines—social sciences and natural sciences—might be supplemented in a harmonic way with the bibliographies of other fields. (480–493.p.)

P a n o r a m a

ZOLTÁN IMRE: Photo-report on the Metropolitan Toronto Library.—The Metropolitan Toronto Library palace, fitting in well with the look of the city Toronto, gives an answer, expressed in stone and glass, to the discussions about the role and building model of a modern library. The article deals with the architectural-aesthetic relations of the new establishment. The unity of contents and form, the realization of the idea of an open library, the spatial solution of the “threefold proportion” (material, user, librarian) are emphasized. (496–510.p.)

RYAN, F.: Librarianship Soviet style. The article published in *Library Journal*, 106.vol. 1981. 22.no. 2360–2364.p. is summarized. (511–515.p.)

BLACK, S.: Personality—librarians and communicators. The article published in *Canadian Library Journal*, 28.vol. 1981. 2.no. 65–71.p. is summarized. (516–523.p.)

BALÁZS SÁNDOR: Bibliometrics. Its theoretical foundations, methods and applications. *Review of the Library Trends* thematic issue (ed.: POTTER, W. G. 30.vol. 1981. 172 p.) and **LAWANI, S. M.** published in *Libri*, 31.vol. 1981. 4.no. 294–315.p. (524–531.p.)

RÜCKL, G.: Role and activity of the Library Association of the German Democratic Republic with regard to the development of librarianship and international co-operation. – The article summarizes the main characteristics of the Library Association of the GDR (532–533.p.).

Reviews

The ABC of copyright. Paris, Unesco, 1981. 73 p. (Rev.: KENYÉRI KATALIN) (534–537.p.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1979. (*Yearbook of the National Széchényi Library*) Budapest, OSZK, 1981. 666 p. (Rev.: KÁLMÁN MÁRIA) (538–539.p.)

NAGY ELEK – SZŐNYI KATALIN: Interaktív könyvtári rendszerek. (Számítástechnikai műhely sorozat) (*Interactive library systems.*) (Workshop series of computer technology). Budapest, KSH–SZÁMOK, 1981. 87 p. (Rev.: GERŐ JUDIT) (540–542.p.)

Metropolitan libraries on their way into the eighties. Festschrift JÜRGEN EYSSEN zum Geburtstag. Ed. BEAUJEAN, M. München., K. G. Saur Verlag KG, 1982. 188 p. (Rev.: GÁLNÉ BALLAGI ÁGNES) (543–545.p.)

INHALT

NAGY LAJOS, SZ.: Einige Fragen der fachgebietlichen Zusammenarbeit. – Ende der sechziger Jahren wurde die Planungs-Normativarbeit in Gange gesetzt, doch konnten wir trotz den fachbibliothekarischen Versuche – mit Ausnahme einiger Gebiete – die gegebenen Möglichkeiten in der fachgebietlichen Zusammenarbeit nicht ausnützen. Der Grund, unter anderem, war die mässige Meldung der Benutzeransprüche, die autarkischen Bestrebungen der Fachbibliotheken, die sich immerfort meldenden neuen Konzeptionen, die Erscheinung von Systemplänen, die unkoordinierte Computerisierung, die gegenwärtig sich korrigierende Charakteristik der Verordnungen und Anweisungen. Den Erfahrungen gemäss bietet die beste verbindliche und Organisationskraft zur freiwilligen Zusammenarbeit der bestimmende Informationsanspruch seitens den Benützern, wie auch die Maschinenbasis. Die Bibliotheken der Fachgebiete, die eine zentrale Rolle spielen, müssen bekräftigt werden, damit sie fähig sind mit ihren Dienstleistungen die interessierten Bibliotheken zu organisieren. (449–455.p.)

KIGLICSNÉ KATONA RITA – TOLNAI GYÖRGY: Die einheimische Benützung der COM für Bibliothekszwecke. – Die Betriebsprinzipien der COM, ihre Bedeutung, Vor- und Nachteile, ihre verschiedenen Anwendungen in den Bibliotheken werden kurz beschrieben. Danach befassen sich die Verfasser mit den gegenwärtig in Ungarn zur Verfügung stehenden technischen Möglichkeiten. Das Programmsystem MARC-SERVICE, entwickelt in Ungarn, wird dargestellt, ihre Output Möglichkeiten, die Produktion der COM, wie auch die HUNGASCII Kodtafel beschrieben, welche die Buchstabenbilder der ungarischen Akzente beinhalten. (456–468.p.)

SZENTIRMAI LÁSZLÓ – MÁTÉ EÖRSNÉ: Die Beziehung der Lesetätigkeiten eines durchschnittlichen Arbeits- und Sonntages mit anderen Beschäftigungen des Alltags. – Eine Cluster-Analyse wurde mit den je 24-stündigen Zeitbudget-Erhebungen der Industriearbeiter in Szeged durchgeführt. Auf dieser Weise konnten verschiedene Klassen aufgrund des Zeitanpruches der einzelnen Tätigkeiten gebildet werden. Diese Klassen sind auf die Lebensweise charakteristisch. In der einzelnen Klassen wurde das Lesen von Büchern, bzw. Zeitungen und Zeitschriften als Filter angewendet. Damit konnten die je 24-stündigen Tätigkeitstrukturen der Buchleser und Nichtleser, sowie der Zeitungs- und Zeitschriftenleser und Nichtleser eingehend analysiert werden. Dieses Verfahren ermöglichte das Kennenlernen des Zeitanpruches des Lesens und den Zeitaufwand aller

anderen Tätigkeiten an einem durchschnittlichen Arbeits- und Sonntags. Die „Beschäftigungs-Umgebung“ des Lesens wurde somit bekannt. (469–479.p.)

Die Benützung entscheidet über den Wert jeder Leistung. Beiträge zur Diskussion der Ungarischen Nationalbibliographie Repertorium Periodischer Publikationen (UN RPP). (Könyvtári Figyelő 1982. 2/133–142.S., 3/253–257.S.). – *Pallósiné Toldi Márta* berücksichtigt die Benützungsbereiche der UN RPP in einer Komitatsbibliothek (ortskundiger Pressedienst, Informierung, usw.). *Knausz Dezsőné* erwartet von der UN RPP, dass diese einfacher in der Praxis der bibliothekarischen Information, in den Zettelkatalogen eingebaut werden kann. Dazu werden solche Änderungen des Formats und der Struktur benötigt, wie der einseitige Druck (Verzettelungsform), Sachzahlen und Schlagwörter, die neben den bibliographischen Beschreibungen angeführt werden. *Kristón Szidónia* stellt aufgrund der fachbibliographischen Versorgung der Stadt- und Komitatsbibliotheken und der Untersuchung der Informationsansprüche der Benutzer fest, dass die Übersicht einer kompletten einheimischen Artikelproduktion auf städtischer Ebene nur in solcher Weise gelöst werden kann, dass die Verfertiger der UN RPP und der Fachbibliographien einen Zentralkatalogindex mit einheitlichen Schlagwörtern zusammenstellen. *Mlakár Erzsébet* – *Takács Anna* – *Kolozs Ibolya* betrachten es aufgrund ihrer praktischen Erfahrungen in öffentlichen Bibliotheken als notwendig, dass zwischen der Verfassung des Repertoriums und der Fachbibliographien eine engere Zusammenarbeit entwickelt, der Sammelschwerpunkt genau geklärt und evtl. die Bearbeitung vereinheitlicht werden soll. Damit könnte eliminiert werden, dass die Benutzer (die Bibliothekare) mehrere Bibliographien gleichzeitig benutzen müssen. *Juhász Ferencné* – *Várszegi Lajos* verkünden ähnliche Ansichten, wie oben angeführt. *Onika Olga* legt ihre Gedanken dar, dass eine Nationalbibliographie durch die Zusammenarbeit komplett sein kann, d.h. die fachgebietlichen Bibliographien können harmonisch, die sich auf zwei Wissenschaftszweige – Gesellschafts- und Naturwissenschaften – spezialisierte, UN RPP ergänzen. (480–493.p.)

Ausblick

ZOLTÁN IMRE: Bildreportage über die Metropolitan Toronto Library. – Der Bibliothekspalast der Metropolitan Toronto Library, sich harmonisch in das Stadtbild fügend, gibt eine in Stein und Glas ausgedruckte Antwort auf die Diskussionen über Rolle und Gebäudemodell einer modernen Bibliothek. Der Artikel befasst sich mit den baulich-ästhetischen Beziehungen der neuen Errichtung. Die Einheit des Inhalts und der Form, die Verwirklichung der Idee einer offenen Bibliothek, die räumliche Lösung der „dreiteiligen Gliederung“ (Material, Benutzer, Bibliothekar) werden hervorgehoben. (496–510.p.)

RYAN, F.: Bibliothekswesen in der Sowjetunion mit den Augen eines Amerikaners. – Zusammenfassung des Artikels *Librarianship Soviet style*, veröffentlicht in *Library Journal*, 106.B. 1981. 22.No. 2360–2364.S. (511–515.p.)

BLACK, S.: Persönlichkeit – Bibliothekare als Vermittler. – Zusammenfassung des Artikels Personality – librarians and communicators, veröffentlicht in Canadian Library Journal, 38.B. 1981. 2.No. 65–71.S. (516–523.p.)

BALÁZS SÁNDOR: Bibliometrie. – Literaturschau des thematischen Heftes Library Trends (Red. POTTER, W.G. 30.B. 1981. 172 S.) und LAWANI, S.M. Bibliometrics, its theoretical foundations, methods and applications (Libri, 31.B. 1981. 4.No. 294–515 S.) (524–531.p.)

RÜCKL, G.: Rolle und Aktivitäten des Bibliotheksverbandes der DDR im Hinblick auf die nationale Entwicklung des Bibliothekswesens und die internationale Zusammenarbeit. – Der Artikel fasst die wichtigsten Züge des Bibliotheksverbandes zusammen (532–533.p.).

Re z e n s i o n e n

The ABC of copyright. (*ABC des Autorenrechtes*). Paris, Unesco, 1981. 73 S, (Rez.+ KENYÉRI KATALIN) (534–537.p.)

Az' Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. (*Jahrbuch der Nationalbibliothek Széchényi, 1979*). Budapest, OSZK, 1981. 666 S. (Rez.: KÁLMÁN MÁRIA) (538–539.p.)

NAGY ELEK – SZŐNYI KATALIN: Interaktív könyvtári rendszerek. (Számítástechnikai műhely sorozat). (*Interaktive Bibliothekssysteme*. Werkstattserie für Computertechnik), Budapest, KSH–SZÁMOK, 1981 87 S. (Rez.: GERŐ JUDIT) (540–542.p.)

Metropolitan libraries on their way into the eighties. (*Gross-Stadtbibliotheken in den 80er Jahren*). Festschrift JÜRGEN EYSSSEN zum Geburtstag. Red. BEAUJEAN, M. München, K.G. Saur Verlag KG, 1982. 188 S. (Rez.: GÁLNÉ BALLAGI ÁGNES) (543–545.p.)

СОДЕРЖАНИЕ

НАДЬ ЛАЙОШ, С.: Некоторые вопросы сотрудничества по научным отраслям. — Вопреки начавшей в конце 60-ых годов плано-регулирующей работе и попыткам специальных библиотек — исключая некоторые отрасли — мы не могли пользоваться имеющимися возможностями в области сотрудничества по научным отраслям. Причинами этого между прочим явились умеренное количество запросов пользователей, автаркические стремления специальных библиотек, появление все новых и новых концепций и системных планов, несогласованная автоматизация, корректирующие друг друга постановления и распоряжения. По опыту для добровольного сотрудничества наилучшей принуждающей и организующей силой являются определенные информационные потребности пользователей, и машинная база. Центральные библиотеки научных отраслей надо таким образом укреплять, чтобы они со своими услугами стали способными организовать вокруг себя и заинтересованные библиотеки. (449–435 стр.)

КИГЛИЧНЕ КАТОНА РИТА — ТОЛНАИ ДЪЕРДЬ: Отечественное использование СОМ (системы вывода информации из ЭВМ на микрофильм) для библиотечных целей. — После короткого описания принципа действия, значения, преимуществ и невыгод, различных форм библиотечного использования СОМ за рубежом, авторы излагают имеющиеся в Венгрии технические возможности. Представляют систему программ MARC-SERVICE, созданную в Венгрии, ее возможности выхода, изготовление СОМ, а также таблицу кодов HUNGASCII, которая содержит фонд с венгерскими диакритическими знаками. (436–468 стр.)

СЕНТИРМАИ ЛАСЛО — МАТЕ ЕРШНЕ: Связь чтения в средний рабочий день и в воскресенье с другими обыкновенными деятельностями. — Среди сегедских рабочих произвели исследования бюджета времени в течении 24 часов, и с помощью анализа по кластеру на основе времени, затраченного на важные виды деятельностей создали разные, характерные на возраст, группы. В отдельных группах рассмотрели чтение книг, газет и журналов. Таким образом стало возможным узнать в средний рабочий день и в воскресенье количество времени чтения, и времени, затраченного на другие деятельности. Стало известным "окружение" чтения. (469–479 стр.)

Ценность каждого произведения определяется его использованием. Мнения по поводу спора о Летописи периодических изданий Венгерской национальной библиографии (Könyvtári Figyelő. 1982. 2. no. 133–142. p., 3. no. 253–257. p.). — Статья *Паллошине Толди Марты* перечисляет возможности использования Летописи периодических изданий в областной библиотеке (выбор журнального материала по краеведению, информационная служба и т.д.). *Кнауэс Дежене* ждет от Летописи, чтобы ее можно было легче включить в практику библиотечно-информационной службы, встроить в каталоги. Для этого требуются такие изменения формы и структуры, как односторонняя печать (перфорированная форма), возле библиографического описания написание индексов УДК и перметных слов. *Криштон Сидония* на основе рассмотрения снабжения городских и областных библиотек специальными библиографиями, и анализа информационных потребностей пользователей пришла к выводу, что обработку полного отечественного продукта журнальных статей и на городском уровне можно было бы решать с помощью центрального указателя, который создан бы с кооперацией Летописи и центров, выпускаемых специальные библиографии, и с единой предметизацией. *Млакар Эржебет, Такач Анна и Колож Иболя* на основе приобретенного в массовой библиотеке практического опыта считают нужным более тесное сотрудничество в редакции Летописи и специальных библиографий, точное определение профилей, и если возможно, унификацию обработки. Этим можно было бы устранять, чтобы пользователям (и библиотекам) надо было одновременно пользоваться несколькими библиографиями. *Юхас Ференце и Варсеги Лайош* стоят на подобной точке зрения. *Оника Ольга* излагает свои мысли, по которым издание, входящее в систему национальной библиографии может быть полной и путем кооперации, т.е. сузившуюся на две области науки — на общественные и естественные науки — могут гармонически дополнять специальные, отраслевые библиографии (480–493 стр.)

Библиотечное дело за рубежом

ЗОЛТАН ИМПРЕ: Репортаж в картинках о Metropolitan Toronto Library. — На споры о роли и модели здания современной библиотеки дает ответ, выраженный в камне и в стекле дорец Metropolitan Toronto Library, Вкоторый кармонически приспособливается к виду города Toronto. В статье занимается архитектур-содержания и формы, осуществление идеала открытой библиотеки, пространствен-ное решение проблемы "членения на три части" (материал, пользователи, библиотекарь.) (469–510 стр.)

RYAN, F.: Библиотечное дело в Советском Союзе глазами американца. — Сумми-рование на основе статьи автора Librarianship. *Soviet style* (Library Journal. 106.vol. 1981. 22.no. 2360–2364.p.) (511–515 стр.)

BLACK, S.: **Личность – библиотекари как посредники.** – Суммирование на основе статьи автора *Personality – librarians and communicators* (Canadian Library Journal. 38.vol. 1981. 2.no. 65–71.p. (516–523 стр.)

БАЛАЖ ШАНДОР: **Библиометрия.** – Обзор на основе тематического выпуска *Library Trends* (ред. POTTER, W.G. 30.vol. 1981. 172 p.) и статьи LAWANI, S.M.: *Bibliometrics. Its theoretical foundations, methods and applications* (Libri. 31.vol. 1981. 4.no. 294–315.p. (524–531 стр.)

РЮКЛ, Г.: **Роль и деятельность Библиотечной ассоциации Германской Демократической Республики с учетом развития библиотечного дела и международных отношений.** – В статье изложены главные характерные черты Библиотечной ассоциации ГДР (532–533. стр.).

Обзор

The ABC of copyright. Азбука авторского права. Paris, Unesco, 1981. 73 p. (Рец.: КЕНЬБЕРИ КАТАЛИН.) (533–538 стр.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Ежегодник Государственной библиотеки им. Сечени, 1979 г. Budapest, OSZK, 1981. 666 p. (Рец.: КАЛМАН МАРИЯ.) (539–540 стр.)

NAGY ELEK – SZÖNYI KATALIN: **Interaktív könyvtári rendszerek. Интерактивные библиотечные системы.** (Számítástechnikai műhely sorozat.) Budapest, KSH–SZÁMOK, 1981. 87 p. (Рец.: ГЕРЕ ЮДИТ.) (541–543 стр.)

Metropolitan libraries on their way into the eighties. Festschrift JÜRGEN EYSSSEN zum Geburtstag. Библиотеки в крупных городах в 80-ых годах. Рец.: BEAUJEAN, M. München, K.G. Saur Verlag KG, 1982. 188 p. (Рец.: ГАЛНЕ БАЛЛАГИ АГНЕС.) (544–546 стр.)

Ára: 24,— Ft